

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมย่อพระเกียรติกับประวัติศาสตร์

ผู้ศึกษาวรรณกรรมย่อพระเกียรติหลายคนลงความเห็นว่าวรรณกรรมย่อพระเกียรติ เป็นหลักฐานอ้างอิงที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ในวรรณกรรมย่อพระเกียรติหลาย ตอนกลายเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าประวัติศาสตร์ไม่ได้รับบันทึก มีผู้อ่านวรรณกรรมย่อพระเกียรติสนับสนุนประวัติศาสตร์ให้แน่นอนขึ้น ผู้ที่มีความคิดดังกล่าว เช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพซึ่งทรงถึง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า

เป็นหนังสือสำคัญในทางพงศาวดารควยอีกประการหนึ่ง ค้วยแต่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ แลกล่าวถึงเหตุการณ์ซึ่งมิได้ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร มีอยู่หลายข้อ ควรผู้ศึกษาวรรณคดีจะใช้ตรวจสอบเรื่องพงศาวดารตอนรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์ได้อีกอย่างหนึ่ง¹

ลลิตนา ศิริเจริญกล่าวถึง โคลงยวนพ่ายว่า "จึงเป็นที่นับถือกันว่า หนังสือ เรื่องนี้เป็นตำราอย่างหนึ่งมาทุกสมัย เพราะแม้แต่นักประวัติศาสตร์บางท่านยังต้องอาศัย อ้างอิงจากเหตุการณ์ในเรื่องนี้"²

¹ แฉ่งงานประวัติศาสตร์ 2 (พฤษภาคม 2514): 79.

² ลลิตนา ศิริเจริญ, โคลงกำสรวล ลลิตยวนพ่าย สมุทรโฆษคำฉันท์ ภาพยนตร์เรื่องของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), หน้า 29.

ความเห็นเช่นนั้นเกิดขึ้นเพราะวรรณกรรมของพระเกียรติไม่ได้กล่าวเฉพาะเรื่อง สรรเสริญพระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียว แต่ผู้แต่งอ้างเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาล เพื่อประกอบพระเกียรติยศ ผลพลอยได้คือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และวัฒนธรรม ผู้สนใจวรรณกรรมของพระเกียรติจึงมีทั้งนักวรรณคดีและนักวิชาการแขนงอื่น

ข้อมูลที่ใช้แต่งวรรณกรรมของพระเกียรติ

ข้อมูลที่นำมาแต่งวรรณกรรมของพระเกียรติมี 2 ประเภท ประเภทหนึ่งคือ ประสภารณจริงของผู้แต่งและอีกประเภทหนึ่งคือข้อมูลจากเอกสารที่มีมาก่อน ผู้ใช้ ประสภารณจริงมักเป็นผู้ที่อยู่ในรัชกาลของพระมหากษัตริย์ที่สรรเสริญหรือเป็นผู้ทันเห็น พระองค์ ส่วนผู้ใช้ข้อมูลเอกสารมักเป็นผู้แต่งที่อยู่ในสมัยหลัง

1. ข้อมูลประเภทประสภารณจริง

ข้อมูลประเภทประสภารณจริงของผู้แต่งวรรณกรรมของพระเกียรตินั้นเป็น สิ่งที่นักประวัติศาสตร์สนใจ เพราะบางเรื่องไม่ปรากฏในที่อื่น บางเรื่องกล่าวไม่ตรงกับพงศาวดารหรือบางเรื่องเหมือนกับพงศาวดาร เหล่านี้ช่วยตรวจทานประวัติศาสตร์ได้ ทางหนึ่ง ผู้แต่งวรรณกรรมของพระเกียรตินั้นมักเหตุการณ์ที่สำคัญในความคิดของคนซึ่ง ต้องเกี่ยวกับพระเกียรติยศ ดังนั้นจึงมีพระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลาง การบันทึกทาง ประวัติศาสตร์มักกระทำกันตามยุคและรัชกาลพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่าง วรรณกรรมของพระเกียรติกับประวัติศาสตร์จึงมีแนวร่วมกันคือเป็นไปตามรัชสมัย

1.1 เหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ วรรณกรรมของ พระเกียรติที่มีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคือ ยวนพ่ายโคลงกัน เนื้อเรื่อง สำคัญกล่าวถึงการสงครามระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราชแห่ง โยนกหรือเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังให้ความถึงพระราชประวัติโดยย่ออยู่หลายบท เทียบ เหตุการณ์ใน ยวนพ่ายโคลงกัน กับบันทึกทางประวัติศาสตร์ดังนี้

61	
แสดงปางปิ่นกษัตริย์	บิคุราช
ยงยโสธรคดอย	คสิพล
62 แสดงปางพระมาครไท	สิภพ ท่านนา
แคนคืบดพระอุทย	หงกว้าง
แสดงปางเกลื่อนพลรบ	เรื่องเคช
เอามิ่งเมืองไค้งาง	แงบร
63 ปางเทนคเรศรีอ	ยงกรุง
พระนครอโยทธยา	ยั้งฟ้า
แสดงปางท่านอุคองเอา	รสรราช
เวณพิภพไฉ่หลา	เศกศรี ³

สูตรสถานหรือโครงเรื่องย่อเริ่มหันเหตุการณ์ว่าพระราชบิดาเสด็จยกทัพไปยัง
ยโสธร คือเมืองไค้ กวาคก่อนผู้คนและทรัพย์สินมากรุงศรีอยุธยา และทรงแต่งตั้งพระราช
โอรสองค์หนึ่งครองกรุงยโสธรนั้น

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวถึงเหตุการณ์
ก่อนว่า

ศักราช 793 ฤนศก (พ.ศ. 1974) สมเด็จพระบรมราชาเจ้าเสด็จไปเอาเมือง
(นครหลวง) ไค้ และท่านจึงให้พระราชกุมารท่านพระนครอินทรเจ้าเสวยราช
สมบัติ ณ เมืองนครหลวงนั้น ครั้นนั้นท่านจึงให้พระยาแก้ว พระยาไทยและรูปภาพ
ทั้งปวงมายังพระนครศรีอยุธยา⁴

³ ลลิตยวนพ่าย (นครหลวง ๖: องค์การค้าของคุรุสภา, 2515), หน้า 17.

⁴ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (นครหลวง ๖:
คลังวิทยา, 2515), หน้า 447.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรมสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฉบับ
พระราชหัตถเลขา และฉบับพันจันทนุมาศกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ตรงกันแต่ระบุศักราชเป็น
783 ปีฉลู ตรีศก (พ.ศ. 1964) พระราชพงศาวดารทุกฉบับกล่าวว่าสมเด็จพระบรม
ราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เสด็จยกทัพไปตีกัมพูชาได้และโปรดให้พระราชโอรส
คือพระอินทราชาครองกัมพูชา สิ่งที่น่าสนใจคือพระราชพงศาวดารไม่ได้กล่าวถึงสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถทรงพระราชสมภพ ณ หุ่นพระอุทัยหรือหุ่นนคราซึ่งเป็นที่ประชุมพล
พระราชมารดาเสด็จไปทรงส่งทัพขมและพระครุภักดิ์ เหตุการณ์นี้เรื่องยวนพ่ายได้บันทึก
ไว้ ทำให้ประวัติศาสตร์ได้รายละเอียดของปีพระราชสมภพว่าเป็น พ.ศ. 1974* อัน
เป็นปีที่พระราชบิดาเสด็จไปตีกรุงกัมพูชา

64 แดงปางนฤนาถไท	สวรรคต
ยงมิ่งเมืองบหนี	เยศเยา
แดงปางปืนเอวรส	คลายโสภ
ยอพระศพระเจ้า	เจษฎา
65 แดงปางพระลียงโลก	ครองธรรม
เกษมอโยทธยายง	ยิ่งฟ้า . . . 5

โคลงตอนดังกล่าวถึงพระมหากษัตริย์สวรรคต พระราชโอรสเสด็จขึ้นครองราช
สมบัติกรุงศรีอยุธยา ความตอนนั้นต่อจากเหตุการณ์ตีกัมพูชา ดังนั้นจึงหมายถึงสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชที่ 2 สวรรคตและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

* นักประวัติศาสตร์ส่วนมากลงความเห็นว่ศักราชในพระราชพงศาวดารฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ถูกต้องมากกว่าฉบับอื่น

⁵ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 18.

คร. ประเสริฐ ๗ นคร แปลโคลงตอนนี้ว่า "พระบรมราชาสวรรคตไปสู่เมืองสวรรคตอันเป็นที่อยู่น่าอยู่" ⁶ และอธิบายว่าเมืองบนในโคลงบทที่ 64 หมายถึงสวรรคต คำว่าเมืองบนมีความหมาย 2 อย่าง อย่างหนึ่งหมายถึงสวรรคตและมีที่ใช้ในยวนพ่ายบทที่ 75 แต่ในโคลงบทนี้น่าจะมีความหมายอีกอย่างหนึ่งคือเมืองซึ่งอยู่ค้ำบนได้แก่เมืองทางภาคเหนือ โคลงบทที่ 64 จึงน่าจะหมายถึงสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 สวรรคตที่เมืองเหนือและพระราชโอรสอัญเชิญพระบรมศพลงมา พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า "ศักราช 810 มะโรงศก (พ.ศ. 1991) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้านฤพาน จึงพระราชกุมารท่าน สมเด็จพระราเมศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า" ⁷

ก่อนเสด็จสวรรคตสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เสด็จไปตีเชียงใหม่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวทรงอ้ำงำนานโยนกว่า พระเจ้าเชียงใหม่ตีโลกราชรบกับท้าวข้อยเจ้าเมืองฝางซึ่งเป็นอนุชา ท้าวข้อยแพหนีไปเมืองเทิง เจ้าเมืองเทิงลอบมีหนังสือมาสวามิภักดิ์อุบาย พระเจ้ากรุงอยุธยาจึงยกทัพไปตีเชียงใหม่ กองทัพไทยทำการไม่สำเร็จกลับมา และว่ามีศึกครั้งนี้ครั้งเดียว ⁸ แต่พงศาวดารของไทยกล่าวว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงตีเชียงใหม่ 2 ครั้ง พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่าในปี พ.ศ. 1985 และ 1987 ฉบับอื่น ๆ ว่า พ.ศ. 1971 และ 1973 ในปีที่สวรรคตพงศาวดารไม่ได้กล่าวว่าเสด็จไปตีเชียงใหม่อีกหรือไม่ ถ้าไม่ได้เสด็จเหตุการณ์ที่ทรงตีเชียงใหม่กับที่สวรรคตห่างกันหลายปี ไม่น่าจะสวรรคตที่เมืองเหนือ สมเด็จพระ

⁶ ประเสริฐ ๗ นคร, สารัตถคดี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เมศ, 2527), หน้า 109.

⁷ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 448.

⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิพร, 2511), หน้า 260-261.

พระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเสด็จขึ้นไปตีเชียงใหม่แล้วประหาร ต้องดอย
ทัพกลับ มาสวรรคตระหว่างทาง ⁹

65 . . .

แกลงปางพระศรีสุทร

เพชญ์โพธิ์

แสดงสคูปพระเจ้าหล้า

ชาวขจร

66 แดงปางปราโมทยเชอ

เชิญสงฆ์

สี่สโมสรสบ

เทศไท. . . ¹⁰

โคลงตอนนี้กล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างพระสถูป คร.
ประเสริฐ ๗ นครมีความเห็นว่าเป็นสถูปไว้พระบรมอัฐิพระราชบิดา ¹¹ แม้พงศาวดาร
ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้นักก็เชื่อว่าหลังจากพระมหาจักรีบรมราชวงศ์มีการสร้างพระ
สถูปบรรจุพระบรมอัฐิในคอนต้นรัชกาลใหม่ โดยดูจากต้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2
มีการประดิษฐานพระสถูปพระบรมราชาสุเมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระบรมราชา
ธิราชเจ้า ¹² หรือการสร้างพระสถูปในคอนต้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่เอ๋ย
ไว้ในยวนพ่ายอาจไม่ใช่สำหรับไว้พระบรมอัฐิพระราชบิดา พระราชพงศาวดารฉบับพระ
ราชหัตถเลขา กล่าวถึงเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ "ที่ถวายพระ
เพลิงสมเด็จพระรามาธิบดีที่พระองค์สร้างกรุงนั้น ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหาร
เป็นพระอาราม ให้ชื่อวัดพระราม" ¹³ ซึ่งดูเข้าเค้ากับโคลงต่อมาคือบทที่ 66
พระองค์คงไม่ได้ทรงนิมนต์พระสงฆ์มาชุมนุมตามธรรมดาแต่ต้องเป็นกรณีสำคัญ ผู้แต่งจึงนำ

⁹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 261.

¹⁰ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 18.

¹¹ ประเสริฐ ๗ นคร, สารัตถคดี, หน้า 109.

¹² พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 452.

¹³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 73.

มากด้าวไว้ในโครงเรื่องย่อซึ่งเลือกสรรแล้ว ดังนั้นอาจเป็นการนิมนต์พระสงฆ์มาประจำวัดที่ทรงสถาปนาใหม่ก็ได้

66 . . .

แดงปางเมื่อลาวลง	ชยนาท	นันทา
เพราะยุทธจักรไค้	อย่างยาว	14

โคลงตอนนี้กล่าวถึงกษัตริย์ลาวคือเชียงใหม่ลงมาถึงชยนาทเพราะยุทธจักรไค้เป็นชื่อนี้ เหตุที่ยุทธจักรไค้เอาใจออกห่างอยู่ชยนาทนั้นตำนานสิบห้าราชวงศ์กล่าวว่า

ปีดวงเม็ท พ.ศ. 1994 พระยาพุทธเสถียร (ยุทธจักรไค้) ก็นเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ขอมมาเป็นข้าของพระยาติโลกราช เพราะพระบรมราชาไตรโลก (พระบรมไตรโลกนาถ) ไค้สัญญาไว้กับพระยาพุทธจักรไค้เมื่อยังเล็ก ๆ ว่าถ้าไค้เป็นกษัตริย์ก็จะให้เจ้าสหายเป็นอุปราช แต่พอไค้เป็นกษัตริย์แล้ว เพียงแต่ให้พระยาพุทธจักรไค้ก็นเมืองสองแควเท่านั้น ท่านไตรโลกนาถ จึงส่งสารมาถามว่า ถ้าจะยอมมาเป็นข้าของพระเจ้าติโลกราชแล้ว จะมีพระกรุณาประการใด พระยาติโลกราชว่าจะเรียกวาสูกู พระยาพุทธจักรไค้จึงน้อมหมายให้พระยาติโลกราชยกทัพไป¹⁵

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวถึงเหตุการณ์ในปีเดียวกันนี้ว่า "ศักราช 813 มะแมศก (พ.ศ. 1994) ครั้งนั้นมหาราชมาเอาเมืองซากังราวไค้แล้ว จึงมาเอาเมืองสุโขทัย เข้าปล้นเมืองมิไค้ก็เลิกทัพกลับคืน"¹⁶

นอกจากเรื่องส่วนตัวแล้วยังอาจมีเรื่องความขัดแย้งระหว่างราชวงศ์ค้าย นัยแต่ราชวงศ์สุพรรณภูมิมีบทบาทในการปกครองหัวเมืองทางเหนือซึ่งอยู่ในแคว้นสุโขทัยมาก่อน

¹⁴ สิลิตยวนพ่าย, หน้า 18.

¹⁵ ตำนานสิบห้าราชวงศ์, อ้างถึงใน ประเสริฐ ณ นคร, สารัตถคดี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์แมศ, 2527), หน้า 102.

¹⁶ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 448.

ถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 โปรดให้พระราเมศวรราชโอรสเสด็จขึ้นไปครอง
สองแควหรือพิษณุโลก พระราเมศวรพระองค์นี้เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถก็ได้ไปประทับที่พิษณุโลก มีผู้แสดงความเห็นว่าการรุกรานเข้าครอบครอง
แคว้นสุโขทัยนั้นน่าจะก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่พระราชนวงศ์สุโขทัย ถึงแม้ข้อความในพระ
ราชพงศาวดารว่าเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับที่สองแควนั้น น้ำพระเนตรพระ
พุทธชินราชตกออกมาเป็นโลหิต เป็นการแสดงออกถึงความไม่พอใจของราชวงศ์ทางเหนือ
ที่ถูกอยุธยาครอบงำ¹⁷

สมเด็จพระยาค่างพระราชานุกาพทรงอธิบายว่าพระยาอุทัยเจียรเจ้าเมือง
เขลียงเป็นขบถไปเข้ากับเชียงใหม่ พระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีเมืองกำแพงเพชร
แล้วไปตีสุโขทัยและส่งทัพหน้าลงมากวาดครัวถึงเมืองชัยนาท¹⁸ พระวินิจัยนี้แสดงว่า
สมเด็จพระยาค่างพระราชานุกาพทรงเชื่อว่าชัยนาทในยุวนพ่ายคือชัยนาทในปัจจุบัน และ
อุทัยเจียรกับเจ้าเมืองเขลียงเป็นคนคนเดียวกัน แต่ คร. ประเสริฐ ๗ นครเห็นว่า
ตามพงศาวดารทุกฉบับพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ไม่เคยตีสุโขทัยและกำแพงเพชร ได้
พร้อมกัน เหตุใดทัพเชียงใหม่จึงถอยลงมาต่ำกว่านครสวรรค์จนถึงชัยนาท ตาม
ตำนานสืบหาราชวงศ์ พระยาอุทัยเจียร เป็นพระยาสองแควไปสวามิภักดิ์ท้าวติโลกราช
แล้วนัคให้มาตีเมืองตน เห็นว่าในขณะที่ชาวสุโขทัยเรียกพิษณุโลกว่าสองแคว ชาวเชียงใหม่กับเรื่องยุวนพ่ายเรียกว่าชัยนาท ต่อมาเมื่อเปลี่ยนชื่อชัยนาทมาเป็นพิษณุโลกแล้ว ชื่อ
ชัยนาทจึงมาเป็นชื่อเมืองชัยนาทในปัจจุบัน อีกประการหนึ่งอุทัยเจียรกับพระยาเขลียง
เป็นคนละคนกัน อุทัยเจียรคนนี้มีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถด้วย¹⁹

¹⁷ ขาญวิทย์ เกษตรศิริ, "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยก่อนอยุธยา: 1893-1991," วารสารธรรมศาสตร์ 1 (มิถุนายน-กันยายน 2519): 44.

¹⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 270.

¹⁹ ประเสริฐ ๗ นคร, อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2527), หน้า 174.

67 แดงปางจอมราชรุ	เสด็จล นันนา
จงจเอากรุงลาว	จุงแล้ว
แดงปางป็นลาวจุง	จักป่วย แลนา
บางรอกเพราะรุแล้ว	สรวุคหนี
68 แดงปางซาไท่ทวย	ใจหาญ
ตามทอยไพร่เรื่อง	รอนแก้ว
แดงปางราชาลลาว	มววมโห
ทนที่น้ำลิบแล้ว	ชินไชย ²⁰

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงทราบเรื่องก็เสด็จไปถึง มีพระราชประสงค์จะจับตัวกษัตริย์ลาวให้ได้ ไพร่พลของพระองค์ตามที่ทัพลาวที่น้ำลิบและไค้ชัยชนะ คำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงเหตุการณ์ใน พ.ศ. 1994 ว่ายุทธินเรีเยรเจ้าเมืองสองแควชักชวนพระเจ้าติโลกราชไปตีปากยม พระเจ้าติโลกราชให้หมื่นหาญแก้วทองเจ้าเมืองนคร (หมื่นหาญนคร) * ไปตีเมืองเซดียง แต่ถูกชาวเซดียงปล้นทัพที่น้ำลิม และกล่าวว่าไค้ทัพหนุนช่วยจึงทำให้ทัพเซดียงเสียหาย ²¹ เหตุการณ์นี้ยวนพ่ายกับคำนานเชียงใหม่กล่าวตรงกันแต่เรียกชื่อสถานที่ว่า "น้ำลิบ" กับ "น้ำลิม" ต่างกันไป ที่น่าสังเกตคือเหตุการณ์ครั้งนั้นยวนพ่ายกล่าวว่าทัพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นฝ่ายรุกไล่จนทัพเชียงใหม่ถอยหนี โคลงยวนพ่ายบทที่ 91 ยังกล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่แทนยุทธินเรีเยร แต่คำนานเชียงใหม่กล่าวว่าพระเจ้าติโลกราชมีชัยแล้วยกทัพกลับ

²⁰ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 18-19.

* เมืองนครคือเมืองลำปาง เจ้าเมืองมีคำว่านครลงท้ายเช่นหมื่นโลกนคร หมื่นคังนคร ฯลฯ หมื่นหาญนครผู้เดิมชื่อเจ้าหาญแก้วทอง เนื่องจากมารดาซึ่งเป็นภรรยาหมื่นโลกนครไค้ชนข้างกับทัพอยุธยาของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ขณะมีครรภ์อยู่ (ประเสริฐ วัฒน, สารัตถคดี, หน้า 99).

²¹ แดงงานประวัติศาสตร์ 1 (มกราคม 2513): 65.

69 ปางเอาแสนโหดเค้น	คางลาย
แปรออกไปเป็นนร	บายหล้า
แกลงปางปิ่นลาวหมาย	ไหมโทษ เท็จนา
สี่คืบซาไท	เซนแซง
70 แกลงบางไทปราโมทย์	มาเหนือ นนนนา
พระไปแยงยลเขา	เซนกล้า
แกลงปางเมื่อพลเรือ	เรวราช
ถึงจิงจักรูชา	ชาวแซง 22

โคลงตอนนักกล่าวถึงผู้ทรยศที่เอาใจออกห่างไปเข้ากับกษัตริย์เชียงใหม่และสมคบกันมาตีหัวเมืองทางเหนือของไทย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จทางเหนือด้วยความสำราญพระราชหฤทัย ตอนแรกไม่ทรงทราบว่ามิคนคิดร้ายแต่เมื่อเรือเร็วไปถึงก็ทรงทราบในตอนนี้รายละเอียดย้ายความจากสูตรสถานมีว่า

92 . . .

จ่านิรจ้านยรมมา	จอมราช
คึกโคร เสวยสุขเท่า	เทศเหนือ
93 บัศพระภูวนารถเจ้า	จอมปราง
ทรยบแต่พลเรือเรว	คล้าวคล้อย
หวงเสวยสำราญรม	ยายิ่ง
พระไปศรีสถอยชา	เงื่อนงำ
94 ท่อเสด็จคลไ้จิง	ครองศรีส
ใจเท้จทรชนท่า	โทษแล้ว
สรรเพชญ์ออกสูรกรัษัทร	แสนเคช
บอจแคลนแคลวแท	เท่าไยย
95 ครานนนนเรศร้าย	ฤษยา พ้อแธ
ท่าโทษกลโคกล	ทานแก

กลกฤษณียุโยธา
ทนทานบโศแพ

ทวยโยท
พวยเอง 23

ได้รายละเอียดเพิ่มมาอีกว่าพระเจ้าติโลกราชคร่ำครวญต่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างไร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแก้ไขได้หมด พระเจ้าติโลกราชพ่ายพระบารมีไปเอง พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวถึงเหตุการณ์ในศักราช 822 (พ.ศ. 2003) ว่า "ครั้งนั้นพระยาเซลิยงคึกเป็นขบถ พาเอาครัวทั้งปวงไปออกแควมหาราช" 24 และในศักราช 823 (พ.ศ. 2004) ว่า "พระยาเซลิยงนำมหาราชมาจะเอาเมืองพิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นสามารถ มิได้เมืองและจึงยกทัพเปรี๊วไปเอาเมืองกำแพงเพชร และเข้าปล้นเมืองถึงเจ็ดวันมิได้เมือง และมหาราชก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่" 25 ท่านานสิบห้าราชวงศ์กล่าวว่า ใน พ.ศ. 2002-2003 พระยาเซลิยงกลัวตายจึงไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราช และชวนพระเจ้าติโลกราชเข้าปล้นเมืองสองแควแต่ไม่ได้ จึงชวนไปตีกลางพลโดยอ้างว่าชาวบลาบพลมาบ้องกันสองแควหมกหยอกไปประชิดเมืองได้ 3 วันก็ถอยทัพกลับ 26 สมเด็จพระมหาราชทรงทราบข่าวพระยาเซลิยงเพิ่มเติมน่าพระเจ้าติโลกราชได้ข่าวว่ามีศึกฮ้อมมาตีเมืองเชียงใหม่ก็เลิกทัพกลับ 27

พระยาเซลิยงนี้ ยวนพ่ายโคลง คั่นกล่าว เป็นท่านองคนละคนกับ ยุนธิษเรี๋ยร โคลงบท 91 ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่แทน ยุนธิษเรี๋ยร โคลงบท ที่

23 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 25.

24 พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 449.

25 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

26 ท่านานสิบห้าราชวงศ์, หน้า 106.

27 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 271.

94 กล่าวถึงคนทรยศอีกคนหนึ่งซึ่งต้องเสด็จไปปราบ เทียบพงศาวดารว่า พ.ศ. 2004 พระยาเซลียงนำพระเจ้าคิโลกราชมาตีพิษณุโลกแต่ไม่สำเร็จ ผู้ป้องกันพิษณุโลกคนหนึ่งเป็นเจ้าเมืองคนใหม่ที่แทนยุทธิชเรฐียร และคงจงรักภักดีคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าคิโลกราชจึงกระทำการไม่สำเร็จ ขณะที่เมื่อตีพิษณุโลกครั้งยุทธิชเรฐียร เป็นเจ้าเมืองนั้นสำเร็จโดยง่ายใน 3 วันเพราะยุทธิชเรฐียร เปิดประตูเมืองให้ทัพลานนา²⁸

71 แดงปางเข้าชนาท กรรบท บุปผา
โกรมโหดแสดง ปราชญ์แปล . . . 29

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับ ณ ชัยนาท (พิษณุโลก)* เพื่อป้องกันข้าศึก พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวว่า "ศักราช 825 มะแมศก (พ.ศ. 2006) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก และตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา"³⁰ ขณะเป็นพระราเมศวรสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงครองพิษณุโลกในฐานะเมืองลูกหลวงฝ่ายเหนือ เมื่อพระราชนิศาสวรรคตพระองค์เสด็จจากพิษณุโลกมาครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาและไม่ได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายองค์ใดไปปกครองหัวเมืองเหนือ แต่ให้เจ้าเมืองปกครองกันเองโดยขึ้นตรงต่ออยุธยา³¹ ขณะนั้นหัวเมืองทางเหนือก่อความยุ่งยากหลายครั้งเช่นเจ้าเมืองเซลียงและเจ้าเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) ผักฝ่ายข้างเชียงใหม่ สมเด็จพระ

²⁸ รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2523), หน้า 220.

²⁹ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 19.

* ที่เรียกสองแควว่าชัยนาทอาจเพราะเป็นเมืองที่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยามายึดได้ เป็นเครื่องแสดงถึงอำนาจของกรุงศรีอยุธยาที่เหนือกว่าสุโขทัยอย่างเด็ดขาดเป็นครั้งแรก

³⁰ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 449.

³¹ รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก, หน้า 157.

พระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จไปเหนือเพื่ออำนวยความสะดวก อาจเป็นภัยเหตุนี้พระองค์ จึงเสด็จขึ้นไปประทับ ณ พิชณุโลกจนกระทั่งสวรรคต รวมเวลาถึง 25 ปี (พ.ศ. 2006-2031) และได้ทรงแต่งตั้งพระบรมราชา พระราชโอรสองค์ใหญ่ครองกรุงศรีอยุธยา พิชณุโลกในขณะนั้นจึงมีฐานะเป็นเมืองหลวง กรุงศรีอยุธยามีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงแทน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคงมิได้ทรงประกาศยกเมืองพิชญ์โลกเป็นเมืองหลวงแต่คงถือ ตามธรรมเนียมการปกครองสมัยนั้นว่าพระมหากษัตริย์ประทับเมืองใดและมีหน่วยงานบริหาร บ้านเมืองอยู่ประจำที่ถือเมืองนั้นเป็นราชธานี

71 . . .

แถลงปางท่านวิรอน
หนท่านบไคแพ

ไพริศ
พายเอง 32

โคลงนี้ต่อจาก 2 บทแรกที่ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับที่พิชญ์โลก กล่าวหาพระองค์ทรงรบกับข้าศึก ข้าศึกนั้นไม่อาจสู้พระองค์ได้ก็แพ้ไปเอง ท่านาน สิบห้าราชวงศ์กล่าวว่าใน พ.ศ. 2002 พระเจ้าติโลกราชเสด็จจากเมืองลือไปล้อมพระยา ไคกับแม่พระยาไว้ในเมืองสองแคว ชุนเพชรรัตนตีฝ่าออกไปทางเหนือ ลวงว่าพระยาไค หนีไปได้³³ ใน พ.ศ. 2002 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังมิได้เสด็จไปประทับที่ พิชณุโลกอย่างถาวร แต่ท่านานสิบห้าราชวงศ์กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชไปล้อมพิชญ์โลกขณะ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับอยู่กับพระราชมารดา เหตุการณ์นี้ต่อเนื่องกับ พ.ศ. 2004 ที่พระยาเชลียงนำพระเจ้าติโลกราชมาตีพิชญ์โลก พระราชพงศาวดารไม่ได้ระบุ ว่าขณะนั้นใครดูแลพิชญ์โลกอยู่ อาจเป็นเจ้าเมืองที่แทนยุทธิชเรฐียรหรือสมเด็จพระบรมไตร โลกนาถเสด็จขึ้นไปทรงดูแลเป็นการชั่วคราวก่อนจะประทับถาวรใน พ.ศ. 2006

³² สีสิตยวนพาย, หน้า 19.

³³ ท่านานสิบห้าราชวงศ์, หน้า 105.

อย่างไรก็ตามพงศาวดารกล่าวถึงการสงครามระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าศิโลกราชในปี พ.ศ. 2006 อันเป็นปีแรกที่ทรงย้ายไปประทับที่พิษณุโลกว่า

. . . ครั้นนั้นมหาราชท้าวลูก ยกพลมาเอาเมืองสุโขทัย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า และสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปกันเมือง และสมเด็จพระราชาเจ้าตีทัพพระยาเกียรติ และทัพท่านมาประทัพนั่นนคร และท่านไคชนข้างควยหมั่นนคร และครั้งนั้นเป็นโกลาหลใหญ่ และข้าศึกลาวทั้งสี่ข้างเข้ารุมเอาข้างพระที่นั่งข้างเคียงนั้น ครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องปีน ๗ พระพักตร์ และทัพมหาราชนั้นเล็กกลับคืนไป³⁴

เหตุการณ์ที่พระราชพงศาวดารฉบับอื่นรวมเหตุการณ์ที่พระเจ้าศิโลกราชทรงยกทัพมาตีหัวเมืองทางเหนือ 2 ครั้งไว้ด้วยกันคือ เหตุการณ์ใน พ.ศ. 2004 และ พ.ศ. 2006 ความพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่าเป็นเหตุการณ์ครั้งเดียว จึงพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

. . . พระยาเซลิยงนำทัพพระมหาราชมาเอาเมืองพิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นสามารณมิได้ จึงยกทัพแปรไปเอาเมืองกำแพงเพชร เข้าปล้นเมืองถึงเจ็ดวันมิได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า และสมเด็จพระอินทราชาราชบุตร เสด็จขึ้นไปช่วยกำแพงเพชรทัน และสมเด็จพระอินทราชาเจ้าตีทัพพระยาเกียรติแตก ทัพท่านมาประทัพนั่นนคร ไคชนข้างควยหมั่นนคร และข้าศึกลาวทั้งสี่ข้างเข้ารุมเอาข้างพระที่นั่งข้างเคียง ครั้งนั้นพระอินทราชาเจ้าต้องปีน ๗ พระพักตร์ ทัพมหาราชนั้นเล็กกลับคืนไป³⁵

ตำนานสิบห้าราชวงศ์กล่าวถึงการรบที่มีเรื่องพระอินทราชาต้องปีนที่พระพักตร์ว่า เกิดในปีเม็งเป่า พ.ศ. 2000 พระบรมไตรโลกนาถและพระอินทราชายกพลจะปล้นเมือง

³⁴ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 449.

³⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 73-74.

แพร์และลำปาง* พระเจ้าติโลกราชทรงยกทัพมาพร้อมกับเมืองอื่น ๆ หลายเมือง มีข้อความที่น่าสังเกตุคือ "พระยาไตให้คนมาสืบคุให้รู้ที่ตั้งทัพพระยาสองแคว เพราะทรงเห็นว่าพระยาสองแควเป็นผู้ซัดศึกมา"³⁶ พระยาสองแควในที่นี้จะหมายถึงพระยาอุทัยธรรม ซึ่งไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราช (คูโคลงยวนพ่ายบทที่ 66) ต่อจากนั้นตำนานสืบหาราชวงศ์กล่าวต่อไปว่า

พระเจ้าติโลกราชจึงให้พันนากรมกามตีเกราะเรียกหมื่นแช่ลัก หมื่นจำเชียง พวกเจ๊กชาง และหมื่นคังนครขุนทั้ง 4 ได้ยิงถูกชาวไตตายมากมาย และยังถูกหน้าพระอินทรราชาเป็นแผลไป (ตำนานเชียงใหม่ว่าเป็นลูกของ คงเป็นลูกศรเป่าควยกลองไม่ซาง). . . พระยาสองแควและหมื่นคังขับพลเข้ารุกไล่ พระบรมไตรโลกนาถ เห็นท่าไม่ดี จึงพาพลรบถอยและไหลลคเสวตจักรลง. . .

รุ่งขึ้นหมื่นคังนครมาไหวพระเจ้าติโลกราช แล้วทูลว่า พระยาไตหนีไปตั้งทัพอยู่ที่แม่น้ำชานี (แม่น้ำยม) มีพลเพียง 5,000 คน นอกนั้นป่วยเจ็บทั้งสิ้น จะขอไปจับตัวมาให้ได้ พระเจ้าติโลกราชบอกว่า เขาและเรากองก็เป็นท้าวพระยาใหญ่ เขาแพลงหนีไปก็เท่ากับตายอยู่แล้ว อย่าตามไปเลย แล้วก็ยกพลกลับเชียงใหม่³⁷

ข้อความที่มีสัญลักษณ์กำกับนั้นไม่ปรากฏในพงศาวดารไทยซึ่งทุกฉบับกล่าวเพียงว่าพระอินทรราชาต้องปิ่นที่พระพักตร์** ทัพเชียงใหม่ยกกลับ การรบครั้งนี้ตามบันทึกของทั้ง

* พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวว่า พ.ศ. 1999 แต่งทัพให้ไปเอาเมืองดิสบหิน ครั้งนั้นเสด็จหนุนทัพขึ้นไปตั้งทัพหลวงที่ตำบลโคน นคร ประเสริฐ ๗ นคร สันนิษฐานว่าเมืองดิสบหินน่าจะอยู่ที่น้ำลำตรงปากน้ำต้นหรือสบต้น ตำบลโคนน่าจะเป็นบ้านโคน อยู่ใกล้พิชัยจังหวัดอุตรดิตถ์ (ประเสริฐ ๗ นคร, สารคดีคดี, หน้า 111).

³⁶ ตำนานสืบหาราชวงศ์, หน้า 103.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

** พระอินทรราชันเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวชได้ทรงกุศลพิชฌโลกแทน พระราชพงศาวดารกล่าวถึงพระนามว่าสมเด็จพะอินทรราชาธิราชที่ 2 (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, 74).

ฝ่ายไม่มีใครยอมเป็นผู้แพ้ ความจริงน่าจะเสียหายฝ่ายละไม่น้อย สงครามจึงเลิกไปโดยปริยาย หลังสงครามครั้งนี้ (พงศาวดารไทยว่า พ.ศ. 2006 ลานนาว่า พ.ศ. 2000) พงศาวดารไทยไม่กล่าวถึงพระอินทราชาอีกและไม่กล่าวถึงความคึกคักคึกพันจะทำสงครามกับเชียงใหม่แต่ตำนานสิบห้าราชวงศ์อ้างว่า "พระอินทราชาส่งกระจกเห็นแผ่นดินครั้งใดก็โกรธ ตั้งใจว่าจะต้องหาโอกาสชนช้างให้ชนะชาวเชียงใหม่ให้จงได้" ³⁸ อย่างไรก็ตามหลักฐานทั้งสองฝ่ายลงรอยกันว่าสงครามเริ่มสงบเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวช แม้เหตุผลที่ทรงพระผนวชจะระบุไว้ต่างกัน

73 แดงปางจอมโลกยเจ้า	จอมเลื่อง เลอศนา
เสด็จคอบคินพลไกร	แต่งไว้
แดงปางแต่งหววเมือง	ขุนหมื่น ไปนา
เอาสุโขทัยไค้	งายงาม ³⁹

โคลงบทนี้ คร. ประเสริฐ ๗ นคร แปลว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงแต่งไพร่พลไว้ป้องกันพิษณุโลก โปรดให้ขุนหมื่นหัวเมืองไปตีสุโขทัยคืนได้อย่างง่ายดาย ⁴⁰ แต่ถ้ามอง 2 บทแรกแปลว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้นำไพร่พลมาคืนไว้ก็จะเข้ากับความเป็นพงศาวดารว่า "ศักราช 824 มะเมียศก (พ.ศ. 2005) เมืองนครไทยพาเอาครัวอพยพหนีไปน่าน และให้พระกลาโหมไปตามไค้คืนมา แล้วพระกลาโหมยกพลไปเอาเมืองสุโขทัย ไค้เมืองคืนดุจเก่า ⁴¹

75 ปางพระชนนีสรีสิน	เสียดสนช
ยงพิมานสวรศกแขง	ข้อแกว

³⁸ ตำนานสิบห้าราชวงศ์, หน้า 104.

³⁹ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 20.

⁴⁰ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 449.

แดงปางไปล้เมืองบน
ถวายเป็นสรพรเพชญแล้ว

ทิศมาศ
เลขศกุน 42

โคลงบทนี้กล่าวถึงพระราชมารดาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสิ้นพระชนม์ เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร เข้าใจว่าคงจะประมาณ พ.ศ. 2006 ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับที่พิษณุโลกปีแรก พระองค์ทรงแบ่งเมืองทางทิศเบื้องบนหรือทิศหัวนอนคือทิศใต้ถวายเป็นวัด ส่วนหนึ่งของเมืองนั้นน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับวัดจุฬามณีซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกทางทิศใต้ของพิษณุโลกเช่นกัน พงศาวดารกล่าวว่าใน พ.ศ. 2007 "สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี" 43 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอาจทรงยกส่วนหนึ่งของเมืองเพื่อสร้างพระวิหารถวายอุทิศพระราชกุศลแด่พระราชมารดาและเตรียมสำหรับพระองค์ทรงพระผนวชด้วย * โคลงบทต่อ ๆ มากล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จออกทรงพระผนวช พงศาวดารและจารึกวัดจุฬามณีระบุตรงกันว่าทรงพระผนวชที่วัดจุฬามณีใน พ.ศ. 2008 หลังจากสร้างพระวิหารแล้ว 1 ปี

76 แดงปางจอมนารถน้อม ใจหวัง
สละบาปแสงบุญบท ที่แล้ว
ปางบุตรทานเทาลงง กาทวีป
เชอญช่วยสงชญแผว เกลศไกล 44

42 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 20.

43 พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 450.

* จารึกที่วัดจุฬามณีว่า "ลุศักราช 826 ปีวอก นักษัตร อันคืบนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถพิตร เป็นเจ้า ให้สร้างพระอารามจุฬามณี ที่จะเสด็จออกทรงมหาภิเนษกรม" (จารึกวัดจุฬามณี, อ้างถึงในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า, หน้า 470).

44 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 21.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชหฤทัยน้อมนำทางสะดวก และทรงแสวงบุญไปรดน้ำพระราชาโอรสเสด็จไปสังกาศนิมนต์พระสงฆ์มา เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร นำสังเกตุว่านิมนต์พระสงฆ์มาเพื่ออะไร เหตุการณ์นี้อยู่หลังจากการสถาปนาพระอาราม และอยู่ก่อนการทรงพระผนวช จึงน่าจะเชื่อว่าโคลงบทที่ 76 นี้เป็นการเตรียมที่จะทรงพระผนวชนั่นเอง อาจนิมนต์พระสงฆ์ดังกล่าวนั้นให้ทบทวน พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เป็นที่ยอมรับแพร่หลายในกรุงศรีอยุธยาขณะนั้น นอกจากนี้อาจเป็นที่พระราชประสงค์จะปฏิบัติพระองค์เช่นเดียวกับพระมหาธรรมราชาลิไทยซึ่งยังเป็นที่ยกย่องกันอยู่ทางหัวเมืองเหนือ พระมหาธรรมราชาลิไทยเคยเสด็จออกผนวชและนิมนต์พระมหาสามีสังฆราชมาจากลังกา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงทรงกระทำตามด้วยความสะดวกและด้วยพระบรมราชาไชยบายทางการปกครองอันแยบยล

77 แดงปาง แสดคังคิพร เกอ	บุญบุญ ขาปนา
เออาคนไอสุรยเสย	จรกลาย
แดงปางเมอพระทรง	พระผนวช นันนนา
งามเงอนสรร เพชฌุณาย	แผ่นดินเกษม 45

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวไว้ว่า "ศักราช 827 ระกาศก (พ.ศ. 2008) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณี ได้ 8 เดือนแล้วทรงลาพระผนวช" 46 จารึกวัดจุฬามณีระบุศักราชตรงกันและบอกละเอียดยิ่งขึ้นว่าเป็นเดือน 8 ขึ้น 14 ค่ำ ยวนพ่ายและพงศาวดารไม่บอกสาเหตุที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวช สันนิษฐานว่าอาจทรงพระผนวชตามประเพณีของชาวพุทธ แม้ขณะนั้นจะมีพระชนม์มถึง 34 พรรษา ก่อนหน้านั้นมีเหตุการณ์ยุ่งยากตลอดเวลา อาจไม่

45 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 21.

46 พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 450.

สะดวกที่จะทรงพระผนวช เมื่อเสด็จไปประทับที่พิษณุโลกแล้วอาจมีเวลาเหมาะสมกับพระ
ราชหาทัญ

พงศาวดารโยนกกล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวชว่า

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้ากรุงพระนครศรีอยุธยา มีพระราชศรัทธาจัก
ทรงพระผนวชบำเพ็ญเนกขัมมบารมี จึงใช้ราชทูตมายังสำนักพระเจ้าติโลกราช
ณ เมืองนครพิงค์เชียงใหม่ ขอสงฆ์ไปทำสังฆกรรมในกรุงเพมหานนครศรีอยุธยา
พระเจ้าติโลกราชจึงอาราธนาพระมหาเถรกับอันคืบ 12 รูป แล้วให้หมั้นลำผแชก
เป็นราชทูตเชิญพระราชสาสน์และพระธรรม พระสงฆ์ไปยังกรุงพระนครศรีอยุธยา
สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าทรงพระราชนครศรีธรรมราชเสด็จถวายไทยทานแก่พระ
เถรานุเถระทั้งหลายนั้นเป็นอันมาก ครั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าทรง
ผนวชแล้วใช้ให้พระเถระรูปหนึ่งชื่อโพธิสมภารเถร ขึ้นมากล่าวขอเมืองเซียง
คิน พระเจ้าติโลกราชให้ประชุมสงฆ์ที่พระมหาธรรมรัตนปราสาทเป็นประธาน
ปรึกษาเห็นว่าไม่สมควร แก่กิจของสมณะ ไม่อนุญาต พระเถรโพธิสมภารก็กลับไป 47

หลักฐานทางเชียงใหม่อ้างว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวชเพื่อผล
ทางการเมืองคือขอเมืองเซียงคินจากพระเจ้าติโลกราช ข้อความในพงศาวดารโยนก
แบ่งได้เป็น 2 ตอน ตอนแรกกล่าวถึงการทำสังฆกรรมที่กรุงศรีอยุธยาโดยมีพระบรมราชา
ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาอยู่ขณะนั้นทรงรับรองและสงฆ์เชียงใหม่เป็นอย่างดี ส่วนสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถนั้นทรงพระผนวชที่พิษณุโลก พิเศษ เจียจันทร์พงษ์มีความเห็นว่าการ
ทรงพระผนวชเพื่อขอได้เมืองที่ถูกยึดคืนมานั้น พระเจ้าลิไทยเคยทรงกระทำมาก่อนแล้ว
เมื่อครั้งทรงพระผนวชและขอเมืองพิษณุโลกคืนจากพระเจ้าอู่ทอง 48 สุจิตต์ วงษ์เทศ

47 พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 335.

48 พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, "ขุนพ่ายโคลงคั้น: วรรณกรรมประวัติศาสตร์ และสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น," , หน้า 180.

เห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกระทำการไม่สำเร็จสมดังเป้าหมาย เนื่องจากทางเชียงใหม่ใช้วิธีขอยืมมือพระสงฆ์อีกฝ่ายปฏิเสศการขอเมืองเชียงใหม่ ผู้แต่งขุนพายจึงประหม่าฝ่ายตรงข้ามคือเชียงใหม่ไว้ในโคลงบทต่อไปว่าอวคคี⁴⁹

ถ้าพิจารณาโคลงบทที่อ่านแล้วจะเห็นว่ามิใช่ข้อความต่อเนื่องกับบทถัดไปอีกดังนี้

78	
แถลงปางทวยบรรพ	ท่าอา อองคณา
เพราะเพื่อพระเจ้าไค	ผนวชฟ้าดินยอ
79 แถลงปางพลพาหไ	เอารส ท่านนา
นบนอบพระขอเชอญ	ช่วยปอง
แถลงปางท่านสาพรต	ครองราษฎร
ทุกเทศทุกท้าวสรอง	ส่วยถวาย ⁵⁰

ขุนพายกล่าวว่ขณะสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพระผนวชนั้นข้าศึกศึกเทิมพระราชโอรสและไพร่พลจึงกราบบังคมทูลให้ลาพระผนวชเพื่อป้องกันบ้านเมืองและราษฎร เหตุการณ์ครั้งนั้นตรงกับจารึกวัดจุฬามณีว่า "ครั้นถึงเดือน 5 สมเด็จพระเอารสท่านและพฤชามาทยทั้งหลาย ถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสด็จลาผนวช ช่วยครองราษฎรกรรมทั้งปวง ท่านก็เสด็จปริวรรตแล้วลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุธยา"⁵¹ จารึกวัดจุฬามณีกล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จลงมากรุงศรีอยุธยาหลังจากลาพระผนวช ดังนั้นเหตุการณ์ยุ่งยากอาจเกิดขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาจึงต้องเสด็จไปทรงช่วยพระ

⁴⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, "ขุนพายโคลงคั้น: วรรณกรรมประวัติศาสตร์และสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น," รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2, น. 180.

⁵⁰ ลิลิตขุนพาย, หน้า 21.

⁵¹ จารึกวัดจุฬามณี, อ้างถึงใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่า, หน้า 471.

ราชโอรสคือพระบรมราชา ขณะนั้นศึกกับเชียงใหม่ยังสงบอยู่เพราะเชียงใหม่เองก็มีเรื่องยุ่งยากเช่นพระเจ้าติโลกราชทรงระวางท้าวบุญเรือง เป็นต้น

80 ปางสร้างอาวาสแล้ว	ดาแสดง
คือพุทไธสวรรย์หมาย	ชื่อซี
ปางถกลก้าแพงพระ	พิศณุโลกย แล้วแร
อยู่ข้างพระเจ้าพี่	เฟื่องบร 52

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างวัดพุทไธสวรรย์และก่อกำแพงเมืองพิษณุโลก วัดพุทไธสวรรย์นี้อยู่ที่กรุงศรีอยุธยา พงศาวดารระบุว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนาขึ้นในบริเวณพระตำหนักเวียงเหล็ก เมื่อ พ.ศ. 1896⁵³ ที่ยวนพ่ายกล่าวว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างวัดพุทไธสวรรย์อาจหมายถึงทรงบูรณะหรือทรงสร้างพระวิหารเพิ่มเติม

ส่วนการสร้างกำแพงเมืองพิษณุโลกนั้นคงจำเป็นเพราะมีสงครามกับเชียงใหม่เป็นปรกาการให้พิษณุโลกแข็งแกร่งขึ้น ที่น่าสังเกตคือการเรียกชื่อเมืองว่า "พระพิษณุโลก" ในสมัยสุโขทัยเมืองนี้เรียกว่าเมืองสองแคว ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 และยังคงเรียกสองแควมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น มีหลักฐานอยู่ในกฎหมายลักษณะดึกฟ้าซึ่งตราในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ชื่อเมืองนี้เปลี่ยนในสมัยใดไม่ปรากฏแน่ชัด พงศาวดารเหนือกล่าวว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเสด็จมายังเมืองที่สร้างขึ้น ทรงปรารภจะตั้งชื่อเมืองพรหมณ์โรหิตเหตุสุดว่าเสด็จมาถึงในยามพิษณุเป็นมงคล จึงขนานนามเมืองว่าพิษณุโลก⁵⁴

⁵² ลลิตยวนพ่าย, หน้า 22.

⁵³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 68.

⁵⁴ พระวิเชียรปรีชา, พงศาวดารเหนือ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 341-342.

อีกหลักฐานหนึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าการเปลี่ยนชื่อเมืองคงกระทำในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์มีพระนามว่ารามศวรเมืองทรงเป็นอุปราช คำนี้มีความหมายเดียวกับ "รามาริบัติ" ซึ่งเป็นพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ณ กรุงศรีอยุธยา พระนามกับเมืองก็สอดคล้องกันคือพระรามครองอยุธยา ครั้นพระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองสองแควเป็นเวลานาน สองแควมีฐานะเป็นราชธานี พระองค์ซึ่งเป็นเสมือนพระรามหรือนารายณ์อวตาร ควรจะได้ประทับยังเมืองซึ่งมีชื่อสมพระเกียรติยศ จึงเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นเมืองของพระนารายณ์หรือพระวิษณุว่า "พิษณุโลก" ⁵⁵

พระปรมาภิไธย "บรมไตรโลกนาถ" แปลว่าเป็นที่พึ่งอันสูงสุดแห่งโลกทั้งสาม คำนี้เรียกผู้ควรเคารพได้แก่พระพุทธเจ้า มีที่ใช้เช่นลิลิตตะเลงพ่ายว่า "พระศรีโลกนาถแล้ว เนติจมาร" ⁵⁶ นอกจากนี้ยังเรียกเทพเจ้าคือพระนารายณ์ว่าผู้บริหารโลกทั้งสาม ⁵⁷ มีที่ใช้ในวรรณคดีคือเรียกพระรามซึ่งเป็นนารายณ์อวตาร ตัวอย่างเช่นบทละครเรื่องรามเกียรติ์ว่า "เมื่อนั้น พระศรีภพลบโลกนาถา" ⁵⁸ ผู้รูปร่างท่านให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า "บรมไตรโลกนาถ" คือเป็นที่พึ่งของโลกทั้งสามได้แก่โลกมนุษย์ โลกสวรรค์

⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 24: 243.

⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย (พระนคร: โรงพิมพ์ของคุรุสภา, 2503), หน้า 134.

⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตนารายณ์สิบปาง (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า [7].

⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ของคุรุสภา, 2494), 1: 560.

และพรหมโลก 59

พิษณุโลกนี้แต่เดิมเรียกว่า "พระพิษณุโลก" อาจให้หมายถึงโลกของพระวิษณุ นอกจากพบในยวนพ่ายแล้วแล้วปรากฏในพงศาวดาร เช่น "พระมหาธรรมราชาเจ้ารับบัญชาพระเจ้าหงสาวดี ก็ถวายบังคมลามายังเมืองพระพิษณุโลก" ⁶⁰ หรือ "ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ยกมาถึงเมืองพระพิษณุโลกเดือนยี่ แรม 13 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก" ⁶¹ ความคิดที่ว่าเปลี่ยนชื่อเมืองสองแควเป็นพิษณุโลกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นความคิดที่แยบคาย แต่น่าสังเกตว่าแม้สมัยที่แต่งยวนพ่ายจะมีคำเรียกชื่อเมืองว่าพิษณุโลกแล้วก็ตาม ผู้แต่งก็ยังเรียกชื่อเมืองนี้ว่าชัยนาทอยู่หลายแห่ง และในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ บุเรงนองแต่งตั้งให้พระมหาธรรมราชาเป็นพระศรีสรรเพชญ์วิชาพิษณุโลก เรียกกันอย่างสามัญว่าเจ้าฟ้าสองแคว แสดงว่าแม้จะเปลี่ยนเป็นพิษณุโลกแล้ว ชื่อที่ไม่เป็นทางการยังติดปากคนอยู่

275 กษัตริย์ไวยวนหน้า
รามราชฤาไทยเห็น

พรมพราย เพศแสด
หอนชา. . . 62

ผู้แต่งยวนพ่ายกล่าวถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงพระปรีชาสามารถเหมือนพระยารามราชและพระยาสิโยไทย ซึ่งพงศาวดารเหนือเรียกคู่กันว่าพระร่วงพระสิโย การเปรียบเทียบนี้ทำให้เห็นว่าคุณแต่งคิดถึงกษัตริย์สุโขทัยซึ่งเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทางพระราชมารดา

⁵⁹ จานงค์ ทองประเสริฐ, "ศาสนาในเมืองพิษณุโลก," รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก, หน้า 90.

⁶⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 114.

⁶¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 101.

⁶² ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 71.

74 แดงปางขงชั้นเศร่า	ใจพล พรรันนา
เพราะเพ็ญดาแรงขาม	ปิ่นเกล้า
แดงปางลอลวงคด	ไพริศ เมืองนา
ถึงดงงเขาคีเขา	จึงเข้าเขาแพง ⁶³

กล่าวถึงชาวเมืองเชียงชั้นเศร่าใจ พระเกรงกลัวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงใช้กลลวงโจมตีเมืองไค้ ในตอนรายละเอียดกล่าวถึงเรื่องเมืองเชียงชั้นดังนี้

103 ปางนมนนมหาราชแสง	สรุงศรีล
เอาหมื่นนครมา	แต่งคอง
เป็นเคิมคักลกรร	ขงชั้น คินแธ
ไครยักไว้วัง	รอบแคน ⁶⁴

พระเจ้าคิโลกราชให้หมื่นนครมารักษาเมืองเชียงชั้น คำนานเชียงใหม่กล่าวว่า ปี พ.ศ. 2004 "พระเจ้าคิโลกราชจึงให้หมื่นคังกินเมืองนครกับเมืองเซเสียง" ⁶⁵ พระเจ้าคิโลกราชทรงเห็นว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงตั้งราชธานีขึ้นทางเหนือจึงให้หมื่นคังนครมารักษาเมืองเชียงชั้น ต่อมาทางเชียงใหม่เกิดเรื่อง พงสาวคารโยนกดกล่าวว่า พระเจ้าคิโลกราชเกิดสงสัยท้าวบุญเรืองโอรสว่าจะคิดร้ายจึงฆ่าเสีย ⁶⁶ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทราบข่าวว่ามีพระคำริว่าบางที่ท้าวบุญเรืองอาจจะคิดร้ายจริง เพราะพระราชพงสาวคารฉบับหลวงประเสริฐบันทึกไว้ว่าใน พ.ศ. 2001 มหาราชท้าวบุญชิงเอาเมืองเชียงใหม่แก่ท้าวลูก (คือท้าวลก) ⁶⁷ คำนานเชียงใหม่กล่าวว่าประหารชีวิตท้าวบุญเรือง

⁶³ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 20.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

⁶⁵ "คำนานเชียงใหม่," แดงงานประวัติกาศศตวรรษ 1 (มกราคม 2513): 71.

⁶⁶ พระยาประชาภิกรจักร, พงสาวคารโยนกด, หน้า 338.

⁶⁷ พระราชพงสาวคารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 272.

ในปีกคย พ.ศ. 2013 ภายหลังจึงรู้ว่าไม่มีความผิด⁶⁸ ยวนพ่ายก็กล่าวเป็นท่านอง
ว่าพระเจ้าติโลกราชระวางไปเองดังนี้

106 คองเอารสเรื่องคู่ นามบุญเรื่องแสง	คองค นันนา ช่อช
เพราะแรงระวางหวง กู่ลุลยวพันพี	แทนราช พิงศ์ 69

ต่อมาพระเจ้าติโลกราชระวางหมั้นนนคร ให้หาควไปเข้าที่เชียงใหม่ หลัก
ฐานทางเชียงใหม่ไม่ได้บอกสาเหตุที่ระวางแควมีเค้าเงื่อนตามพระราชพงศาวดารฉบับ
หลวงประเสริฐว่าหมั้นนนครมีพฤติกรรมไม่ชอบธรรมคือ "ศักราช 835 มะเส็งศก (พ.ศ.
2016) หมั้นนนครได้ลอกเอาทองพระเจ้าลงมาหุ้มคอบ"⁷⁰ เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดก่อน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปตีเซียง 1 ปี ซึ่งน่าจะต่อเนื่องกับเรื่องที่พระเจ้า
ติโลกราชให้ประหารหมั้นนนคร และเซียงหรือเซียงชั้นขอความช่วยเหลือจากไทยใน พ.ศ.
2017 คือในปีถัดมา

หลักฐานตามพงศาวดารและตำนานไม่ได้บอกละเอียดถึงความคิดของหมั้นนนครที่
ไปเข้าพระเจ้าติโลกราช แต่ยวนพ่ายบอกไว้ แสดงจิตใจอันคงามของผู้เป็นข้าราชการ
ที่ซื่อสัตย์ว่า

119 ข้าโทชเบศน์ ตายเพื่อภักดีโดย	โคโค กิติ ช่อทรอม
-------------------------------------	----------------------

⁶⁸ "ตำนานเชียงใหม่", หน้า 72.

⁶⁹ ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 28.

⁷⁰ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 450.

คือคนอยู่เป็นใน	อิชโลภย
บรโลกยนางฟ้าลอม	เลอศอินทร
120 ทวยโคเจ้าเกอโศค	ภูลุมิ มังนา
ครันบดวิลภักดี	แคเจ้า
ช้อยินอยู่แสนปี	เป็นคู่ ทายนา
ตายก็ดีโคเขา	ขวงน่านร กานต 71

ความคิดนี้อาจเป็นเพียงกวีโวหาร ไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ใน
 ยวนพ่ายกล่าวว่าผู้รักชวเมืองแทนชณะหมื่นคงทองอาญาคือนางเมืองซึ่งเป็นภรรยาของหมื่น
 คง* นางเมืองผู้นี้ได้ขอความช่วยเหลือมายังสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ทัพไทย
 ไปไม่ทัน ทัพเมืองแพร์และน่านซึ่งขึ้นกับพระเจ้าติโลกราชเข้าเมืองได้ก่อน ยวนพ่าย
 บอกด้วยว่าเพราะใส่ศึกคือพันมโนราชแอบเปิดประตูเมืองให้ เมื่อเมืองแตกไพรพลหนี
 กันระส่ำระสาย โทลงบทหนึ่งกล่าวถึงชาวเมืองเซียงหนินมาพบทัพสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถว่า

137 ภูกรันแถมดงช้าง	แข่งมา มากแสร
ชาวชวลยงทบทน	บโค
เสียดสารสรุคคลงลา	พราวพฤตบ ไปแธ
ยงงสเคจเหงาไท	ที่รงค์ 72

71 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 31-32.

* คำว่า "นางเมือง" คือนางผู้เป็นใหญ่แห่งเมือง หมายถึงมเหสี พระชายา
 (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 430) ในลิลิตพระลอก็มีใช้ดังนี้

นางเมืองนั่งแนบเฝ้า	จอมกษัตริย์
ถนอมบาทหงกชวคัน	ใส่เกล้า
พระสนมร่าเพยหัก	โกวแกว่ง วินา
พระราชชนนีเส้า	ลูปโลโลมชวัญ (ลิลิตพระลอ, หน้า 41)

72 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 36.

โคลงบทนี้ยืนยันได้ว่าเซลียงกับเชียงชั้นคือเมืองเดียวกัน พระเจ้าติโลกราช
ตั้งเจ้าเมืองแจ่มรักษาเมืองเชียงชั้นแทนหมื่นคัง ยวนพ่ายกล่าวว่า

151	กรุงลาวภาขาวเจ้า	จอมปราณ
	ยกยางพลพลันเทา	เทาแล้ว
	กลอยมาแต่งการกรร	ชยงชั้น เองแธ
	แซ่หั้นแกลวแกลง	เลือกเอา
152	มาคังงแทนหมื่นคัง	คินครอง ไพรแธ
	ไครวภาเลือกเอา	ชงคัง
	แทนหงทวยปองพิง	พิงพิง พระนา
	เทอมแต่งพลไวรัง	รอบแคน 73

ตำนานเชียงใหม่กล่าวว่า "ปีกาบสง่า พ.ศ. 2017 หมื่นคังผู้กินเชียงชั้น
ตาย พระเจ้าติโลกราชเอาหมื่นแคว้นผู้กินแซ่หมไปกินเชียงชั้น" 74 พระราชพงศาว-
ดารฉบับหลวงประเสริฐรัฐบุศักราชทรงกันว่า "ศักราช 836 มะเมียศก (พ.ศ. 2017)
เสด็จไปเอาเมืองเซลียง" 75 แสดงว่าเชียงชั้นกับเซลียงคือเมืองเดียวกัน

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกทัพไปตีเชียงชั้นอย่างไรนั้น หลักฐานทาง
ประวัติศาสตร์ไม่ได้กล่าวไว้ ยวนพ่ายบอกดังนี้

176	ณัฐพลทุกหมู่เต้า	เทมแคน คาชแธ
	ชู้ชากรไกร	ทรวจมา
	บกเวียรยบพลแสน	หมายหมู่
	สบสาชวาชายนหา	หนนนหลง

73 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 40.

74 ตำนานสิบห้าราชวงศ์, หน้า 107.

75 พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 450.

177 ทุกทรวงพลพยุห้ไท้ เออรสู๋ ทานฤา
พระคาร์สิโครงง เรอมควย. . . 76

แสดงให้เห็นว่าทัพที่ยกไปนั้นมีทั้งทัพบกและทัพเรือ ที่สำคัญคือพระราชโอรส
พระองค์หนึ่งโดยเสด็จในสงครามควย นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดอีกว่าผู้คุมกองทัพทาง
บกคือเจ้าเมืองสุโขทัยและเจ้าเมืองกำแพงเพชร ให้เดินทัพไปถึงพร้อมกัน ชุนอินทร์
คุมกองทัพเรือ ส่วนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกทัพหลวงทางชลมารค

188 พระพุทชยามโยคลวน ลางชย
พระปางพระไพภูมธุ เกลื่อนแกลว
พระเสด็จจรลยลวง ชลมารค
ชลพาทมานลวนแลว แผลหลาย 77

จากนั้นเสด็จขึ้นบกที่ท่าสนายและทรงยกทัพบกออกไปเชียงใหม่

198 พระเจ้าจอมโลกยดำ เลอยวน ยิงแธ
เครคสิแสนยายูร ยาครณาย
คลทางทาสนายพรวน พระบาท
ยกยางพลยายคอง ทงทงร 78

เมืองเชียงใหม่อยู่ในชัยภูมิที่ศิโยยาก ยวนพ่ายกล่าวถึงเจ้าเมืองแจ่มซึ่งมา
รักษาเมืองเชียงใหม่ปลุกปลอบใจชาวเมืองว่า

168 เมืองนี้เองใช้ค้วย ภูชพลู ง่ายนา
เบญจทูลคากการ พางถวน

76 ลิลิตยวนพ่าย, หน้า 46.

77 เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

78 เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

มรรคาส่วนสุดสุดสุริย	ทุกที่
พลพวกขางมาลวน	โจษแจ
169 บางเมงเป็นชัหน้า	ขวางชนน กอนแ
มีแมยมเป็นแ	แกงกน
เขาสามเก็อบกนกร	เมืองมิง เขาแ
คูคอบสามชนนชุง	ชวากแขวง
170 เรงหมนนเหลื่อหมนนยั้ง	วียงเหล็ก
มีกำแพงแลงเลือน	คอตาย. . . 79

เมืองเชียงชันมีความมั่นคงพร้อมด้วยไพร่พลข้างม้าจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมี
 สิ่งอื่นที่เมืองทำให้เข้าตียากอยู่ 5 ประการคือมีคลองบางเมงกัน มีแม่น้ำยมขวาง
 ภูเขาสามลูกล้อมเมือง คูสามชั้นซึ่งมีชวากและกำแพงก่อด้วยศิลาแลง นักโบราณคดี
 วิเคราะห์ว่าเมืองที่มีลักษณะเช่นนี้คือศรีสัชชนาลัย⁸⁰ บางคนลงความเห็นว่าเป็นสุวรรณค
 โลกก็มี⁸¹ เรื่องนี้สมเด็จพระยาคำรง ราชานุภาพมีพระวินิจฉัยว่าเซลียงเป็นเมือง
 เก่า ในสมัยสุโขทัยสร้างเมืองศรีสัชชนาลัยขึ้นไม่ห่างจากเซลียงเดิม จารึกสุโขทัยเรียก
 ศรีสัชชนาลัย แต่อยุธยาและเชียงใหม่เรียกเซลียง เป็นเหตุให้ชานานนามรวมกันสองเมือง
 ว่าสุวรรณคโลก⁸²

⁷⁹ ลลิตยวนพ่าย, หน้า 44-45.

⁸⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2, หน้า 189.

⁸¹ ประเสริฐ ๗ นคร, สารคดีคดี, หน้า 119.

⁸² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวิศรานุวัตติวงศ์และสมเด็จพระยาคำรง ราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, 5: 138.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงหยั่งการณ์ได้และเข้าตีเชียงใหม่ได้สำเร็จ (ตาม
 ยวนพ่ายกล่าว) พงศาวดารระบุว่าในปีต่อมาคือ พ.ศ. 2018 พระเจ้าติโลกราชมาขอ
 เป็นไมตรี⁸³ เหตุการณ์นี้คงเป็นจริงเพราะพระเจ้าติโลกราชทรงอ่อนกำลังและระยะ
 นั้นมีเรื่องไม่สงบในลานนาอยู่ ฝ่ายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ทรงเสียดำรงพลไปมาก
 เช่นกัน เวลานั้นจึงเหมาะแก่การทำไมตรี

ยวนพ่ายโคลงกิน แต่งหลังสงครามเมืองเชียงใหม่ ศักราชนั้นนอกจากเป็นศึก
 ใหญ่จนประทัมใจผู้แต่งแล้ว ความยิ่งใหญ่ที่จริงใจอีกประการหนึ่งคือครั้งนี้เป็นสงครามครั้ง
 สุกท้ายระหว่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราชซึ่งทรงเป็นคู่สงครามกันมา
 ถึง 24 ปี ศึกเชียงใหม่เป็นเสมือนจุดสุดยอด (climax) ของการสงครามทั้งหมด หลัง
 จากนั้นจึงคลี่คลายคือไม่มีการรบกันอีกเลยจนกระทั่งพระเจ้าติโลกราชสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.
 2030 และอีก 1 ปีต่อมาคือ พ.ศ. 2031 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็สวรรคต

1.2 เหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เหตุการณ์ในรัช
 สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่อยู่ในฉันทะเจดิมพระเกียรติคือพระราชพิธีลบศักราช การ
 สร้างวัด 2 แห่งและการสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์

ในฉันทะเจดิมพระเกียรติผู้แต่งคือพระมหาราชครูได้รวมเหตุการณ์ทั้งสามเหตุการณ์
 ไว้ต่อเนื่องกัน โดยเริ่มที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีพระราชปรารภเรื่องจุดศักราช
 1000 และถึงกลียุคจึงมีพระราชประสงค์จะทรงลบศักราช จากนั้นพระมหาราชครูกล่าวถึง
 พระราชศรัทธาในพระศาสนา ทรงสถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์และทรงชักชวนให้ข้าราชการ
 ท้าบุญกุศล ขณะทรงพระราชดำริเรื่องพระราชพิธีตอนกลางคืนทรงพระสุบินว่าพระอินทร์
 เสด็จลงมาบอกให้ตั้งจักรพยุห์หน้าพระที่นั่งที่จะใช้ประกอบพิธี พระที่นั่งนี้เดิมชื่อศิริยศโสทร
 ทรงเปลี่ยนชื่อเป็นจักรวรรดิไพชยนต์ กล่าวถึงพระราชพิธีลบศักราช พระราชทานสัตตศก
 มหาทาน พระราชพิธีออกสนาม

ฉันท้เฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงพระราชปรารภเรื่องจุลศักราช 1000 ก่อนแต่ยังไม่กล่าวถึงพระราชพิธีสิบศักราช แต่พรรณาเรื่องการสร้างวัดก่อนดังนี้

๐ สาขนาอารามโคเปน หมันหมองยาเหน ขราวเซรเทรทรุก ๐ ปลุก
แปลงแทงควยใจสุทร ถวายแกพุทธบุตร โมวโรศธรรม ๐ วัดวาอา
รามสบสรพ ศาลาอารัญ พนะวาอาศรม ๐ อาวาสแวนจันทรจกรม
จรนักสิทธิศรม ฌาคตาอาไศรย ⁸³

พระมหาราชครูกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสร้างวัดและสร้างกฎ
ถวายพระสงฆ์อยู่ในป่า เหตุการณ์พงศาวดารกล่าวว่าเกิดขึ้นในปีแรกของรัชกาลคือ
พ.ศ. 2173 โปรดสถาปนาบริเวณบ้านเคิมของพระราชมารดาขึ้นเป็นวัดฝ่ายอริยวาสี
"สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงรอบ และพระระเบียงนั้นกระทำเป็นเมรุทิศเมรุ
รายอันรจนาและก่อปรัก้วยพระอุโบสถพระวิหารการเปรียญและสร้างกฎถวายพระสงฆ์
เป็นอันมาก เสร็จแล้วให้นามชื่อวัดไชยวัฒนาราม เจ้าอริการนั้นถวายพระนามชื่อพระอริก
เถระ ราชาคณะฝ่ายอริยวาสี" ⁸⁴

ต่อจากนั้นฉันท้เฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงการสร้างวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ว่า

๐ เสร็จสร้างวรคันธฎี ชินรูปังศรี สุพรรณพรายฉายฉาน ๐ แล้วสร้าง
วอรพุทธวิหาร ในอาวาสถาน บอรัมศรีสรรเพชญ ๐ ครั้นพุทธวิหาร
แล้วเสร็จ ครานั้นสมเด็จพระบอรัมเกล้าราชครู ๐ มีโองการนกลงเสนี
จงทั้งหลายมี มโนเหตุไทยไสสานติ ๐ จักให้ทั้งหลายประคิสดาน วอร
พุทธวิหาร ลคนลคนทุกคน ⁸⁵

⁸³ พระมหาราชครู, "ฉันท้เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง."
หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 2, หน้าต้น.

⁸⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 429.

⁸⁵ พระมหาราชครู, "ฉันท้เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.", หน้าต้น.

พงศาวดารกล่าวว่าปีที่สร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์นี้เป็นปีเดียวกับที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างไปถ่ายแบบพระนครหลวงและปราสาทกรุงกัมพูชาคือใน พ.ศ. 2174 "สถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์เสร็จ กระทำ การฉลองและมีมหร สพสมโภช เป็นอเนกนุประการ" ⁸⁶ ฉันทเจดิมพระเกียรติมีรายละเอียดเพิ่มเติมว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้ข้าราชการโดยเสด็จพระราชกุศลสร้างพระวิหารด้วย

หลังจากพระมณเฑียรราชครุฑในพระศาสนาแล้วกล่าวถึงเรื่องการสร้างพระที่นั่งชั้นใหม่องค์หนึ่งชื่อศรียศโสธร คันทหนึ่งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพระสุบิน รุ่งขึ้นมีพระราชดำรัสเล่าให้บรรดาขุนนางฟังว่า

○ เหนรูปมะเรศ ทรงสังวาลเวศ แก้วแก้วกษัตริย์ เข้าทบทแนบกล่าวบอกเบื้องยุบดิน ในสรพิมล พิมานเจษฎา ○ ให้ตั้งจักรระพยุห์ พระนามนั้นอยู่ โดยจุฬฤษณา ประจักษทักแท้ แก่ใจจินคา คันทชั้นสงกาสังเกศมากมาย ○ โดยเคาเราคิค คานิ่งถึงผิก ขอบยั้งทังหลาย พิงพิงธิบพิธิ ธิบายบรยาย บรรอยักติเรอหมาย ประกอบขอบศรี ○ ว่าให้ตั้งจักร พยุห์โดยดิษษ โดยเลศอนมี คือสุรปราสาท ในหน้าฉานคสิ โดยคิคผิกมี แก่ก่อนทอนหลง ○ ควยโคพระนาม มกอรมาตาม ก่าพุชประสงค ให้ชื่อศรียศ โสธรยรยง จึงเทพาลง บอกเป็นฤษณา ○ บัณหว่านนั้น เราคิคเป็นมัน เป็นแมนนักหนา นั้นคือจักรวัดคิ โพิษะยณคมหา ซึ่งเทวฤษณา บอกเราเข้าใจ ⁸⁷

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2175 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
กล่าวว่า

⁸⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 429.

⁸⁷ พระมหาราชครู, "ฉันทเจดิมพระเกียรติสมเด็จเจ้าปราสาททอง.", หน้าคณ.

ลุดักราช 994 ปีวอก จักวาศก ทรงพระกรุณาสร้างพระมหาปราสาทองค์หนึ่ง
 สิบเอ็ดเดือนเสร็จ ให้นำมาศิริยโสธรมหาพิมานบรรยงก * ในเพลากลาง
 คินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินนิมิตว่า สมเด็จพระนรินทรราชสีมาเสด็จลงมา
 แพบพระองค์ไสยาสน์ ตรีสบอกว่าให้ตั้งจักรพยุหแล้วสมเด็จพระนรินทรราชสีมา
 หายไป เผลาเขาเสด็จออกขุนนาง ทรงพระกรุณาตรัสเล่าให้โหราพญาจารย์
 ทั้งปวงฟัง พระมหาราชครูปุโรหิตโหราพญาจารย์ถวายพยากรณ์ ท่านายว่า
 เผลาวานนี้ ทรงพระกรุณาให้ชื่อพระมหาปราสาทว่าศิริยโสธรมหาพิมานบรรยงก
 นั้น เห็นไม่คองนามสมเด็จพระนรินทรราชสีมาซึ่งลงมาบอกให้ตั้งจักรพยุห อันจักร
 พยุหนี้เป็นที่ตั้งใหญ่ในมหาพิชัยสงคราม อาจจะล้มเสียได้ซึ่งปัจจุามิตรทั้งหลาย
 ขอพระราชทานเอานามจักรอันนี้ ให้ชื่อพระมหาปราสาทว่าจักรวรรดิไพชยนต์มหา
 ปราสาท ตามลักษณะเทพสังหรณ์ในพระสุบินนิมิตอันประเสริฐ สมเด็จพระเจ้าอยู่
 หัวตรัสได้ทรงฟังก็มีพระทัยปรีดาบังนัก จึงให้แปลงชื่อพระมหาปราสาทตามคำพระ
 มหาราชครูทั้งปวง ⁸⁸

พงศาวดารมีรายละเอียดแตกต่างกับฉันทน์เฉลิมพระเกียรติ กล่าวคือพงศาวดารบอก
 ว่าบรรดาครูปุโรหิตถวายความเห็นและชื่อพระที่นั่งว่าจักรวรรดิไพชยนต์ สมเด็จพระ
 เจ้าปราสาททองเป็นแต่ทรงกระทำตาม ส่วนในฉันทน์เฉลิมพระเกียรติกล่าวว่าสมเด็จพระ
 เจ้าปราสาททองเป็นผู้ตั้งนามพระที่นั่งเองและมีรายละเอียดกว่าชื่อเดิมคือศิริยโสธรม
 เป็นชื่อตามแบบเขมรซึ่งเป็นไปได้เพราะก่อนหน้านั้นเพียง 1 ปีพระองค์โปรดให้ไปถ่ายแบบ
 พระนครหลวงมาสร้างพระตำหนักประทับร้อน แสวงพระราชนิยมตามแบบเขมร ส่วนบรรดา
 ปุโรหิตนั้นฉันทน์เฉลิมพระเกียรติว่าเป็นผู้สนับสนุนพระราชดำริ ไม่ใช่ผู้คิดชื่อถวาย

* ฉันทน์เฉลิมพระเกียรติ พระราชพงศาวดารฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโน
 รว่าศิริยโสธรมหาพิมานบรรยงก พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศว่าศิริโสธรมหา
 พิมานบรรยง พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ว่าศิริยโสธรมมหาพิมานบรรยงก

⁸⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 429.

ฉันท์เฉลิมพระเกียรติกล่าวว่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้จารึกแผ่นทองไว้ด้วยดังนี้

๐ พระราชคำว้ระ ค่ำว้สตร์สตร์ระ ประกอบขอบกล ให้ชื่อจักรวัดติ
ปราสาทไพฑะยนต์ เพียงสุรยพิมล พิมานแมนผจง ๐ ขอเจ้าจอมนารรด
ให้จารึกราช แผ่นทองยรรยง ไว้ในแก้วโกฏ ฐาคารบันจง สิบเซหม
เปรมวงษ พระราชกระภูล ⁸⁹

เรื่องจารึกแผ่นทองนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร ส่วนเรื่องสำคัญคือพระราชนิธิ
ลบศักราช ฉันท์เฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงแต่ต้นเรื่องว่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีพระ
ราชปรารภก่อนและเสนาบดีกราบบังคมทูลว่

- ๐ โดยในยุบัญจก สำเร็จเสรีจชคปี่ ชลาศกสำเร็จมี กิจสฤสศิเปนถู
- ๐ จตกจแถงมง คลการยมากมุด ชลาสฤสศิเปนถู แลจชั้นเปนเอกศก
- ๐ ตั้งปดะมาเจทร โดยพยาเทศบัญญัติ วันชั้นเปนเอกศก คิคถิวารจันหา
- ๐ ตั้งศักรราชมาศ เกนอวมานตรา หอรคุณกรมจา อุจพนเสรีจส์รพ
- ๐ เสรีจหังค้ำวราสุรย คราพบาทจันหจัน นุโรปกากับ พิวางสุทรสารว
- ๐ ถึงทุกียาเจทร บอรเมศวเสด็จทำ การยโดยค้ำวรับค้ำ ภิบัญญัติโดยพินฎาร ⁹⁰

ผู้แต่งกล่าวถึงค้ำกราบบังคมทูลเรื่องการลบศักราชอย่างละเอียด ศัพท์ที่ใช้เป็น
ศัพท์ทางโหราศาสตร์ น่าเชื่อว่ผู้แต่งคือพระมหาราชครูจริงและคงอยู่ในเหตุการณ์นี้ด้วย
พงศาวดารไม่ให้รายละเอียดเรื่องการลบศักราชแต่ใช้อุปมาโวหารให้ไพเราะดังนี้

ลุดักราช 1000 ปีชาด สัมฤทธิศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทว้รสปริภษาแก่เสนาพฤชา
มาคยราชบุโรหิตทั้งหลายว่ บัคนัจุลศักราชถวน 1000 ปี กาลกลสิญจะบังเกิดไป
ภายหน้าทว้ประเทศธานีใหญ่่นอยเป็นอันมาก เราคิดว่จะเสียงบารมีลข คักราช

⁸⁹ พระมหาราชครู, "ฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง." ,
หน้าค่น.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้าค่น.

บักนี้ชาล สัมฤทธิศก จะเอาคุณเป็นสัมฤทธิศกขึ้นติดิวารจันทร์ เถลิงศก ให้กรุงประเทศธานีนิคมชนบททั้งปวงเป็นสุขไพศาลสมบูรณคุณทวารมยุค ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด เสนาบดีมนตรีมุขมาทกราบทูลพระกรุณาว่า ซึ่งทรงพระราชดำริทั้งนี้เพราะทรงพระเมตตาแก่สัตว์โลก โคช่อว่าสัมมาสังกัปปญาณสัมปยุตตสังขาริก ประการหนึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งพระหทัยบำเพ็ญทานการกุศลเป็นศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา อุปมาเหมือนเนื่อนาบริสุทธิที่อยู่แล้วจะหวานพืชสิ่งใดลงก็จะไคผลเป็นแท้ ซึ่งพระองค์ทั้งพระหทัยจะลบศักราชให้ประชาราษฎร เป็นสุขนั้นเห็นเพชฌาจารย์จะช่วยให้สมพระทัยปรารณา⁹¹

ฉันท้เฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงการ เกรียมสถานที่ประกอบพระราชพิธีที่หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ว่า

๐ ทังเมรุไกลาศ ศิขอรวอรอาสน พิมลฉายฉัน วัฏฏามีสิทธิ วิทษยารอรรรภ ทานพสุบรรณ ยักษานาคินทร⁹²

พงศาวดารกล่าวไว้ทรงกันว่า

ทั้งเขาพระสุเมรุราชหน้าจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท มีเขาไกรลาสและเขาสัตกภันต์ล้อมพระเมรุเป็นชั้น ๆ ออกมาแล้ว ให้ช่างกระทำรูปอสูรภูมิกันต์คนชรรพ์ ทานพญามีสิทธิวิทยาธร กิณนรนาคสุบรรณทั้งหลาย รายเรียงโดยระยะเขาสัตกภันต์คีรี⁹³

ฉันท้เฉลิมพระเกียรติกล่าวถึง เครื่องประกอบในพระราชพิธีอีกคือ

⁹¹ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 433.

⁹² พระมหาราชครู, "ฉันท้เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.", หน้าคน.

⁹³ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 433-434.

๐ แฉวตั้งอชิตช ซาซารลงกฎ ลงการเจียรจันท กองกาณจนากอธ
 ประคัมหัตคินทร ไอยราพคอินทร เลอศอานววยวงษ ๐ ในเบ็องบูร
 พทิส เสวทรกฤษอรสติกย เบ็องคองยรรยง อากอธประคัม สรวั
 สรรพางคธรง แสนสารซำรงค ฤทธิภาพค้ำเกอง ๐ โรมมหัตคินทร
 คชเรศวรินทร์ กุจศรีพระเพลอง เนาทิศสาอา คไนยถกเดกกอง
 กลกายมสังเมลอง มมลากอภา ๐ วอรรคินหัตคินทร เนาทิศทักษิม
 ถานแกวมุกดา กุจศรีหมากศุก ชุกขามภูวนา กองกาณจนอภา อ
 ภาอรเพรอกพราย ๐ ในหอธทิส อัญชัญคชฤทธ คชเรศเจกฉาย
 กุจศรีนินุลล สรณสารพางคกาย ฤชอรวอธหมาย สุโรคทรกระกุล
 ๐ เบ็องบักจิมทิส โกมุทสิงสติก ถานแกวไพฑูรย พายัพยพิทิส
 สารนิตกระกุล วอรวงษอคุลย เลอศล้าหัตคินทร ๐ เนาตามพฤษอร
 วัทิสอุคคอร สถานมาศโดยถวิน อากอธประคัม สรวัหัตคินทร
 ยอมสารอัมรินทร์ อามภคพงษ ๐ ในทิสอีสานย เสวทรคชซาซาร
 สรวัสรรพางคธรง สังวารความาศ เกาแกวยรรยง ยิงฤษอรวงษ
 ไอยราพคอินทร 94

พงศาวดารกล่าวถึงรูปข้างทั้งแปดทิศเช่นกัน ที่น่าสังเกตคือนอกจากประเภทของ
 ข้างจะตรงกับฉันทเจดิมพระเกียรติแล้วการเรียงลำดับทิศยังเหมือนกันอีกด้วย

เชิงเขาศักดิ์สิทธิ์ทั้งแปดทิศนั้น กระทำรูปข้างอัญชยันเป็นอาทิ คือทิศบูรพ์ไว้
 พระยาเศวตฤษอร ทิศอาคเนย์ โรมหัตคินสิพระเพลิ่ง ทิศทักษิมพรัตนนาทฤษอร
 สีก้ามุกดา ทิศหริอัญชนสินินุลล ทิศประจิมโกมุทฤษอรสีก้าวไพฑูรย ทิศพายัพ
 สารนิตาคชเรศสีก้าวอินทนิล ทิศอุทสารโรมหัตคินสิเขียว ทิศอีสานเศวตคชา
 ซารสีก้าวออน 95

พงศาวดารกล่าวถึงรูปมา 8 หมู่ตั้งระหว่างข้าง 8 ทิศซึ่งฉันทเจดิมพระเกียรติ
 ไม่กล่าวถึง แต่ฉันทเจดิมพระเกียรติกล่าวถึงการตั้งป็นนักษัตรขนาดใหญ่และขนาดเล็กรอบ

94 พระมหาราชครู, "ฉันทเจดิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.",
 หน้าคณ.

95 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 434.

ปรากฏพระนครซึ่งพงศาวดารไม่ไ้ระบุไว้ ส่วนการตั้งเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ไว้ใน
พระที่นั่งนั้นกล่าวตรงกัน

การพระราชพิธีมีทั้งพุทธและพราหมณ์ร่วมกัน ฉันท์เฉลิมพระเกียรติว่า

๐ บมินานกัให้ตั้ง กอรณุชพิธี พุทธรูปแลดี ปิฎกกฎอุทกโม ๐ แล้วสฤษติ
สังหอร สอรสฤษติอัสวโร คุณคามภิปุทโซ คอรเคชประสิทธิ ๐ จึงจะตั้ง
พุทธมถ คลสุทรปริต วรสงฆประสิทธิ ไชยมนตรมนั ๐ แล้วยุวมอรวา
จรีเยนทรธิบตี คุณคามวธิ อธิพาศกัโหม ๐ ในกระลากรอรณุช พิธีอ่านโอม
ซุพอาหุติโหม โดยยถาोजना ๐ ครั้นแลได้ศุภกอร วอรฤชไชยา สฤษติ
เสรจวอรทวา ทศเทวศกไนย ๐ จึงจะให้อวรวา จรีเยนทรหมไท สิทธิ
อวยพอรไน ทวาทะศกกระธา ๐ ครั้นเสรจพระราชพิธี การโดยในตรี
บัจจกพระคธา ๐ เถลองศกช่นวารจันทา เสรจการอินทรา ภิสกเจ้าจอม
กระษัตริ ๐ แล้วยเป่าสังขทักชิชาวัฏ ถวนถึงสามนัค แลคัคคุริยคนตรี ๐ จึง
คาควอรอินทเทรี กุโฆษรสี หนะนาทรงแข่งชาน ๐ แล้วยสิ้นของไชยใน
สถาน เสียงศับทบันคาล คุริยกองกาหล ๙๖

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า

แล้วเชิญพระพุทธรูปมากร และพระไตรปิฎกธรรมมาตั้งเป็นประธาน นิมนต์พระสงฆ์
ราชาคณะคามวาสีอริยวาสี มาสวดพระพุทธรูปปริกรมหามงคฺลสุทรอันประเสริฐ ทวิชา
จารย์จักแจงการทั้งปวงนั้นเสรจ จึงกราบทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไ้ทราบบทุกประการ
ครั้นได้ศุภวารมหามงคฤช สมเด็จพระบาทบรมมถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็
ส่าอางองค์ทรงสาฎกพัศกรพิญาเสริจ เสด็จทรงพระราเชนทรยานกาฎจนอลงก
รจนา พรอมควยพฤชจารย์ทั้งปวง เสด็จมาประทับเกยเชิงสัคคภัพบรพต เสด็จ
บทยาทยาตราชุ่นไปย้งยอกพระสิเนรุราช พระองค์ก็ถวายอภิวาทพระบรมมถันคยา
ธิคุณสุนทรภาพ ควยเบญจางคประคิษรุทธิฐานบารมีโดยพระหทัยปรารดนา แล้วยก

๙๖ พระมหาราชครู, "ฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.",
หน้าปลาย.

พระกรเบืองขวาจับศรราชเค็มมันสิ้นเสร็จ พรหมณ์ที่แต่งกายเป็นพระอิศวร พระ
นารายณ์ และเทพยดานั้น ก็อวยชัยถวายพรโดยสารโศลกวิธี พรหมทวิชาจารย์ก็
เป่าสังข์อวยชัยคนตรีพิณพาทย์ ฆาคของชัยเกร็นสนันศัพทกองโกลาพลทั้งพระนคร⁹⁷

หลังพระราชพิธีสมโภชราชสมเด็จพระเจ้าปราสาททองพระราชทานทานแก่คนยาก
จน เหตุการณ์ก่อนนั้นฉันทเจดิมพระเกียรติพระมณเฑาะละเอียดยกกว่าพงศาวดาร เพราะกล่าว
ด้วยว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทั้งพระราชศัทยาธิษฐานว่าขอให้ทานครั้งนี้เป็นปัจจัยแก่
พระโพธิญาณ เกิดเหตุอัศจรรย์คือแผ่นดินไหวเป็นการรับขวัญพระมณเฑาะระบวนที่ตามเสด็จ
ว่ามีทั้งพระบวนช้างม้าและรถและพระมณเฑาะภาพผู้คนเข้ามารับเงินที่โปรยพระราชทานอย่าง
ละเอียดยก ท่อนหนึ่งกล่าวว่า

๐ ผูกทวยพนัก ลูกซึ้งงก งามงนงนง ย้อชกยล็กใส ไค้โดยจางง ลู
ลากแล้วจง ไปยาวเรือนพลัน ๐ บางกมกราบอยู่ หายใจณะผู้ เตือครอน
ซอนสสัย เห็นอยเห็นคเพกพัน บคเบียดเสียดกัน ไค้แล้วนายณรร ไปยัง
เคหา ๐ ผู้อยงไปไค้ เห็นหน้าหลามไหล ทนเวทนา คูลูกขุนมนทราย หัว
ทั้งกายา เกลือนกลนกันมา ทุกแห่งแพงพวย ๐ คอยกมคอยคอย มุงเมอล
คนรอย ที่เจ้าแรงปราย เห็นเสด็จไค้คลาด ใจชากใจหาย สองมือเอง
วาย เห่งหวงดวงลาญ⁹⁸

พงศาวดารกล่าวถึงการพระราชทานทานโดยสังเขปดังนี้

ครั้นออกจากทวารพระราชวังแล้วพระเจ้าอยู่หัวก็โปรยทานแก่ยากพรหมพิภพทั้งหลาย
แล้วเสด็จไปถึงถัปลพฤษ์คนไค้ ก็หยุดให้พนักงานซึ่งชื่อนอนันโปรยทาน และหว่าง
คนถัปลพฤษ์ พระองค์ก็หยุดโปรยทานไปโดยลำดับจนรอบพระนคร⁹⁹

⁹⁷ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 434.

⁹⁸ พระมหาราชครู, "ฉันทเจดิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.",
หน้าปลาย.

⁹⁹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 435.

สิ่งที่ฉันท้เฉลิมพระเกียรติและพงสาวดาร กล่าวตรงกันคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้ตกแต่งพระนคร ปรามทางไร่ราวเรียบ เสด็จทรงช้างพระที่นั่ง กลางข้างมีพานรองบรรจุเงินที่จะทรงโปรยพระราชทานแก่คนยากจน ต่อจากนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้พระราชทานสักตศกมมหาทานและโปรดให้มีการออกสนาม พงสาวดารบันทึกไว้ว่า

ในลำดับเดือนนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบริจาครัตน์ และราชพาหนะกระทำสักตศกมมหาทาน เป็นทานแก่พรหมพววิชาชาติและยาจกพรหมทุกทั้งปวงเป็นอาทิ คือข้าง รอยหนึ่ง มารอยหนึ่ง ทาสชายรอยหนึ่ง ทาสหญิงรอยหนึ่ง เงินรอยหนึ่ง ทองรอยหนึ่ง ราชรถรอยหนึ่ง และแต่งการออกสนาม มีมหรสพสมโภช ทวีวาร เป็นมโหฬาราชิการยิ่งนัก ¹⁰⁰

ฉันท้เฉลิมพระเกียรติแยกกล่าวเป็น 2 ตอน ตอนหนึ่งกล่าวถึงสักตศกมมหาทาน อีกตอนหนึ่งเป็นเรื่องการออกสนาม แต่ละตอนค่างมหรสพสมโภชไม่เหมือนกัน ตอนสักตศกมมหาทานกล่าวถึงพระราชปรารภและมหรสพว่า

- กุจักจ่ายทรัพย์นานา สักตศกนมหา ทานแก่ทวิชา แลยาจก
- ข้างรอยช้อยทาสทหารก สักตศกนกก ทานแก่พนิทก อันโหด
- นำยอนทอนพิศุโฆจล อยากคิจิตรชวน ขวายจะเอาคน ให้พันภพ
- พลางให้เหลนการยมโหรสพ สุขสวัสดิคินะพิภพ ถวนเคารพจบ ทวีวาร
- คลาว่ม้าอาโคแลเกวียนอาน อิศวรัตนันคาล ยุงพะพายสาร ชานิชยัน
- ลอกบวงหลวงดาวว เบงบรรพ ษณุศรจรจรร เหลนลเบงสัน ทภาษา ¹⁰¹

ส่วนการออกสนามฉันท้เฉลิมพระเกียรติกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

- เลงรถม้าแมนเทคไทย ชิงคสิตีไต้ ทรลบกระเลาเออวง ○ ชิงช่อว่อง

¹⁰⁰ พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชนัดดา, หน้า 435.

¹⁰¹ พระมหาพรหม, "ฉันท้เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.", หน้าปลาย.

วังเปนกง เกล็ดอนกลุ้มบคณง ชระลุ่มชระอ้ออากาศ ๐ ลางม้าไค้หางโมร
 มาศ ออรออกยูรยาทร ระเหตระหงไปมา ๐ แสนสารช่านิงวงงา ผาด
 เหนอาชา กระจมาวกระเมนทรบัตว์ ๐ สองแกมกีนมันเมามัว คุคไล้บอมิ
 กลัว ทรบัตว์โรมโจอมแหง ๐ คุจพลายเดือนปลอยกลางแปลง กงหางวาง
 แสคง กรลี้บกรลอคคอกมร ๐ แลวเทียบเรียบแสนยากร แพนค่างโตมร
 กุทันชครศรศิลป์ ๐ คุชรถไทยหัชค้อคคินทร กลาดกลางชรณินทร บ่อรุกโกฏ
 เหลือแสน ¹⁰²

มทรสพในการออกสนามมีดังนี้ " ๐ โรงโชนโรงรำช้ายชวา โมงครุ่มฉลา
 ระเบงระบ่ารำชยัน ๐ ลอคบ่วงหน่วงทวายนยร ปลายไม้คัตนร ษนุกหาเกรียง
 ไกร " ¹⁰³ เทียบมทรสพในการออกสนามที่อยู่ในกฎมนเทียรบาลคือ "ระเบงช้าย
 ชวา รำคาบช้ายชวา ระบ่าออกหม่งครุ่ม พันพานนำหม่งครุ่มหน้ากลองตีไม้ พุ่งหอก
 เล่นแพนยิงขลุ่ยปลายไม้ลอคบ่วงไค้เขียนหนังสือ " ¹⁰⁴

ฉันทฉลิมพระเกียรติกกล่าวถึงเมือง 3 เมืองมาร่วมในการออกสนามด้วยคืออังวะ
 หงสาวดีและศรีสัตนาคนหุต จคหมายเหตุวันวลิตกล่าวว่า "ในคอนเริ่มรัชสมัยของ
 พระองค์ไค้ทรงส่งราชทูตไปเฝ้ากษัตริย์อังวะ กษัตริย์มอญและกษัตริย์ล้านช้าง ด้วยพระองค์
 ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศใกล้เคียง " ¹⁰⁵ เรื่องเมืองทั้งสามมาร่วมในพิธีออกสนาม

¹⁰² พระมหาราชครู, "ฉันทฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.",
 หน้าปลาย.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้าปลาย.

¹⁰⁴ กฎหมายตราสามดวง (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 1: 138.

¹⁰⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 จคหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ) (พระนคร:
 โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2515), หน้า 100. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาย
 พงษ์ทอง ทองเจือ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2515).

ไม่ปรากฏในพงศาวดารไทย มีแต่ปีที่ลอบศักราชสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแต่งตั้งไปยัง
อังวะ ขอให้พม่าใช้ศักราชตามที่กรุงศรีอยุธยาแลแต่ทางพม่าไม่ยอมใช้ พม่าส่งทูตมาเจริญ
ทางพระราชไมตรีใน พ.ศ. 2183 แต่ทูตทำให้ซึกเคืองพระราชหฤทัยจึงโปรดให้เอาของ
พระราชทานเลี้ยงรศักระแล้วให้ขับออกจากเมือง¹⁰⁶

กฎมนเฑียรบาลกล่าวถึงพระราชพิธีออกสนามใหญ่ว่ากระทำในเดือน 5 ขึ้น 5 ค่ำ
เป็นพระราชพิธีต่างหากไม่รวมกับพระราชพิธีอื่น พระราชพิธีสิบสองเดือนพระราชนิพนธ์พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่าพระราชพิธีคเชนทร์ศวนานและอธิบายว่า
"ธรรมเนียมมหานครใหญ่ก็ต่อกระเตรียมให้พร้อมด้วยเครื่องสรรพศักรารูช และพล
ทหารให้พร้อมมูล อยู่เมื่อมีราชการศึกสงครามอันใด ก็จะได้จับจ่ายกะเกณฑ์ไปโดยง่ายโดย
เร็ว เป็นการตรวจตราเครื่องศักรารูชและไพร่พล. . . แสดงพระเกษานภาพให้หัว
เมืองประเทศราชทั้งปวงเป็นที่เชิดขามยำเกรงพระบารมีด้วย"¹⁰⁷ ถ้าพิจารณาว่าเหตุ
ใดพระมหाराชครูจึงนำเอาพระราชพิธีออกสนามในเดือน 5 มากล่าวไว้กับเรื่องลอบศักราช
เห็นว่ามีเหตุผลดังนี้ การออกสนามเป็นการแสดงพระเกียรติยศให้ปรากฏเพราะผู้กระทำ
ต้องมีกำลังไพร่พลช้างม้าอาวุธพอสมควรจึงจะนำเกรงขาม ตรงกับจุดประสงค์ของผู้แต่งที่
ต้องการสรรเสริญพระเกียรติ การออกสนามครั้งนี้บางที่อาจกระทำใกล้เคียงกับพระราช
พิธีลอบศักราช เพราะเดิมเราถือเดือน 5 เป็นเดือนเถลิงศก การลอบศักราชต้องกระทำ
ก่อนการเถลิงศกใหม่จึงคงกระทำก่อนเดือน 5 พอมาถึงเดือน 5 ซึ่งปกติทุกปีมีพระราชพิธี
ออกสนามอยู่แล้วแต่ปีดังกล่าวนี้พิเศษยิ่งขึ้นคือมีพระราชพิธีลอบศักราชก่อนหน้านั้นด้วย จึงเป็น
พิธีที่แสดงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ถึง 2 พิธีในระยะเวลาใกล้เคียงกัน พระมหाराชครู
จึงนำเหตุการณ์ทั้งสองมารวมไว้เหมือนเป็นพิธีเดียวกัน

¹⁰⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 436.

¹⁰⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน
(กรุงเทพมหานคร: ศิลปাবรรณาการ, 2516), หน้า 272-273.

การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกระทำพิธีลบศักราชที่มีความสำคัญต่อการปกครอง พระองค์มิได้ทรงรับรัชทายาทจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน หากแต่ได้ทรงเป็นเจ้าพระยาโกษาธิบดีในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 (พระเชษฐาธิราช) ขุนนางข้าราชการพร้อมใจกันถวายราชสมบัติให้ทรงครองราชย์แทนสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ ดังนั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในระยะแรกจึงต้องทรงกระทำการบางอย่างให้พระองค์ทรงเป็นที่ยอมรับแก่คนทั้งหลาย ทรงประกอบพระราชพิธีปราบคาภิเษกอย่างยิ่งใหญ่ ๗ พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเษก ทรงกระทำพระองค์เป็นทั้งธรรมราชาและพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ทางโลก ฉันท์เฉลิมพระเกียรติแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ประพฤติกษัตริย์อย่างเต็มเปี่ยมคือทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสร้างและบูรณะวัด นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นความเป็นพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ทางโลก เริ่มแต่การสร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งและทรงนำไปเกี่ยวข้องกับพระอินทร์ โดยอ้างพระสุบินนิมิต นำไปสู่พระราชพิธีลบศักราชอย่างเหมาะสม พระราชพิธีนี้ฉันท์เฉลิมพระเกียรติเรียกว่าเป็นพระราชพิธีอินทราภิเษกด้วย และพรรณนาพระราชพิธีว่ามีพระอินทร์ประทับบนเขาพระสุเมรุ ทรงกับพระราชพิธีอินทราภิเษกในกฎมนเทียรบาล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายว่าที่จริงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกระทำพระราชพิธีอินทราภิเษกการลบศักราชเป็นเพียงส่วนหนึ่งในพระราชพิธีนี้¹⁰⁸ การลบศักราชก็คือการรื้อฟื้นเอาแนวความคิดในเรื่องจักรวาลทั้งพุทธและพราหมณ์ผสมกัน มีการเชิญเทพเจ้าต่าง ๆ มาชุมนุม นำเอาพระพุทธรูป พระสงฆ์และคัมภีร์พุทธศาสนามาร่วมด้วย ประธานในพระราชพิธีคือพระจักรพรรดิราช พระราชพิธีลบศักราชเสริมสร้างฐานะความเป็นกษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอย่างมาก เนื่องจากความคิดว่าพระมหากษัตริย์ต้องทรงเห็นแก่ความสุขสงบของบ้านเมือง ทอนคั้นรัชกาลประจวบกับจุลศักราช 1000 ซึ่งเชื่อกันว่าเป็น

¹⁰⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระยาคำวังราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), 23: 169.

กลียุค เรื่องกลียุคเป็นที่รู้จักกันดีหลายประเทศ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเห็นว่า เป็นโอกาสเหมาะที่จะแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในสายตาของประเทศ เพื่อนบ้าน นอกจากนั้นการ แสดงให้เห็นน้ำพระวราชหฤทัยห่วงใยบ้านเมืองย่อมผูกใจราษฎร ให้จงรักภักดี ส่งผลให้ฐานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์มั่นคงค้ำย ดังกล่าวแล้วว่าพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์โดยการ ก่อจักรัชทายาห์อันชอบธรรมหลายพระองค์ ชำราชากรจึง แบ่งออกเป็นหลายฝ่าย การรวมน้ำใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นเรื่องสำคัญในการ ปกครอง ทางหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงใช้คือศาสนา ในการสร้างวัดโปรด ให้ขุนนางมีส่วนร่วมด้วย ในความคิดของชาวพุทธถือเป็นการร่วมกันสร้างกุศล ทำให้รวม น้ำใจกันได้ แต่ชาวต่างประเทศอาจมองอีกแง่หนึ่งดังวันวลิตกล่าวว่า "ทรงไผ่พระทัย บูรณะปราสาทที่ชำรุดทรุดโทรมและโปรดให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ค้ำย แต่ทว่าทรงบังคับให้ ขุนนางและราษฎร ออกเงินช่วยสมทบค้ำย เป็นผลให้ประชาชนถูกกดขี่ได้รับความทุกข์ยาก ทำให้หมดหนทางกระด้างกระเดื่อง" ¹⁰⁹ ถึงอย่างนั้นวันวลิตก็เห็นว่าพระองค์ทรงประ สบความสำเร็จในการ สร้างสถานภาพแห่งกษัตริย์ให้เป็นที่ยอมรับได้ดังนี้

พระองค์ทรงมีคุณสมบัติเพียบพร้อมทุกประการ ที่จำเป็นสำหรับการครองราชย์ที่ดี ถึงแม้พระองค์ไม่มีฐานันคร ศักดิ์ที่จะสืบราชสมบัติ พระองค์ก็มีคุณวุฒิของกษัตริย์ โดยแท้จริง ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จที่นายอินทิมวลทางคานกิจการงาน เมืองที่ยิ่งใหญ่นั้น เป็นผลของการ ปฏิบัติงานอย่างดีเยี่ยมของพระองค์ยิ่งกว่าจะเป็น เพราะโชคอำนวย ¹¹⁰

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงครองราชย์อยู่ 26 ปี (พ.ศ. 2173-2198) ถ้าพิจารณาเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่อยู่ในฉันทน์เฉลิมพระเกียรติ

¹⁰⁹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 จกหมายเหตุวันวลิต, หน้า 108.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96-97.

เห็นว่าเป็นเหตุการณ์ในช่วงต้นรัชกาลคือพระราชพิธีลบศักราชใน พ.ศ. 2181 ผู้แต่งได้
 เฝ้าความเหตุการณ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2173 อันเป็นปีแรกของรัชกาล มีเรื่องทรงทะนุบำรุงวัด
 และทรงสร้างกุฏิวิหาร ใน พ.ศ. 2174 ทรงสร้างวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ ใน
 พ.ศ. 2175 ทรงสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ผู้แต่งฉันทฉลิมพระเกียรติได้รวม
 เหตุการณ์ 8 ปีแรกของรัชกาลมากล่าวไว้ในคราวเดียวกัน เรื่องนี้จําหน้าว่า "ฉลิม
 พระเกียรติครั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง แต่งเป็นคำฉันท ครั้งสมเด็จพระ
 นารายณ์เป็นเจ้า"¹¹¹ แสดงว่าฉันทฉลิมพระเกียรตินี้จะแต่งในสมัยสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชจริง เพราะเรียกสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่าพระพุทธเจ้าหลวงซึ่งหมายถึง
 ถึงพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน บานแพนก็ยังกล่าวอีกว่าผู้แต่งเรื่องนี้คือพระมหาราชครูซึ่ง
 แต่งเรื่องเสื่อโค และผู้คัดลอกแต่เดิมให้ความเห็นว่าน่าจะแต่งฉันทฉลิมพระเกียรตินี้ก่อน
 เสื่อโคเพราะเสื่อโคไพเราะกว่า พระมหาราชครูผู้นี้คงเป็นผู้หนึ่งที่ได้เห็นเหตุการณ์ครั้ง
 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื้อเรื่องในฉันทฉลิมพระเกียรติหลายตอนมีลักษณะ
 กล่าวความสายตาสู่เห็นเหตุการณ์จริง ไม่เหมือนกับพงศาวดาร เช่นการลบศักราชซึ่งมีศัพท์
 ทางพิธีพราหมณ์อยู่มาก ฉันทฉลิมพระเกียรติมิได้บันทึกเหตุการณ์เรียงตามศักราชแต่มี
 การปรุงแต่งอย่างประณีต นำเหตุการณ์ซึ่งเกิดในปีต่าง ๆ มาโยงเข้าด้วยกันให้กลมกลืน
 แกนเรื่องอยู่ที่การลบศักราช พระราชพิธีนี้กระทำที่พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ผู้แต่งจึง
 นำประวัติการสร้างพระที่นั่งมากล่าวไว้ด้วย อีกประการหนึ่งผู้แต่งต้องการให้เห็นว่าการ
 ลบศักราชเป็นการกระทำเพื่อความสงบของบ้านเมืองและเป็นพระมหากษัตริย์ผู้แผ่อาณา
 จึงนำเหตุการณ์ที่แสดงพระราชอัชฌาศัยทางกุศลมากล่าว พระมหาราชครูวางโครงเรื่อง
 ฉันทฉลิมพระเกียรติเรื่องนี้อย่างมีจุดมุ่งหมาย ไม่ใช่เขียนตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น

¹¹¹ พระมหาราชครู, "ฉันทฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง.",
 หน้าต้น.

1.3 เหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระศรีมโหสถผู้
แต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ต้นรัชกาล เรื่องราวที่แสดงถึงพระ
เกียรติยศและควรพิจารณาควบคู่กับบันทึกทางประวัติศาสตร์จำแนกตามหัวข้อได้ดังนี้

1.3.1 การได้ช้างเผือกมาสู่พระบารมี โคลงเฉลิมพระเกียรติ
บทที่ 2 กล่าวถึงเรื่องช้างเผือกว่า

พระยศปางให้ข่าว	มาถว้าย
ได้เผือกพึงพรพรรณาย	น่องแผ้ว
ในกาฏจนบุรีหมาย	พุนเวศ
เมืองมิ่งมีช้างแก้ว	หัวให้ชมบุญ ¹¹²

ช้างเผือกนี้เป็นช้างเผือกช้างแรกในรัชกาล ได้มาใน พ.ศ. 2201 คือหลัง
จากเสด็จขึ้นครองราชย์ 2 ปี โคลงเฉลิมพระเกียรติบอกว่ามีผู้แจ้งข่าวเรื่องช้างเผือกซึ่ง
ตรงกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับเช่นฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ว่า "ขุนศรีษ
จาริน ๗ เมืองศรีสวัสดิ์บอกมาว่า ออกไปฟังข่าว ๗ ป่าตำบลห้วยทรายแสนายอานชุกคั้ง
คั้งนางช้างเผือกประมาณสามศอกมีเศษ หูหางสรรพูปงาม แลคั้งในวันอังคาร เดือนอ้าย
แรมสองค่ำ" ¹¹³ ช้างเผือกที่ได้จากกาฏจนบุรีนี้ขึ้นระวางเป็นพระอินทรไอยรวรรณ
วิสุทธิราชกิริณี พงศาวดารบอกรายละเอียดว่าคาพิการด้วยซึ่งโคลงเฉลิมพระเกียรติไม่
กล่าวถึง

¹¹² พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
(กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524), หน้า 52. (ที่ระลึกในโอกาสเปิดศูนย์
วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรี วิทยาลัยครูเทพสตรี 18 ตุลาคม 2524).

¹¹³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (พระนคร: องค์
การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 463.

โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงพระเจ้ากรุงกัมพูชามาสามวาทีก็คือ ถวายดอกไม้
เงินทองและช้างเผือกว่า

ถวายกฤษณษรผู้เผือก	งามยุง
ทั้งพวกพันธุ์พลายพงศ	ลอบลอม
ควรเป็นข้านิจจริง	จอมโลก
ทุกเทศทุกท้าวจอม	นอบน้อมภิวันท์ ¹¹⁴

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นมีช้างเผือก
มาสู่พระบารมี 3 ช้างด้วยกัน ลำดับที่ 1 เป็นช้างหังจากกาญจนบุรี พ.ศ. 2201 ทรงกับ
ในโคลงเฉลิมพระเกียรติบทที่ 2 ลำดับที่ 2 เป็นช้างพลายจากนครสวรรค์ ชันระวาง
เป็นเจ้าพระยาบรมมคเชนทรจัตถันต์ ¹¹⁵ ลำดับที่ 3 เป็นช้างพลาย โคมาเมื่อครั้งสม
เด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จไปทรงคล้องช้างเดือน พ.ศ. 2205 แต่อยู่ได้ 7 วันก็ล้ม ¹¹⁶
โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวว่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงได้ช้างเผือกอีก 1 ช้างจาก
กัมพูชาซึ่งไม่ปรากฏในพงศาวดาร แต่มีอยู่ในจดหมายเหตุของบาทหลวงคาซาร์คว่า

ข้าพเจ้าได้เห็นลูกช้างเผือกเชือกหนึ่งซึ่งเขาสำรองไว้สำหรับชันระวางแทนที่
ช้างแก่เชือกที่อยู่ในพระบรมมหาราชวัง. . . เป็นช้างที่พระเจ้ากรุงกัมพูชาส่งมา
ถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามเมื่อสองหรือสามปีล่วงมานี้เอง เพื่อขอคำสั่งให้
ไปช่วยเหลือในการทำสงครามกับคนของคนซึ่งเป็นขบถ และได้รับการหนุนหลังจาก
พระเจ้ากรุงญวนอยู่ ¹¹⁷

¹¹⁴ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 54.

¹¹⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 476.

¹¹⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 483.

¹¹⁷ สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล), จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม
(กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, 2519), หน้า 78.

พระราชพงศาวดารทุกฉบับไม่กล่าวถึงข้างเมืองที่ได้จากกัมพูชาเลย แต่พระศรี
มโหสถกล่าวไว้ซึ่งตรงกับจดหมายเหตุบาทหลวงคาซาร์ค แสดงว่าข้างเมืองนี้มีจริง

1.3.2 การพระราชสงคราม โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงสงคราม
2 ครั้งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครั้งแรกคือสงครามกับเชียงใหม่ ครั้งที่ 2
คือการปราบกบฏเมืองวิไชยคีรี พระศรีมโหสถกล่าวถึงเรื่องสงครามครั้งแรกไว้ในโคลง
บทที่ 3 ว่า

พระยศปางคล้ายคลี	พลแสน
ราฎรอบเวียงเชียงแหน	หันเกล้า
ลาวลาญคาชคินแค้น	นองนาศ ไปนา
ไหวหวั่นพระฤทธิเร้า	ทั่วท้าวทุกกรุง ¹¹⁸

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อยุชยาทำศึกกับเชียงใหม่ 2 ครั้ง ครั้ง
แรกใน พ.ศ. 2203 แต่ครั้งที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จยกทัพไปเองเป็นทัพหลวง
คือครั้งที่ 2 พ.ศ. 2205 ครั้งนี้ได้อัญเชิญพระพุทธรูปทองคำมากรุงศรีอยุธยา โคลงเฉลิม
พระเกียรติกล่าวว่า

รับพระสมโพธิพัน	สงสาร
พุทธรูปหึงค์จอมอารย	คลาศคาลัย
ยังพระนครสานต์	เกษมราษฎร์
เทพนิกรนรช้อย	ชื่นไหวบูชา ¹¹⁹

คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงเรื่องอัญเชิญพระพุทธรูปทองคำ
ครั้นพระนารายณ์มีชัยชนะได้เมืองเชียงใหม่แล้ว จึงให้เชิญพระพุทธรูปหึงค์ พระ

¹¹⁸ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 52.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

แก่นจันทร์ (แดง) มาประดิษฐานที่วัดป่า ให้มีการมหรสพสมโภชเป็นอันมาก. . .
แล้วให้เชิญพระพุทธรูปมากรทั้ง 2 พระองค์ประดิษฐาน ณ เวียงไชยเสด็จ
ยกทัพกลับยังพระนครศรีอยุธยา¹²⁰

โคลงเฉลิมพระเกียรติไม่กล่าวถึงพระแก่นจันทร์ มีแต่พระพุทธรูปองค์เท่านั้น
หลักฐานอีกทางหนึ่งคือเรื่องไทยรบพม่ามีรายละเอียดต่างกับพระราชพงศาวดารดังนี้

เมื่อเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า
พระพุทธรูปองค์ อันเป็นของสมเด็จพระร่วงสุโขทัย ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ 1 เคยโคมาไว้กรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนนั้น กลับคืนลงมากรุงศรีอยุธยาด้วย¹²¹

เรื่องไทยรบพม่ากล่าวถึงเฉพาะพระพุทธรูปองค์เดียวเหมือนกับโคลงเฉลิม
พระเกียรติ หลักฐานทุกทางลงรอยกันว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์จากเชียงใหม่มากรุงศรีอยุธยาหลังสงครามกับเชียงใหม่
ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2205

การพระราชสงครามครั้งที่ 2 คือกับเมืองวิไชยคีรีนั้น โคลงเฉลิมพระเกียรติว่า

พระยศปางข้าขอบ	เสมา
คิกโทรหุทธนครา	แต่คาม
คือเมืองวิไชยา	คิริราช
แขงแขงห้ายศยาม	อยู่เพียงสิงคาล
ครันถึงพระเกษไค้	ครองภพ
ให้ทหารราฎรบ	รวมไว้

¹²⁰ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุง
เก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (นครหลวงฯ: คลังวิทยา, 2515), หน้า 125-126.

¹²¹ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูป
องค์จากเชียงใหม่มากรุงศรีอยุธยาหลังสงครามกับเชียงใหม่ (พระนคร: คลังวิทยา,
2505), หน้า 239.

พระศกบทานทพบ
จับอรินันไค

นงนาศ ไปนา
พวกพองมาดววย 122

โคลง 2 บทนี้กล่าวถึงการปราบกบฏเมืองวิไชยศิริ จากข้อความ "ครันถึงพระ
เคชไค้ ครอบภพ" จึงปราบกบฏไค้เรียบร้อยนั้นทำให้ทราบว่ากบฏครั้งนี้เกิดมาตั้งแต่
รัชกาลก่อนคือสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เรื่องนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดารของไทย
แต่มีอยู่ในจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศคือจดหมายเหตุบาทหลวงเคอชวิซิกกล่าวว่า

เมื่อปี ค.ศ. 1642* มีแขกมลายู ไค้ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองสงขลาและ
ไค้ขบถต่อพระเจ้ากรุงสยาม แขกมลายูผู้นี้ไค้ไปทำป้อมคูประตูหอรบอย่างแข็ง
แรงแน่นหนา. . .ฝ่ายไทยก็ยกกองทัพไปปราบหลายครั้งแต่ก็แพกลับมากลาง
พอสักหน่อยแขกมลายูคนนี้ก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์เรียกกันว่าพระเจ้าเมืองสงขลา
และเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่จนถึงสิ้นพระชนม์ บุตรของพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ จึง
ไค้ครองราชย์เมืองสงขลาต่อไป ครันเมื่อ 6 ปีที่ล่วงมาแล้ว** พระเจ้ากรุง
สยามไค้ส่งกองทัพเรือซึ่งมีจำนวนเรือรบเป็นอันมากให้มาตีเอาสงขลาอย่าง
สามารถ เจ้าสงขลาไค้ต่อสู้อย่างสามารถ และไทยจับตัวไปไค้ก็ไค้โดยที่ผู้รักษา
ป้อมแห่งหนึ่งไค้คิดประทุษร้ายคือไทยไค้ล่อลวงเกลี้ยกล่อมให้ผู้รักษาป้อมนั้นเอา
ใจออกหากจากนายของตัว 123

เมืองสงขลาเดิมเรียกว่าเมืองวิไชยศิริเพราะตั้งอยู่ที่เขาไชยบุรี เป็นเมืองขึ้น
ของพม่า 124 กบฏยึดเข้ามาถึง 38 ปี (พ.ศ. 2185-2223) จึงปราบไค้สำเร็จใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

122 พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 55.

* พ.ศ. 2185 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

** หมายถึง พ.ศ. 2223 เพราะเคอชวิซิกเขียนจดหมายเหตุใน พ.ศ. 2229

123 สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล) จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่
ประเทศสยาม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 78.

124 แถลงงานประวัติศาสตร์ 2 (พฤษภาคม 2514): 95.

1.3.3 ชาวต่างชาติมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระศรีมโหสถกล่าวถึง
ชาวต่างชาติมาอ่อนน้อมหลายชาติด้วยกัน โคลงบทที่ 6 กล่าวถึงมัจฉนันทมิตรว่า

มัจฉนันทมิตรผู้เฒ่า	กรุงกษัตริย์
รัตนบุรารุวีรัตน	ผานเฒ่า
เป็นปิตุจฉาพิช	นฤปราช
มาอยู่ภักดีเฝ้า	คำถวายใจเกษม ¹²⁵

เรื่องมัจฉนันทมิตร เจ้าเมืองเมาะตะมะผู้เป็นอาของพระเจ้ากรุงอังวะนั้นพระราชพงศาวดารฉบับกรมสมเด็จพระปฐมราชธิราชธิราช ฉบับพันจันทนุมาศ ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวไว้ตรงกันว่ามัจฉนันทมิตรถูกสมิงเปอกับพวก 11 คนจับตัวไว้ ต่อมาสมิงเปอกับพวกหนึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และนำมัจฉนันทมิตร เข้ามาค้ำวัย ดังนั้นมัจฉนันทมิตรจึงไม่ได้มาค้ำวัยความภักดีโดยตรง หากแต่ถูกจับมาในกระบวนครวัรมัจฉ ส่วนพระราชพงศาวดารอีกฉบับหนึ่งคือฉบับพระจักรพรรดิพงศมัยข้อความแปลกับฉบับอื่นคือกล่าวว่า

. . . มัจฉนันทมิตรก็ให้คุมเอามอญอันหนึ่งมานั้นใส่ตะรางไว้ในวันว่าจะเฒ่าเสีย แลสมิงเพอทั้ง 11 คนนั้น ควบคุมมอญประมาณห้าพันยกเข้าเฝ้าเมืองเมาะตะมะเสีย จับตัวมัจฉนันทมิตรได้ ให้คุมเชิงไว้อยู่ประมาณสามเดือนเศษ มัจฉนันทมิตรติดกันกับผู้คุมเชิง ซ่องมอญได้สองพันเศษ เขากันกับพรรคพวกชายหญิงเป็นคนหาพัน

ลุศักราช 1023 ปีกุนศก (พ.ศ. 2204) มัจฉนันทมิตรยกครอบครัวอพยพมาสู่พระบรมโพธิสมภาร โดยทางเมืองกำแพงเพชร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรวาสีให้มาตั้งอยู่ตำบลไทใหญ่

ครั้น ๗ วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 เสด็จทรงพระที่นั่งสุวรรณหงส์ . . . ให้หามัจฉนันทมิตรมาเฝ้า ทรวาสีถามว่า เป็นอะไรกันกับพระเจ้าอังวะ มัจฉนันทมิตรกราบบังคมทูลว่า เป็นอาพระเจ้าอังวะ . . . พระเจ้าอังวะมิได้ตั้งในพระธรรมศาสตร์ราชศาสตร์ แลแจ้งกิตติศัพท์ขึ้นไปว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฝ่ายตะวันออกมีกฤษฎาภินิหาร บารมีใหญ่หลวงกว้างทิศไพศาลพระบรมเป็นนิตยกาล . . . จึงอุทสาหะเอาทหารมาฝากไว้ใต้ฝ่าพระบาท ¹²⁶

¹²⁵ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 53.

¹²⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศมัย, หน้า 482-483.

มั่งนันทมิตรเข้ามาใน พ.ศ. 2204 หลักฐานส่วนใหญ่กล่าวว่าเข้ามาเพราะ ถูกจับ นอกจากพระราชพงศาวดารของไทยหลายฉบับแล้วพงศาวดารมอญมากล่าวว่า "ขุนนางรามัญทั้งปวงจึงชักชวนกันจับตัวมั่งนันทมิตรคุมไว้มั่นคง แล้วก็พากันอพยพเข้าไป ณ กรุงศรีอยุธยาและเอาตัวมั่งนันทมิตรนั้นไปค้าย"¹²⁷ เรื่องไทยรบพม่าก็ระบุไว้ว่า "พวกสมิงมอญที่เป็นหัวหน้าของพวกครัวเอาตัวมั่งนันทมิตรเข้ามาถวายแต่อยู่ได้ไม่ช้ามั่งนันทมิตรก็ป่วยถึงสิ้นชีพ"¹²⁸ หลักฐานหลายฉบับกล่าวว่ามั่งนันทมิตรเข้ามาไทยได้ไม่นานก็ตาย แต่พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์เป็นฉบับเดียวที่กล่าวถึงบทบาทของมั่งนันทมิตรในเมืองไทยเป็นเวลานานและกล่าวเรื่องความจงรักภักดีตรงกับโคลงเฉลิมพระเกียรติ

โคลงบทที่ 7 กล่าวถึงเจ้าจามว่า

นัคคางาเบศรไท้	จำปา
นามชื่อไปชางสา	โรชแท้
มาทูลสุวรรณา	ทูกราช
เป็นบาทมุสิกาแล	นอบน้อมภักดิ์ ¹²⁹

เรื่องนัคคางของเจ้าจามที่ชื่อไปชางเข้ามาสวามิภักดิ์นี้ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า

ในปีจอสัมฤทธิศกนั้น แขนกแม่ นางกะเบาอันอยู่กับพญาประเทศ หาดที่ฝั่งที่พ่านกมิได้ และพระยาราชภักดีหนึ่ง พระยาโตะกาหนึ่ง พระยาโตะปะเถะหนึ่ง พระยานคร

¹²⁷ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2509), หน้า 50.

¹²⁸ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 242.

¹²⁹ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 53.

หลวงหนึ่ง ศรีกาละหนึ่ง ไปข้างหนึ่ง คุณฉกรรจ้อยพหเจ็กร้อยเจ็กลีบสามคนมาขอ
เป็นข้าสู่พระราชสมภาร ¹³⁰

ฝรั่งชีวส์ อังรี ทุรแปง ชาวฝรั่งเศสกล่าวถึงเรื่องเจ้าจามที่เข้ามาไทยไว้
ในบันทึกของเขาว่า "เจ้าชายแห่งจามปาทรงเคยลี้ภัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลัง
จากการสิ้นพระชนม์ของพระราชบิดา เพื่อหลบหนีการก่อกบฏของพระเจ้าสุริยวงศา
จามปาทอมา" ¹³¹

ปีที่ไปข้างเข้ามานั้นเป็นปีจอ สัมฤทธิศก ตรงกับ พ.ศ. 2201 ก่อนมิ่งนันทมิตร
3 ปี

โคลงบทที่ 8 กล่าวถึงเจ้ามัทกะสันว่า

หนึ่งสามนศราชเื้อ
นามชื่อตาแยงมะงา
ในเมืองมัทกาสา
มาประนมนิ้วไหว

รายา
เฝ้าให้
สิ้นราช
นอนนอมบังคม ¹³²

เรื่องตาแยงมะงาแห่งเมืองมัทกาสหรือที่ไทยเรียกว่ามัทกะสันนี้ไม่ปรากฏอยู่ใน
พงศาวดารของไทย แต่มีในจดหมายเหตุพอร์บงคังนี้

เจ้าชกมัทกะสันคนหนึ่งหนีความกบฏทารุณของชาววิดิ้นดา เข้ามาพึ่งพระบรม
โพธิสมภารอยู่ในประเทศนี้ มีพรรคพวกตามมากวายน้อยคน เมื่อมาถึงเจ้า
ชกคนนี้ยอมสวามิภักดิ์แก่พระนารายณ์มหาราช พระนารายณ์มหาราชทรงเห็น

¹³⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส
(พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 24.

¹³¹ สมศรี เอี่ยมธรรม (ผู้แปล), ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับ
ทุรแปง (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2522), หน้า 62.

¹³² พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 54.

ภาวะอันน่าสมเพชของชาวมักกะสัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
ที่ดินแห่งหนึ่งให้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กับคนที่อพยพมานั้นตามโบราณราชประเพณี¹³³

พอร์บิง ได้บันทึกสาเหตุที่ฮอลันดาเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการปกครองของมักกะสันว่า
สุลต่านอาควนทรงมอบราชสมบัติให้โอรสคือสุลต่านอาควนแล้วภายหลังกลับต้องการจะครอง
ราชย์อีก สุลต่านอาควนขอให้ฮอลันดาช่วย ฮอลันดาจึงจับสุลต่านอาควนขังไว้และยก
สุลต่านอาควนครองราชย์ อ้างพระราชอำนาจจากคัมภีร์ราษฎรให้เคือคร้อน¹³⁴

ทูรแปงกล่าวถึงเรื่องเจ้ามักกะสันหนีมาไทยว่า

กษัตริย์แห่งมักกะสันดินแดนส่วนหนึ่งของเกาะซีลีเบส พระองค์ทรงถูกพวกฮอลันดา
ขับไล่ออกจากราชบัลลังก์ ราชโอรสองค์หนึ่งของพระองค์ได้หลบหนีการแกแค้นของผู้ยึด
อำนาจเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในราชอาณาจักรสยาม พระเจ้าแผ่นดินสยาม
โปรดชุบเลี้ยงเจ้าชายผู้กำลังได้รับความลำบากเป็นอย่างดี พระองค์พระราชทานที่
ดินและบ้านแก่เจ้าชายและบรรดาผู้ติดตามซึ่งหลบหนีมาพร้อมกับเจ้าชาย¹³⁵

ทูรแปงอ้างว่าเจ้ามักกะสันผู้นับชื่อแดน (Daen) ส่วนโคลงเฉลิมพระเกียรติว่า
ชื่อตาแยงมะงา เจ้ามักกะสันนี้ต่อมาได้ร่วมกับเจ้าจามเจ้าเขมรและเจ้ามลายูก่อการ
กบฏขึ้นแต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงปราบได้ เจ้ามักกะสันถูกลงโทษประหารชีวิต
พอร์บิงบันทึกไว้ว่าโอรสสององค์ของเจ้าชกมักกะสันถูกจับส่งไปดพบุรี ต่อมาบาทหลวง
คาซาร์คพาไปฝรั่งเศส¹³⁶ พอร์บิงกล่าวถึงเหตุการณ์ฉว่นวายภายในของมักกะสันว่าเกิด

¹³³ ม.จ. คำรณสารรัง เทวกุล (ผู้แปล), จดหมายเหตุพอร์บิง (พระนคร:
องค์การการค้าของกรุงสภา, 2513), หน้า 150-151.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-87.

¹³⁵ สมศรี เขี่ยมธรรม (ผู้แปล), ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับ
ทูรแปง, หน้า 61.

¹³⁶ ม.จ. คำรณสารรัง เทวกุล (ผู้แปล), จดหมายเหตุพอร์บิง, หน้า 185.

ชั้นห้าหกปีก่อนเขียนจดหมายเหตุ กังนัณเจ้ามัทกะสันคงเข้ามาไทยประมาณ พ.ศ. 2223-2224 คุรแปงกล่าวว่หลังจากฮอร์บั้งเข้ามาเมืองไทยได้ 2 ปีก็เกิดกบฏมัทกะสันซึ่งประมาณ พ.ศ. 2230 ตรงกับจดหมายเหตุแกมเฟอร์ระนูไว้ แต่หลักฐานบางฉบับกล่าวว่าเกิดกบฏในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2229 โดยเจ้ามัทกะสันอ้างว่คาวเจ็คควงบนฟ้าแจ้งเหตุถึงคราวจะต้องผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่¹³⁷ เรื่องราวกบฏมัทกะสันนี้ช่วยสันนิษฐานปีที่แต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติโค้ทางหนึ่ง กล่าวคือโคลงเรื่องนี้มีแต่เรื่องเจ้ามัทกะสันเข้ามาสวามิภักดิ์แต่ไม่มีเรื่องกบฏ จึงน่าจะแต่งก่อนที่จะเกิดการกบฏขึ้นคือก่อน พ.ศ. 2229-2230 ถ้าเหตุการณ์นี้เกิดแล้วผู้แต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติคงกล่าวถึงเพราะปราบได้ราบคาบ นับเป็นพระเกียรติยศเหมือนการปราบกบฏเมืองสงขลาซึ่งกล่าวไว้ในโคลงบทที่ 14-15

โคลงบทที่ 9-12 เป็นเรื่องกัมพูชาสวามิภักดิ์ ถวายดอกไม้เงินทองและช้างเผือก โคลงบทที่ 12 กล่าวว่

พิตุราชิราชไท	กัมพูช
นามอุปราชายศ	ใหญ่นั้น
หังนั้กอุบลบท	จรยาคร
มาเพื่อภักดิ์หมั้น	อยู่เง้อมบทมาลัย ¹³⁸

โคลงบาทแรกนั้นต้นฉบับตัวเขียนเป็น "พิตุลาชิราชไท กัมพูช"¹³⁹ หมายถึง

¹³⁷ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, "โคลงหลวงศรีมโหสถ ยอพระยศสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าเมืองลพบุรี," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 (พฤษภาคม 2514): 92.

¹³⁸ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 55.

¹³⁹ พระศรีมโหสถ, "โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์." หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 1 ฐ 114 ชั้น 2/5 มัด 18.

ผู้มีศักดิ์เป็นลุงหรืออาของกษัตริย์กัมพูชา พงศาวดาร กล่าวถึงเรื่องพระราชวงศ์กัมพูชา ทะเลาะกันเองว่า จ.ศ. 1020 (พ.ศ. 2201) นักจีนผู้ครองกัมพูชาได้วิวาทกับนักประมุข ผู้เป็นอนุชา นักประมุขขอความช่วยเหลือจากช้วน ช้วนให้กองเจียงหูจับตัวนักจีนไป ต่อ มาส่งกลับกัมพูชาแค่มายังเมืองจัมปาสระราชูก็สิ้นพระชนม์ นักประมุขพาพรรคพวก 773 คน หนีไปเมืองประทายเพชร ¹⁴⁰ เหตุการณ์ก่อนนี้พงศาวดารกัมพูชากล่าวว่า จ.ศ. 1020 (พ.ศ. 2201) พระราชวงศ์ผู้หนึ่งคือพระแก้วฟ้าซึ่งมีพระมารดาเป็นช้วนให้กองทัพช้วนมา จับพระรามาชิปตีไป พระองค์สิ้นพระชนม์ที่เมืองช้วนแล้วช้วนยกกองทัพมารบกับพระปฐม ราชากับพระอุไทยราช ปีต่อมาคือ พ.ศ. 2202 พระปฐมราชาและพระอุไทยราชร่วมกันขับไล่ช้วนออกไปจากกัมพูชาได้แล้วพระปฐมราชาขึ้นครองราชย์ ¹⁴¹ โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวว่ราชูปราชาหรือปฐมราชายอมสวามิภักดิ์ต่อไทย เรื่องนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร ฝ่ายไทย มีแต่ว่าในปีเดียวกันนี้ เจ้าเขมรกลุ่มหนึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารคือ "สังข ราชาสุคันธอันเป็นญาติสมัศพรรคพวกค้ายนักจีนทร กับค้ายนักจีนและนักกวรอุทัยและนักอ่า ผู้หลาน ทั้งนี้หาที่พำนักมิได้ก็นำสมัศพรรคพวกทั้งหลายมาสู่พระราชสมภาร" ¹⁴² โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงเจ้ากัมพูชาอีกองค์หนึ่งคือนักอุบล อาจหมายถึงนักองคนซึ่งเป็น นามเดิมของพระอุไทยราชซึ่งได้ร่วมรบคู่เคียงมากับพระปฐมราชา เป็นไปได้ที่จะยอมมา สวามิภักดิ์ต่อไทยพร้อมกัน แต่นักอุบลนี้ต่อมาได้สมคบกับเจ้ามัทกะสันคิถกกฎต่อสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช เนื่องจากนักอุบลถือศาสนาอิสลามเหมือนกับเจ้ามัทกะสัน สมเด็จพระ

¹⁴⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 466-467.

¹⁴¹ หลวงเรื่องเคซอนันต์ (ผู้แปล), ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513), หน้า 105.

¹⁴² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 452.

นารายณ์มหาราชโปรดให้ประหารชีวิตหมก ¹⁴³ ส่วนพระปทุมราชาผู้จงรักภักดีคือไทย
ไค้ถูกบุตรเขยลอบปลงพระชนม์เสียในปี พ.ศ. 2215 ที่กรุงกัมพูชา

โคลงบทที่ 13 กล่าวถึงเมือง 2 เมืองที่มาสวามิภักดิ์ว่า

ยามิมลราชผู้	มียศ
ไทรยหนประคิพรัต	หวานไหว
บุจงดวายคังวายุรจ-	นาเลิศ
ชอทุมพวงคอกไม้	มาศหั่งเงินงาม ¹⁴⁴

โคลงบทนี้กล่าวว่าเมืองยามิและเมืองไทรถวายคอกไม้เงินทองแก่สมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ยามิคงเป็นเมืองช่าบี ในจดหมายเหตุบาทหลวงเคอชัวชี้ว่าเมืองเขมร
เมืองยะโฮร์ เมืองช่าบี เมืองไทร และเมืองปัตตานี เป็นเมืองขึ้นของไทย ¹⁴⁵ ทูต
เมืองช่าบีเคยได้เฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2225 พร้อม
ด้วยสังฆราชเกริโอปรีศ พงศาวดารยังระบุว่าเมืองช่าบีและเมืองไทร เป็นเมืองขึ้นกรุง
ศรีอยุธยาเพราะถวายคอกไม้เงินคอกไม้ทอง ¹⁴⁶ ตรงตามที่ปรากฏในโคลงเฉลิมพระเกียรติ

ชาวต่างประเทศที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีเป็น
จำนวนมาก พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า "ประเทศทั้งปวงมีความสวามิภักดิ์ แลต่าง

¹⁴³ แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 (พฤษภาคม 2514): 92-93.

¹⁴⁴ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 55.

¹⁴⁵ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505),
หน้า 66.

¹⁴⁶ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505),
หน้า 48-49.

เครื่องบรรณาการอันพิจิตรต่าง ๆ เข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเป็นอันมาก”¹⁴⁷
พระบรมเชษฐานุภาพแผ่ไปไกลหลายประเทศในเวลานั้น

1.3.4 การสร้างพระราชวังที่ลพบุรี พระศรีมโหสถได้พรรณนาพระราชวังที่ลพบุรีไว้ด้วยโคลง 10 บท โดยเริ่มโคลงบทที่ 16 ว่า

พระยศปางตั้งแต่ง	เวียงสถาน
ลพบุรีโบราณ	ราชัน
แถวสถลอันจุลทวาร	วังราช
ป้อมเปรียบปรากฏกัน	ก่อกังสีมา ¹⁴⁸

โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวว่ลพบุรีเป็นเมืองโบราณ ทั้งนี้เพราะลพบุรีหรือละโว้เป็นเมืองเก่าแก่ที่มีความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เชื่อกันว่า ในขณะนั้นนครปฐม อุทองและสุพรรณบุรี เป็นเมืองหลวงทางตะวันตกของอาณาจักรทวารวดี นั้นละโว้มีฐานะเป็นเมืองหลวงทางตะวันออก หลักฐานสมัยพุทธศตวรรษที่ 13-14 จำนวนมากแสดงให้เห็นว่าละโว้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยา¹⁴⁹ เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราเมศวรราชโอรสเสด็จมาครองลพบุรีซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศเหนือ¹⁵⁰ ลพบุรีจึงมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงมาจนถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ถูกลดฐานะลงเป็นเมืองชั้นจัตวา ลพบุรีก็ได้รับรุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระ

¹⁴⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 470.

¹⁴⁸ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 56.

¹⁴⁹ สายชล วรณรัตน์, "ละโว้ก่อนสมัยอยุธยา," ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2524), หน้า 13.

¹⁵⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 67.

นารายณ์มหาราช พระองค์โปรดให้สร้างป้อมปราการเพิ่มเติมและซ่อมแซมโบราณสถานหลายแห่ง พระราชพงศาวดารกล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองลพบุรีว่า

ครั้งนั้นพระบาทบรมนาถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปยังเมืองลพบุรีเนื่อง ๆ และเสด็จไปประพาสตำบลสระแก้ว แล้วให้กระทำพระราชวัง ณ เมืองลพบุรี และเสด็จสร้างอุทยานอยู่ที่นั่น. . . และเมืองลพบุรีก็สนุกสุขสำราญ เป็นพระบรมราชานิเวศสถานขึ้นในครั้งนั้น ¹⁵¹

พระราชพงศาวดารทุกฉบับไม่ว่าฉบับที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้สร้างพระราชวังที่ลพบุรี แต่คำให้การชาวกรุงเก่าว่า "เมื่อพระนารายณ์ครองสมบัติได้ 10 พรรษา แล้วเสด็จไปสร้างเมืองเก่าคือเมืองลพบุรีสร้างพระราชวังแลพระที่นั่งหึงปวงเสร็จแล้ว พระนารายณ์ก็เสด็จไปประทับที่เมืองลพบุรี" ¹⁵² สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พ.ศ. 2199 ดังนั้นโปรดให้สร้างพระราชวังที่ลพบุรีราวปี พ.ศ. 2209 โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวถึงพระที่นั่งที่สร้างใหม่ในพระราชวังนี้ว่า

กุสึคปราสาทสร้อย	สมพุทธ
สูงเทริคธารมารุต	ช่อชั้น
พรหมพิศตร ฉัตร เฉลิมสุค	เสาวภาคย์
นาคพะพานพคหลิน	เลียบเลื่อยลงมา
ตรีมุขสิงหาสนแก้ว	กรอุณสาย
กุมแวนแวนเรื่องฉาย	รุ่งเร่า
โรงธารก้านฉลว้าย	อภิวาท
งามเงื่อนนฤมิตร เย้า	ยิวฟ้ามาคิน
พระมนเทียรถ้ำเทค	แถวถงัน
ชาวสุทธาสวรรยพรณ	เพริศแพรว

¹⁵¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 95.

¹⁵² คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 106.

ชายจันทร์พิศาลวรม
พรายแห่งสุริยแล้ว

เวจมาศ
สองสูแสงจันทร์ 153

พระศรีมโหสถเอ่ยชื่อพระที่นั่ง 3 องค์ว่ากุสิตปราสาท สุทธาสวรรย์และ
จันทร์พิศาล โดยมองพระที่นั่งกุสิตปราสาทเป็นศูนย์กลาง คำนวณว่าเป็นพระที่นั่งสุทธา
สวรรย์ คำนวณชายเป็นพระที่นั่งจันทร์พิศาล ตรงกับคำให้การชาวกรุงเก่า ส่วนพระราช
พงศาวดารกล่าวว่า

มีพระราชโองการคำสั่งสั่งช่างเจ้าพนักงาน จีบการ ก่อพระมหาปราสาทสอง
พระองค์ ครั้นเสร็จแล้วก็พระราชทานนามบัญญัติชื่อพระที่นั่งสุทธาสวรรย์องค์
หนึ่ง พระที่นั่งหิรัญมหาปราสาทองค์หนึ่ง 154

พระที่นั่งหิรัญมหาปราสาทนี้ ไม่ปรากฏชื่อในโคลงเฉลิมพระเกียรติ ส่วนพระที่นั่ง
กุสิตมหาปราสาท มีชื่อเต็มว่าพระที่นั่งกุสิตสวรรคัษัตริย์มหาปราสาท (พระราชพงศาว
ดารฉบับพระราชหัตถเลขาและฉบับกรมสมเด็จพระปรมาภิไธยชินโร สบางตอนเรียกพระที่
นั่งหิรัญมหาปราสาท) ปัจจุบันเหลือแต่ซากผนัง โคลงเฉลิมพระเกียรติทำให้ทราบว่า
รูปทรงเป็นแบบครีमुख ยอดเป็นพรมพิกตร์ มีรูปนาคแผ่พังพานเลื้อยลงมาถึงเชิงชาย
เมื่อปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงอุทิศพระราชวังเป็นวิสุคามสีมาเพื่อ
ช่วยบรรดาข้าราชการให้พ้นภัยจากพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์ พระที่นั่งกุสิตปราสาท
เป็นที่อุปสมบทเจ้าหลวงเดิม 155 มากกระทำนาศัตถกรรมคืนในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

153 พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 56.

154 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับกรมสมเด็จพระปรมาภิไธยชินโร,
หน้า 95.

155 เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนั้นโปรดให้สร้างขึ้นเป็นองค์แรกในพระราชวังเมื่อ พ.ศ. 2209 บนพระที่นั่งองค์เดิมของพระราเมศวร¹⁵⁶ ลักษณะเป็นพระที่นั่งทรงไทย พระที่นั่งสุทธาสวรรย์เป็นพระที่นั่งที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชประทับเวลาสวรรคต ปัจจุบันเหลือแต่ฐาน ณั้่งที่เป็นศิลาแดงถูกรื้อเพื่อนำมาก่อพระเจดีย์วัดสระเกศกรุงเทพร¹⁵⁷

พระราชอุทยานในพระราชวังเมืองลพบุรีมีความสวยงาม พระศรีมโหสถ
พรรณานว่า

สวนศรีพฤกษ์ชาติช้อย	หลายพรรณ
งามคอกดวงไบบัน	คลี่เคล้า
คือจิตรลดาวัลย์	วชิราฐ
บานแบ่งคนทรสเร้า	เฟื่องฟุ้งจรถวาย ¹⁵⁸

พระศรีมโหสถคงไม่ได้พรรณากินจริงเพราะแม้แต่ชาวต่างประเทศเช่น
นิโกลาส์ แชรแวสยังบันทึกไว้ว่า

ไกลออกไปทางซ้ายมือเป็นแปลงพรรณไม้คอกที่หายาก และที่น่าดูพิเศษสุดในมัธยม
ประเทศ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงปลูกด้วยพระหัตถ์เอง ครั้นแล้วก็ถึงอุทยานใหญ่
ทรงหน้าพระค้ำหนัก ปลูกต้นไม้ใหญ่ มะนาว และพรรณไม้ในประเทศอย่างอื่น
อีก มีใบคอกหน้าทับ เมฆามแคครอนตะวันเที่ยงก็ร่มรื่นอยู่เสมอ¹⁵⁹

¹⁵⁶ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, "ตำนานเมืองลพบุรี ความเก่าใหม่,"
สมบัติไทย (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524), หน้า 40.

¹⁵⁷ กอบเกื้อ สุวรรณหัทธเพียร, "ลพบุรี พืชนาการสมัยอยุธยา,"
ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี (กรุงเทพมหานคร: เว็อนแก้วการพิมพ์, 2524), หน้า 78.

¹⁵⁸ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 57.

¹⁵⁹ สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล), ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมือง
แห่งราชอาณาจักรสยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 48.

สิ่งที่แปลกสำหรับคนไทยในสมัยนั้นคือการวางท่อแบบประปา นำน้ำจากอ่าง
เก็บน้ำนอกเมืองมาใช้ในพระราชวัง พระศรีมโหสถพรรณานว่า

มีสินธุสายสีตซึ่ง	ชลใส
เต็มแต่เศขรใน	ชอกชั้น
พวยหลังลงไหล	เซ่งชาน
วางทอทางคนคั้น	สูทอวังเวียน
ชั้นเขาในเงอมแง	เศขร
พุงนุกโชนเขาชอน	คลาวแคลว
ออก मुखแห่งไกรสร	สีหราช
ลงสระอัญชลแก้ว	ชานของชลถวาย
สรงเสรีเลิศลอกคั้น	โดยทาง
ทอหลังไหลเวียนวาง	วังน้ำ
ฉวีตฉเวียนช่าเนียนฉวาง	วาริศ
ชั้นออกแกสรกล้า	กลีบแก้วโกลมล 160

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า "ทรงพระกรุณาอาราธนาให้ทำคลองปากจีนออกจาก
สระแก้วกรุงศรีอยุธยาเป็นอันดีแล้วให้ขุดเป็นคลองไข่น้ำมาแต่ทะเลชุบศร ทรายเท่าถึงคลอง
ปากจีนสระแก้วนั้น แล้วให้ตั้งพระนิเวศไว้ในที่นั้น" ¹⁶¹ พระนิเวศนี้คือพระตำหนักไกร-
สรสีหราชหรือเรียกอย่างสามัญว่าพระที่นั่งเย็น อยู่บริเวณริมทะเลชุบศร เป็นที่สำราญพระ
ราชอิริยาบถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้ช่างฝรั่งเศษและอิตาลีทำห่านบซัง
น้ำที่ซิบเหล็ก ปล่อยน้ำมาลงที่ทะเลชุบศร กระแสน้ำไหลออกมาที่ประตูปากจีนมาอยู่ใน
สระแก้ว ช่างฝรั่งตั้งท่อจากสระแก้วนำน้ำมาสู่พระราชนิเวศน์และทำน้ำพุให้ไหลไปตามที่
ต่าง ๆ ในพระราชวัง ¹⁶²

¹⁶⁰ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ ๗, หน้า 57-8.

¹⁶¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับกรมพระปรมาธิบดีชินโรส, หน้า 95.

¹⁶² กรพินธุ์ พยัคฆประการณ์, "การนำน้ำมาใช้ในพระราชวังนารายณ์ราช
นิเวศน์," ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ (สพบุรี: หัศดโกศลการพิมพ์, 2530), หน้า 46.

เหตุที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสถาปนาลพบุรีขึ้นเป็นราชธานีสำรองนอก จากจะมีพระราชวังเดิมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว รัชสมัยของลพบุรีเหมาะแก่การป้องกันตนเองเพราะอยู่บนที่สูง มีภูเขาเป็นปราการและในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำล้อมรอบ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชอาจไม่ไว้วางพระราชหฤทัยในฮอลันดาเพราะเมื่อ พ.ศ. 2207 ฮอลันดานำเรือรบ 2 ลำมาปิดอ่าวไทย ทำให้ไทยต้องทำสัญญาทางการค้า¹⁶³ การสร้างราชธานีสำรองจึงเป็นการเตรียมหาทางหนีทีไล่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดลพบุรีมาก เสด็จประทับที่ลพบุรีถึง 7-8 เดือนในหนึ่งปี แต่บันทึกชาวเปอร์เซียทำให้เห็นอีกแง่หนึ่งว่าในระยะปลายรัชกาล พระองค์ประทับที่ลพบุรีถึง 9 เดือนในรอบปี¹⁶⁴ จึงน่าจะมิใช่เพราะทรงเกรงอิทธิพลของฮอลันดาคงตอนต้นรัชกาล แต่อาจเนื่องจากฐานะทางการเมืองของพระองค์ไม่มั่นคง มีการต่อต้านชาวตะวันตก มีการแข่งอิทธิพลกันในหมู่ขุนนาง ผู้มีอำนาจคือพระเพทราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ใกล้ชิด

เหตุผลอื่นที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดประทับที่ลพบุรีอาจเพราะอากาศดี บาทหลวงคาซาร์ก็ยังกล่าวว่าเมืองละโว้มีอากาศบริสุทธิ์¹⁶⁵ และพระองค์ได้สร้างพระพระราชอิริยาบถด้วยการเสด็จประพาสป่าล้อมช้างเดือน คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงพระราชอิริยาบถในเรื่องช้างว่า

เมื่อพระนารายณ์เสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองลพบุรีนั้น ได้ช้างเผือกช้างหนึ่ง . . . วันหนึ่งมีผู้จับช้างเดือนซึ่งยังมีโคปีกหักมาถวาย พระนารายณ์จึงครัสว่า เราจะ

¹⁶³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2508), หน้า 153.

¹⁶⁴ จิเรก กุลสิริสวัสดิ์ (ผู้แปล), ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (กรุงเทพมหานคร: สุทธิสารการพิมพ์, 2517), หน้า 128.

¹⁶⁵ สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล), จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม, หน้า 78.

ชั้นซึ่งข้างเดือนนี้มีให้ไปพื้นที่ 4 คอกโคกตั้งนี้แล้ว เสด็จขึ้นทรงข้างเดือนไนที่
ประชุมข้าราชการทั้งปวง ข้างเดือนก็มีโคกทำพศไปพนจากที่ตามรับสั่ง ¹⁶⁶

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชลพบุรี เป็นเมืองสำคัญเพราะเป็นที่ประทับ
แห่งองค์พระมหากษัตริย์มากกว่ากรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานี ผู้แต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติ
จึงนำเรื่องเมืองลพบุรีมากล่าวไว้ด้วย

1.3.5 การเสด็จพระพุทธรบาทสระบุรี พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาทรง
ถือเป็นประเพณีที่ต้องเสด็จนมัสการพระพุทธรบาทสระบุรี ถ้าพระมหากษัตริย์ประทับที่กรุง
ศรีอยุธยา การเสด็จพระราชดำเนินจะใช้กระบวนพยุหยาตราทางชลมารคมาขึ้นบกที่ท่า
เจ้าสนุกแล้วจัดเป็นกระบวนทางสถลมารคคือไปจนถึงพระพุทธรบาท หลักฐานการเสด็จ
พระราชดำเนินอย่างนี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
โปรดฯ ให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธรบาทแล้วเตรียมการเสด็จพระราชดำเนินดังนี้

. . . ให้ฝรั่งสองกองคักทางสถลมารคกว้างสิบวาตรงตลอดถึงท่าเรือ ให้แก้ว
ด่างทูปปราบให้ร่นราบเป็นถนนหลวงเสร็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึง
ท่าเรือ ทรงพระกรุณาสั่งให้ตั้งพระราชนิเวศน์ตำหนักฟากตะวันออก ให้ชื่อ
ตำหนักท่าเจ้าสนุก ขณะนั้นพายเอาคอกเลาผูกมัดไว้เรือไชย หอดพระเนตร
เห็นศรีสว่างามที่อยู่ ¹⁶⁷

โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกล่าวถึงการเสด็จพระราช
ดำเนินไปนมัสการรอยพระพุทธรบาทและเสด็จประพาสธารเกษมซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นว่าเป็น
การเสด็จฯ ทางสถลมารคโดยตลอด ตัวอย่างโคลงพรรณนาการเดินทางมีดังนี้

โยชาคาตาขันธ์
ฮ่อฮักแสนจจน

โพรสณฑ์
แซ่ของ

¹⁶⁶ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 106-107.

¹⁶⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 399.

เสียงสารสำเพ็ญมน	มทโมห์
แสนสะแตะเชิงกอง	พริบพร้อมเวียนวง
คงหลวงปวงใหญ่ไม้	มีพรธ
ใบคลีคลุมเรียงวัน	รมวัน
บังแสงรวีวรร	โณภาส
รวยเรือยรมเย็นพัน	ปากว่างอาทวา 168

จนกระทั่งถึงพระพุทธรูปพระศรีผู้ค่างพรรณนาว่า

ธารเกษมเปรมปรีดิ์ล้วน	เกษมสวัสดิ์
เป็นที่สถาพรวิเศษ	สืบสร้าง
สัจภักติวิรัตน์	มุนีนาด
พระโปรคไทรภพหย่าง	เหยียบไว้เป็นเฉลิม 169

การพรรณนาตอนเสด็จพระราชดำเนินเป็นการพรรณาป่าและไม้ป่าโดยตลอด เมื่อถึงบริเวณธารเกษมแล้วจึงพรรณาน้ำและพันธุ์ไม้น้ำบ้าง สันนิษฐานได้ว่าการเสด็จนมัสการพระพุทธรูปพระศรีครั้งนั้นคงไม่ได้เสด็จจากกรุงศรีอยุธยา หากแต่เสด็จออกจากลพบุรีเพราะเส้นทางไปพระพุทธรูปจากลพบุรีนั้นมีแค่ทางบก อีกประการหนึ่งระยะเวลานมัสการพระพุทธรูปพระศรีจะอยู่กลางเดือน 3 และกลางเดือน 4 ซึ่งเป็นระยะที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชประทับที่ลพบุรี

1.3.6 การคล้องช้าง โคลงเฉลิมพระเกียรติกล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จ ฯ ทรงคล้องช้างป่าด้วยพระองค์เอง ทรงกระทำการเบิกไพร สกฤติพระคชกรรมตามบูรพประเพณีและเสด็จ ฯ วังช้างบริเวณทะเลชุบศรซึ่งอยู่ที่ลพบุรี บาทหลวงคาซาร์ตักกล่าวไว้ว่าราวหนึ่งในสี่ของลิเออ (1 ลิเออเท่ากับ 4 กิโลเมตร) จาก

168 พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, หน้า 59.

169 เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

ตัวเมืองลพบุรี มีเพนียดคล้องช้างอยู่¹⁷⁰ คีระยะทางแล้วประมาณ 1 กิโลเมตร จากตัวเมืองตรงกับบริเวณทะเลชุบศร พระศรีมโหสถพรรณนาการคล้องช้างละเอียด กล่าวว่ามีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงคล้องช้างเดือนด้วยพระองค์เองร่วมกับหมอช้าง คังโคลงบทที่ 54 และ 56 ว่า

จอมธรรมิกราชเกล้า	กรุงยุทธ
องค์เอกทศรณทร	เลิศลน
สถุณวิภักษ์สังหารสุค	สามโลก
ทรงวิไชยช้างคน	เช่นช่างอมรินทร์
สารทรงจงจวบช้าง	ไพรหาญ
หันเดือนควี่เพรียวพาล	แควนกลา
คชสงขำรงสาร	สุภาพ
หมอเชือกเชิงชาฎรา	รายเข้าคอยหลัง ¹⁷¹

การเสด็จพระราชดำเนินทรงคล้องช้างเองนี้เป็นเรื่องที่พบเสมอในบันทึกของชาวต่างประเทศ เช่นฟอร์บิงกล่าวว่า "วันหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการคล้องช้างแล้ว ทรงไม่สบาย"¹⁷² พระปรีชาสามารถในด้านคชกรรมเป็นที่ประจักษ์แก่คนที่ได้พบเห็น บาทหลวงคาซาร์คบันทึกไว้ว่า

ข้าพเจ้าเห็นมากด้วยตนเองแล้วในการล่าช้างครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าสังเกตเห็นควยวาพระเจ้าแผ่นดินประทับบนพระราชอาสน์ชนิดหนึ่งคล้ายพระโขนง ทรงลุกขึ้นยืนเมื่อช้างเดือนแหวกทางมาทางพระองค์ และทรงเลื่อนไปประทับที่คอช้างพระองค์หนึ่งเพื่อยับยั้งช้างเดือนไว้¹⁷³

¹⁷⁰ สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล), จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม, หน้า 95.

¹⁷¹ พระศรีมโหสถ, โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ ๗, หน้า 65-66.

¹⁷² ม.จ. คำวิสารัง (ผู้แปล), จดหมายเหตุฟอร์บิง, หน้า 133.

¹⁷³ สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล), จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม, หน้า 89.

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชประทับที่ลพบุรี เป็นระยะเวลาช้านานในรอบปีหนึ่ง
 ก็นั้นพระราชกรณียกิจที่เกิดขึ้นที่ลพบุรีจึงมีมาก พระศรีมโหสถคงได้โดยเสด็จพระราช
 คำเป็นอย่างใกล้ชิดและได้บันทึกสิ่งที่เห็นว่าเป็นพระเกียรติยศไว้ในงานของท่าน เหตุ
 การต่าง ๆ ในโคลงเฉลิมพระเกียรติไม่ได้เรียงลำดับตามปีที่เกิดเหมือนในพงศาวดาร
 เหตุการณ์ที่เกิดก่อนอาจกล่าวถึงทีหลัง ทั้งนี้เพราะความจำเป็นในเชิงประพันธ์ และผู้
 แต่งไม่ได้คำนึงถึงระยะเวลาช้านานไปกว่าเนื้อเรื่องเหตุการณ์ที่แสดงพระเกียรติยศ

1.4 เหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นายสวนมหาคเล็ก
 ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเขียนโคลงยอพระเกียรติเมื่อ พ.ศ. 2314 ซึ่งเป็นต้นรัชกาล
 เหตุการณ์ที่นำมากล่าวประกอบการสรรเสริญสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีดังนี้

1.4.1 การสถาปนารุงธนบุรีเป็นราชธานี ผู้แต่งเริ่มกล่าว
 ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพมาจากจันทบุรีว่า

จึงยกพยุหยากรข้าม	กันดาร ขเลนา
จรจากจันทบูรสถาน	ท่านไท้
สติชนนครินราญ	อริราช
หวังสาสนสมบูรณไท้	เทพธรองสฤติ 174

พระราชพงศาวดารกล่าวว่

ครั้นถึง ๗ เดือนสิบเอ็ดในปีกุนนพศกนั้น จึงเสด็จยাত্রาพลทัพเรือร้อยลำเศษ
 พลทหารประมาณห้าพันยกจากเมืองจันทบูรมาทางทะเล ได้ทราบข่าวว่าพระยา
 อุนราฐเจ้าเมืองชลกับหลวงพลขุนอินเชียง มิไคละพยศอันร้าย ก่สับกระทำโจรกรรม
 ออกค้ำซึ่งสำเภาและเรือลูกควาวนิชเหมือนแต่ก่อน. . . จึงตั้งผู้มีความชอบเป็นเจ้า
 เมืองกรมการขึ้นใหม่ให้อยู่รักษาเมืองชลบุรี แล้วก็เสด็จยกพลทัพเรือเข้ามาทาง

¹⁷⁴ นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระนคร:
 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469), หน้า 2.

ปากน้ำเมืองสมุทรปราการถึงเมืองธนบุรี¹⁷⁵

จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทร เทวีกล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนนี้ว่า "ทรงไปตีเมือง
คราด เมืองจันทบุรี ทัพระยอง เมืองชล เข้าปากน้ำเมืองธนบุรี ๗ เดือน 12 ปีกุน
นพศก"¹⁷⁶

โคลงขอพระเกียรติกล่าวว่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพเรือจากจันท
บุรีมาธนบุรี ทรงปราบข้าศึกที่ธนบุรีได้ แต่ไม่ได้กล่าวว่ก่อนเสด็จถึงธนบุรีนั้นได้ทรง
จัดการเรื่องยุ่งยากในชลบุรีก่อน พระราชพงศาวดารกับจดหมายเหตุกรมหลวงนรินทร
เทวีบอกศักราชไว้คนละตอน พระราชพงศาวดารบอกเวลาที่เสด็จยกทัพจากจันทบุรี
จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีบอกเวลาที่เสด็จถึงธนบุรี ระยะเวลาห่างกัน 1 เดือน
ข้าศึกที่ธนบุรีที่นายสวนเอี้ยงถึงก็คือนายทองอินซึ่งพม่าตั้งให้รักษาธนบุรี สมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรีเร่งจับได้ โปรด ๓ ให้ประหารชีวิตเสีย¹⁷⁷ ทูรแม่่งกล่าวไว้ในจดหมายเหตุ
เหตุว่ "พระองค์ทรงลงโทษบุคคลซึ่งเอาใจฉกไปกับพม่าอย่างรุนแรง"¹⁷⁸

สภาพเมืองซึ่งถูกพม่าเผาทำลายเป็นคัง โคลงขอพระเกียรติว่

เมืองเก่ากรุงตะกั่ว	รนามวัน
พท่านฉักโหมหัน	แหกชั้น

¹⁷⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 617.

¹⁷⁶ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร
เทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์การพิมพ์, 2526), หน้า 2.

¹⁷⁷ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 617.

¹⁷⁸ สมศรี เอี่ยมธรรม (ผู้แปล), ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับ
ทูลแม่่ง, หน้า 208.

กองกอบอศุภสรรพ
ครั้นพระมาสติพื้น

เนียรชีพ
กลีบแว่นองไสว 179

จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวว่า "มีแต่ซากศพเผาเสีย" 180 ทรง
กับโคลงยอพระเกียรติที่ว่าสมเด็จพะเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงจัดการสภาพบ้านเมืองซึ่งอุจาด
คานันให้ดี เมื่อสถาปนารุงธนบุรีเป็นราชธานีนั้นบ้านเมืองอยู่ในระยะตั้งตัว ประชาชน
ออกอยาก โคลงยอพระเกียรติกล่าวว่า

พระมามอบชีพซอน ชีพิศ
อวยโภชนทานอุทิศ หัวใจ 181

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าศักราช 1130 ปีชวด สัมฤทธิศก (พ.ศ. 2311)
"ทรงพระกรุณาให้แจกจ่ายอาหารแก่ราษฎรทั้งหลายซึ่งอดโชนาตาหัวสีมามณฑล . . .
ครั้งนั้นยังมีผู้ใดทำไร่นาไม่ อาหารกันคนรัก และสำเภามรรทุกข้าวสารมาแก่เมือง
ทุกไซ้มาศจำหน่ายถึงละสามบาทสี่บาทห้าบาทบ้าง ทรงพระกรุณาให้ซื้อแจกคนทั้งปวง" 182
จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวว่า "ซื้อข้าวถึงละ $\frac{1}{2}$ เลี้ยงคนไซ้ไว้ได้กว่า
พัน" 183 ทรูแปลงกล่าวว่า ค.ศ. 1769 (พ.ศ. 2312) ชาวนาห่านาได้เพียงเล็กน้อย
ทำให้เกิดความออกอยาก "พระยาศากได้แสดงความเมตตาการุณา ความซัดสนไม่เป็น

179 นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพะเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 4.

180 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 2.

181 นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพะเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 3.

182 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 619.

183 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 2.

เรื่องต้องออกยากต่อไปอีก ทรงเปิดพระคลังหลวงเพื่อช่วยเหลือ¹⁸⁴ เรื่องที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงซื้อข้าวพระราชทานแก่ประชาชนนี้เป็นเรื่องสำคัญ บันทึกทุกแห่งกล่าวไว้

สิ่งประกอบพระเกียรติยศที่สำคัญคือช้างเผือก โคลงยอพระเกียรติกล่าวไว้ว่า

มีคชกิริณีสแก้ว	เศวตวงศ์
รอยว่าอินทรวายลง	สู่ไท ¹⁸⁵

"กิริณีส" คือ กิริณีแปลว่าช้างพัง ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพงศาวดารบันทึกไว้ว่าช้างในเมืองสว่างคนบุรีตกถูกเป็นพัง เบื้องขณะกองทัพของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีล้อมเมืองไว้ เจ้าพระฝางเกรงพระบารมีจึงพาช้างเผือกกับแม่ช้างหนีออกจากเมือง เจ้าเมืองวิเศษชัยชาญจับได้ช้างพังเผือกนำมาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในวันอาทิตย์ เดือน 9 แรม 13 ค่ำ จ.ศ. 1132 (พ.ศ. 2313)¹⁸⁶ จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวว่าเมื่อได้ช้างเผือกมาแล้วโปรดฯ ให้จัดการสมโภช¹⁸⁷

นายสวนกล่าวถึงฝ่ายในพระราชฐานว่า

มีอัศวศฝ่ายซ้าย	ขวาจง
หมู่พระสนมองค์	อ่อนพร้อม

¹⁸⁴ สมศรี เอี่ยมธรรม, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับปรับปรุง, หน้า 209.

¹⁸⁵ นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 6.

¹⁸⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 631.

¹⁸⁷ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 6.

ย่อมเข้าชัฏคิยพงศ์
โลกเลงสมรมปีม

เมืองออก
ลมลมเทหวาง 188

นายสวนกล่าวถึงพระอัครมเหสีสองพระองค์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์หนึ่งคงเป็นเจ้าของกลางซึ่งเป็นพระมเหสีเดิม พงศาวดารบอกว่า "โปรคตั้งเจ้าครอกนอกกลาง พระมเหสีเดิมเป็นกรมหลวงบาทบริจาริกา" ¹⁸⁹ จกหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวว่าใน พ.ศ. 2311 เจ้านอกกลางประสูติพระราชโอรส เกิดแผ่นดินไหว ¹⁹⁰ พระอัครมเหสีอีกพระองค์หนึ่งไม่ทราบว่าเป็นใคร แต่น่าสังเกตว่าเจ้าจอมอยู่หนึ่งคือเจ้าจอมมารคานิมใหญ่ ธิดาเจ้าพระยาจักรีซึ่งต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก น่าจะมีฐานะสูงกว่าเจ้าจอมธรรมคา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาธิบายว่าเจ้าจอมผู้นี้มีนามว่าสมเด็จพระเจ้าปฐมบรมอัยยิกาขอเวลาประสูติพระราชโอรสคือเจ้าฟ้าสุทัศน์รวงศ์นั้นมีพระโคมและเมื่อสิ้นพระชนม์โปรดให้ทำการพระเมรุอย่างพระศพเจ้าฟ้า ¹⁹¹

ส่วนพระสมมที่นายสวนกล่าวว่าเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองต่าง ๆ นั้นมีธิดาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชชื่อฉิม ใต้เป็นพระสมมเอกที่กรมบริจาริกาศรีสุทธารักษ์ มีโอรสคือเจ้าทิศพงษ์หรือพระพงษ์นรินทร ¹⁹² อีกผู้หนึ่งเป็นน้องเจ้าจอมมารคานิมชื่อปราง เจ้า

¹⁸⁸ นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 6.

¹⁸⁹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 624.

¹⁹⁰ กรมหลวงนรินทรเทวี, จกหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 4.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148-149.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

พระยาพิชัยราชาเคยแต่งผู้ใหญ่มากมาขอพระราชทานไปเป็นภรรยา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธว่าบังอาจจะมาเป็นคู่เซกกับพระองค์จึงประหารชีวิตเจ้าพระยาพิชัยราชาเสีย¹⁹³ ชิดาเจ้านครศรีธรรมราชที่ชื่อปรางนี้ ต่อมาได้พระราชทานแก่เจ้าพระยานคร (พิศ) ขณะมีครรภ์ได้ 2 เดือน เจ้าพระยานครรับพระราชทานไปแล้วไปตั้งไว้ในตำแหน่งนางเมือง ไม่ได้เป็นภรรยา¹⁹⁴ นอกจากนี้ยังมีพระสนมเชื้อสายเจ้านายกรุงศรีอยุธยาได้แก่หม่อมเจ้าประทุม บุตรีกรมพระราชวัง หม่อมเจ้าบุปผาหรือบุษบา บุตรีกรมหมื่นจิตรสุนทร หม่อมเจ้าอุบล บุตรีกรมหมื่นเทพพิพิธ และหม่อมเจ้าฉิม บุตรีเจ้าฟ้าจิก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงชุบเลี้ยงเป็นพระสนม เสมอกันทั้งสองคนแต่โปรดหม่อมเจ้าฉิมและหม่อมเจ้าอุบลมากกว่าอีก 2 องค์¹⁹⁵ นายสวนกล่าวถึงแต่บรรดานางในเป็นการประกอบพระเกียรติยศอย่างหนึ่งแต่ไม่ได้เอ่ยถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด ทั้ง ๆ ที่เกิดเหตุการณ์เหล่านั้นแล้ว เช่นเรื่องพระราชทานเจ้าจอมปรางแก่เจ้าพระยานคร หรือเรื่องหม่อมเจ้าฉิมหม่อมเจ้าอุบลคนโปรดเป็นชู้กับฝรั่งมหาดเล็กและในที่สุดถูกประหารชีวิต¹⁹⁶ เพราะเป็นเรื่องส่วนพระองค์และไม่เป็นเรื่องเชิดชูพระเกียรติแต่อย่างใด

1.4.2 การปราบจลาจลในประเทศ หลังจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นครองราชย์และสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว มีเมืองที่ยังกระด้างกระเดื่องอยู่และต้องทรงปราบหลายเมือง นายสวนกล่าวถึงเมืองแรกว่า

¹⁹³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 677-678.

¹⁹⁴ กรมหลวงนรินทร์เทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 121.

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

¹⁹⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 624.

ปางเมืองนครราชคัง	ท้าวบุษย์
กอธิกสการยุทธ	ศึกสร้าง
พระยกพยุหุค	ราฎุราม
นอยโทษเลี้ยงใหญ่ล่าง	ชีพสินสูญหาย 197

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบนครราชสีมาใน พ.ศ. 2311 หลังจากเสด็จไปตีพิษณุโลกแต่ยังไม่สำเร็จ ทรงได้ข่าวว่ามองจวนปลัดพระนายกองค่ายโพธิ์สามต้นหนีไปเข้าพวกกรมหมื่นเทพพิพิธหรือเจ้าพิมายจึงเสด็จยกทัพไปตีนครราชสีมา ขุนชนะจับจับตัวกรมหมื่นเทพพิพิธและบุตรภรรยามาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กรมหมื่นเทพพิพิธถือตัวไม่ยอมถวายบังคม สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรด ฯ ให้ประหารชีวิต 198

จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวไว้ว่า "๗ ปีชวค สัมฤทธิศก ไปตีเมืองนครราชสีมา กรมหมื่นเทพพิพิธ เจ้าสีสังข์ไปอยู่พิมาย คอสูรบประจัญกัน จับได้กรมหมื่นเทพพิพิธ บุตรชาย 2 บุตรหญิง 1 กับเจ้าสีสังข์" 199

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปตีนครราชสีมาใน พ.ศ. 2310 โคลงยอพระเกียรติกล่าวโดยสรุปว่าทรงประหารผู้เป็นศอการใหญ่แต่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเพียงเล็กน้อยก็ทรงชุบเลี้ยง จดหมายเหตุและพงศาวดารให้ความกระจ่างว่าโปรด ฯ ให้สำเร็จโทษกรมหมื่นเทพพิพิธเสีย แต่เจ้าสีสังข์หนีไปได้ถึงพุทไธมาศ ส่วนชายาและธิดาในกรมหมื่นเทพพิพิธทรงชุบเลี้ยง ธิดาที่ชื่ออุบลเป็นพระสนมที่โปรดมาก แต่ภายหลังถูกประหาร เพราะมีผู้ฟ้องว่าเป็นชู้กับฝรั่งมหาดเล็ก ส่วนหม่อมเสมในกรมหมื่นเทพพิพิธคงอยู่ในราชสำนักต่อมา เพราะปรากฏเรื่องสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงระลึกถึงหม่อมอุบล มีพระราช

197 นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 10.

198 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 621-622.

199 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 2.

คำรัสถามหาผู้จะตายตามเสด็จ ผู้หนึ่งที่ยอมคือหม่อมเสม 200 แสดงว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ได้ทรงประหารเชื้อสายของกรมหมื่นเทพพิพิธแต่ทรงเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ที่ต้องโทษประหารภายหลังเพราะเหตุอื่นไม่ใช่สืบเนื่องจากเรื่องกรมหมื่นเทพพิพิธ

ปางปาศลิบุตรเจ้า	นัครา
แจ้งพยศเคชา	ปิ่นเกล้า
ทรงงักคือหังการ	เกกเก่ง อยู่แสด
ยังไปนอมประนคเชา	สุเจอมบพมาลัย
ยกพยุหยาครเยือง	บพศรี
กิงพระกฤษณะศรี	โลกถน
พลหาญทุ่มมหิทธิมิ	ฤทธิภาพ
หลวงลวงเชคนครปลัน	โลล้วยหลุยไป 201

ปาศลิบุตรคือเมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพเรือไปตีนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2312 พระราชพงศาวดารกล่าวว่าทัพหลวงถึงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราชในวันพฤหัสบดี เดือน 10 แรม 6 ค่ำ เสด็จยาตราทัพขึ้นมกดินนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงช้างเข้าเมืองได้โดยง่าย นายทัพนายกองตามเสด็จหันบ้างไม่หันบ้าง มีพระราชดำรัสคัดโทษไว้ 202 จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า

. . .เสด็จไปตีเมืองนคร เสด็จไปทัพเรือ ทรงเรือพระที่นั่งศรีสี่กลาคเข้าปากน้ำเมืองนคร ๗ วันเดือน 10 แรม 7 ค่ำ อัฐกราช 1131 ปีฉลู เอกศก เจ้าพระยามรราช เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาภาณุวงษิศยคฤหาสน์ สดลมารค 3 ทัพไม่ทัน เสด็จเข้าเมืองได้แล้วเป็นวัน 203

200 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 2-3.

201 นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 10.

202 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 626.

203 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 4.

วันในพระราชพงศาวดาร กับในจดหมายเหตุกรมหลวงนรินทร เทวีคลาคกัน 1
วัน แต่ระบุตรงกันว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้โดย
พระปรีชาสามารถที่เหนือทหารทั้งหลาย

ปางปากลีนุทนั้น	อับรา ชัยเอย
ไปสถิตเทพาพา	พวกแพ
หนีเข้าพึ่งคนนา	ทัพเล่า
ทัพราชวิรบรบแหร์	แขกม่วยเมืองหลาย
จึงยกอพยพเจ้า	ธานี
พญาแขกเกรงบารมี	ส่งให้
มาถวายกับบุตรี	มาลัยมิ่ง เมืองนา
พระประทานอภัยให้	กลับเลี้ยงเป็นเฉลิม ²⁰⁴

เจ้านครหนีไปเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลาพาหนีไปเมืองเทพาเมืองธานี
มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาจักรี พระยาพิชัยราชาตามจับตัว พระราชพงศาว
ดารกล่าวว่า

ย้ายเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพเรือ เจ้าพระยาพิชัยราชาแม่ทัพบก ยกทัพติดตาม
เจ้าเมืองนคร ไปถึงเมืองเทพา จับเงินจับแขกมาได้ตามได้เนื้อความว่า เจ้านคร
หนีไปถึงเมืองธานี เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาพิชัยราชาจึงมีหนังสือไปถึง
พระยาธานี ๆ มีอาจชักไว้ได้ จึงส่งเจ้านคร พระยาพัทลุง พระยาสงขลา เจ้าพิชัย
เจ้ากลาง กับทั้งบุตรภรรยามาให้ ²⁰⁵

จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทร เทวีว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธที่
แม่ทัพนายกองตามเสด็จไม่ทัน โปรก ๆ ให้ไปทำการแก้ตัวคือตามจับเจ้านครที่หนีไป
เมืองจนะ พระฤทธิเทวาเจ้าเมือง เกรงพระบารมีจึงส่งตัวเจ้านครกับพวกห้อง ละคร

²⁰⁴ นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 10-11.

²⁰⁵ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (พระนคร: กองการ
พิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, 2506), หน้า 43.

ผู้หญิง และทรัพย์สินเงินทองมาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี²⁰⁶ โคลงยอพระเกียรติไม่ได้เอ่ยชื่อผู้ตามไปจับตัวเจ้านคร แต่พระราชพงศาวดารบอกว่าเป็นเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาพิชัยราชา ส่วนจกหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวีว่าเป็นเจ้าพระยา ยมราช เจ้าพระยาอภัยราชาและเจ้าพระยาคาฤทธิรงค์ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศกล่าวว่าผู้ยกทัพไปตีนครศรีธรรมราชมี 4 คนคือเจ้าพระยาจักรี (หนุก) พระยายมราช (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) พระยาเพชรบุรี และพระยาอภัยรณฤทธิ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) แต่พระยาเพชรบุรีตายในที่รบจึงเหลือ 3 คน²⁰⁷ ตัวเจ้านครนั้นบรรดาเสนาบดีปรึกษาพร้อมกันว่ามีโทษถึงประหารชีวิตแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ทรงเห็นด้วย มีพระราชดำริว่าบ้านเมืองไม่มีผู้ปกครอง ต่างคนต่างตั้งตัวเป็นใหญ่ได้จึงไม่ทรงถือว่าเป็นกบฏ²⁰⁸ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงนำตัวเจ้านครมาไว้ที่ธนบุรี * นายสวนกล่าวว่า "พระประเทานอภัยให้ กลับเลี้ยงเป็นเจดิม" คือต่อมาเมื่อเจ้านราสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปเป็นเจ้านคร มีละครผู้หญิงเป็นเครื่องประดับเกียรติด้วย²⁰⁹

²⁰⁶ กรมหลวงนรินทรเทวี, จกหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 4.

²⁰⁷ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 41.

²⁰⁸ เจ้าพระยาพิทักษ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 90.

* ทรงตั้งพระเจ้าหลานเธอ เจ้านราสุริยวงศ์คุณแลนนครศรีธรรมราชแทน ทรงกับที่นายสวนกล่าวไว้ในโคลงยอพระเกียรติว่า

เจ้าคารานเรศเรือง	รวิวศ์
ทรงพระกรุณาปลง	โปรดให้
ครองปากลิบุตรทรง	ชรมิศ. . . (หน้า 13)

²⁰⁹ กรมหลวงนรินทรเทวี, จกหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 113.

หลังจากทรงปราบนคร ศรีธรรมราชแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จยกทัพ
ไปตีสวางคนบุรี โคลงยอพระเกียรติกล่าว่า

ปางสวางคนุเรศราย	ร.วางนิต
พุทธบุตร ละพุทธกิจ	กอดเกล้า
หุศลหุจริตอิจ	ฉาราช
เสด็จปราบสัตว์บาปแล้ว	พอกพื้นศาสนา 210

พระราชพงศาวดารกล่าวถึงสาเหตุที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จไปตีสวางค
บุรีว่า

ลุศักราช 1132 ปีชวด โทศก ถึง ๗ เดือนหก ฝ่ายเจ้าพระปางซึ่งเป็นใหญ่
ในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงนั้น ประพฤติพาลหุจริตหุศลกรรมลามกบรีโลกสุรา
กับทั้งพวกสงฆอลัชชี ซึ่งเป็นนายทัพนายกองทั้งปวงนั้น และชวนกันกระห้ามบุษวิคห
ฆาฏกกรรมปาราชิก แลยั้งนุ่งหม่นากาสาวพัศตรอยู่หาละจากเทศสมณะไม้ แล้ว
เกณฑ์กองทัพไหลงมาลาคกระเวนต์เอาชาวปลาอาหารและเข่าบ้านเรือนราษฎร
เสียหายหลายตำบล 211

เป็นพระราถการะของพระมหากษัตริย์ที่ค้องขจัดความทุกข์ของราษฎร และทรงทะนุ
บำรุงพระศาสนา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงเสด็จขึ้นไปปราบเจ้าพระปางใน พ.ศ.
2313 ทิวเจ้าพระปางหนีไปได้ การครั้งนี้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงไค้ช้างเผือกที่
เกิดในเมืองสวางคนบุรีขณะทีทัพประชิด

แล้วฉลองพุทธชากุแท้	สุจวิค
สมณะบรชิต	ไชนอย
พระอวยชนอุทิศ	ทานหัว
มีมหรศพออย	ขึ้นช้อยชนเกษม 212

210 นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 11.

211 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 629.

212 นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 11.

หลังปราบสวางคบุรีแล้วมีการสมโภชพระธาตุ พระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จ ฯ สมโภชพระมหาธาตุถึง 3 แห่งคือที่สวางคบุรี สวรรคโลกและพิษณุโลก²¹³ จกหมายเหตุการณ์หลวงนรินทร์เทวีกล่าวว่า "ให้รับละครผู้หญิงขึ้นไปสมโภชพระปาง 7 วัน แล้วเสด็จไปเยี่ยมเมืองพิษณุโลก สมโภชพระชินราช พระชินศรี 7 วัน มีละครผู้หญิง"²¹⁴ ละครผู้หญิงนี้ได้มาพร้อมกับเจ้านครในปี พ.ศ. 2312 คงกำลังเป็นที่นิยมจึงได้เล่นงานสมโภชหลายครั้ง เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบสวางคบุรี เมืองพิษณุโลกตกแก่เจ้าพระปางแล้ว คึงนั้นจึงต้องทิ้งสองเมือง เมื่อทรงกระทำสำเร็จจึงเป็นโอกาสให้สมโภชพระธาตุและพระพุทธรูปที่เมืองเหล่านั้นติดต่อกัน

เมื่อเสร็จปราบจลาจลทางเหนือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปูนบำเหน็จข้าราชการที่มีความชอบ ที่นายสวนเอ๋ยชื่อมีคึงนี้

เจ้าพระยาอนุชิตเชื้อ	อาสา
ครองพิษณุโลก	เพชรแพรว
เจ้าพระยาพิชัยรา	ชาชอ ภาแส
ครองสวรรคโลกแก้ว	บองน้ำใจถวิล
เจ้าพระยาอนุรักษเรือง	รงค์ทร
ครองนคร สวรรคต	ผาคแก้ว
ฤทธิจะประมาณสุค	คำร่า ถึงฤ
เจ้าพระยาสรรคทแก้ว	โปรคให้เมืองสรรค ²¹⁵

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า "โปรคให้พระยายมราชเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ อยู่ครองเมืองพระพิษณุโลก. . . ให้พระยาพิชัยราชาเป็นเจ้าพระยาสวรรคโลก. . .

²¹³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 633.

²¹⁴ กรมหลวงนรินทร์เทวี, จกหมายเหตุการณ์หลวงนรินทร์เทวี, หน้า 5.

²¹⁵ นายสวน, โคลงขอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 13.

ให้พระยาอนุรักษภูษร เป็นพระยานครสวรรค์²¹⁶ นายสวนเรียกบรรดาศักดิ์ข้าราชการ เหล่านี้ต่างกับพระราชพงศาวดาร คือกล่าวว่าเป็น "เจ้าพระยา" แต่ในพงศาวดาร เป็น "พระยา" ราชทินนามส่วนใหญ่ตรงกัน มีแปลกไปคือกล่าวว่าเป็นเจ้าพระยาอนุชิต ครอบพิชญ์โลก พงศาวดารกล่าวว่าเป็นพระยายมราชซึ่งเลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ อย่างไรก็ตามก็คือบุคคลคนเดียวกัน เพียงแต่โคลงยอพระเกียรติใช้ราชทินนามเก่า บุคคลผู้นี้คือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 ในสมัยธนบุรีเป็นพระยาอนุชิต ราชา พระยายมราชและเจ้าพระยาสุรสีห์ตามลำดับ

1.4.3 ชาวต่างชาติมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โคลงยอพระ เกียรติกล่าวถึงเมืองที่มาอ่อนน้อม ถวายดอกไม้เงินทองอยู่ 3 เมืองดังนี้

นานาประเทศชั้น	ยังหลาย
เป็นที่ทูลทางถวาย	ดอกไม้
หัตถ์ทูลทองพราย	สรรพสง มานา
ทั้งพระยาโหรไช	มอบเกล้าสกุ ²¹⁷

เมืองแรกที่กล่าวถึงคือไทรบุรี เรื่องไทรบุรีมาสวามิภักดิ์ไม่มีในพงศาวดาร แต่ บัญชีข้างหลวงที่ส่งไปยังเมืองชั้นต่าง ๆ นั้นมีเมืองไทรบุรีอยู่ด้วย²¹⁸

คานินคเรศเจ้า	นครา
สูงสุวรรณบุษปมา	กราบเกล้า
นอมถวายป็นอุชยา	ภูวนาถ
กลั้วรักภักดิ์เจ้า	สู่เงอมบทมูล ²¹⁹

²¹⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา, หน้า 633.

²¹⁷ นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 14.

²¹⁸ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 126.

²¹⁹ นายสวน, โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 14.

พงศาวดารกล่าวไว้ในเดือน 11 พ.ศ. 2313 “แขกเมืองตานีเข้ามาสู่พระบรมโอรสาธิราชฯ ถวายดอกไม้ทองเงิน”²²⁰ ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังประทับอยู่ที่หัวเมืองเหนือเพื่อปราบเจ้าพระฝาง

กรุงศรีสัตนาคเจ้า	กรุงกษัตริย์
ทรงพระสุพรรณบัตร	บอกรอน
นอมถวายนุษปรัก	นมาศ มานา
มาฟังบารมีก่อน	ก็คร่ำครวญเชษฐ ²²¹

ก่อน พ.ศ. 2314 อันเป็นปีที่แต่งโคลงขอพระเกียรติไม่ปรากฏเรื่องพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคคนหุดส่งพระราชสาส์นแจ้งเหตุและถวายดอกไม้ทองอยู่ในพงศาวดาร มีแต่ใน พ.ศ. 2313 เจ้าวงศ์บุตรของหลวงพระบางวิวาทกับเจ้านุญสารบุตรของเวียงจันทน์หรือศรีสัตนาคคนหุด เจ้านุญสารขอให้อังวะช่วย²²² ศรีสัตนาคคนหุดตกอยู่ในอำนาจไทยอย่างแน่นอนตามที่พงศาวดารระบุไว้คือใน พ.ศ. 2321 โดยเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพไปตี²²³

เรื่องที่นายสวนนำมาอ้างประกอบพระเกียรติยศนั้นไม่มีเรื่องการสงครามกับพม่า ไม่มีแม่ทัพพระราชภารกิจอุสราภาพ หากเริ่มกล่าวถึงพระราชกรณียกิจหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว เหตุที่เป็นมหาคเล็กจึงรู้เรื่องราวในราชสำนักเป็นอย่างดี รู้จักข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ การรบที่กล่าวถึงเป็นการปราบจลาจลภายใน ไม่มีเรื่องศึกใหญ่กับต่างชาติเช่นพม่าและกัมพูชาซึ่งขณะที่แต่งโคลงขอพระเกียรติก็เกิดขึ้นแล้ว เห็นได้ว่าเหตุการณ์ที่นายสวนยกมาอ้าง เป็นเหตุการณ์ที่ผู้เป็นมหาคเล็กในราชสำนักคุ้นเคยและพบเห็นได้ ด้วยตนเอง

²²⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 631.

²²¹ นายสวน, โคลงขอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 14.

²²² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 635.

²²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 684.

1.5 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
พระชานิวหาร แห่งโคลงสร เสริฐพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อ
โคไม่ทราบแน่ชัด ในเรื่องกล่าวถึงการไต่ขางเมือกคือพระอินทโยธาซึ่งพงศาวดารว่า
ได้มาใน พ.ศ. 2337 และกล่าวถึงการบูรณะวัดโพธิ์ซึ่งเริ่มใน พ.ศ. 2336 แต่ไม่ได้
กล่าวถึงบูรณะสำเร็จซึ่งเป็นปี พ.ศ. 2344 ทั้งนี้โคลงเรื่องนี้น่าจะแต่งระหว่าง พ.ศ.
2237-2343 เหตุการณ์ที่ปรากฏในโคลงสร เสริฐพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมีดังนี้

1.5.1 การปราบจลาจลกรุงธนบุรี โคลงสร เสริฐพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเริ่มเรื่องที่ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกครั้งเป็นแม่ทัพไปตีเขมร ทางธนบุรีเกิดเรื่องร้าย

เสารวาร สิบเอ็ดชั้น	ฉลุตรี
ศักราชพันรอมมี	เศษไซ้
สี่สิบกับสามปี	สัมพัศร์ ฉินนา
กาลยุคชุกเชื้อให้	ราษฎรร้อนขวัญหาย ²²⁴

พ.ศ. 2324 ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นายขุนนาคนายบ้านแม่ลา
แขวงกรุงเก่าสมคบกับขุนสุระช่องสุ่มผู้คนเพื่อตีกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรด
ให้พระยาสรศักดิ์ไปปราบกบฏ แต่พระยาสรศักดิ์เข้าไปเข้ากับพวกกบฏเสีย พงศาวดารว่า
“ครั้นวันเสาร์ เดือน 4 แรม 11 ค่ำ ปีฉลุ ตรีศก กองทัพพระยาสรศักดิ์ยกกลงมาถึง
พระนคร ครั้นค่ำเวลาสิบทุ่ม จึงให้พลทหารโห่ร้องยกเข้าล้อมกำแพงพระราชวังไว้รอบ”²²⁵
จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทร เทวีกถาว่าไว้ตรงกันว่า

²²⁴ พระชานิวหาร, โคลงสร เสริฐพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 7.

²²⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 691.

อุศักราช 1143 ปิณธุ ตรีนิศก รับสั่งให้พระยาสรรรค์ไปจับผู้ร้ายที่เฒ่าบ้านผู้
รักษากรุงเก่า พระยาสรรรค์ขึ้นไป นองพระยาสรรรค์เป็นกองผู้ร้าย จับพระ
ยาสรรรค์ตั้งเป็นแม่ทัพลงมาวันเสาร์ เดือน 4 แรม 11 ค่ำ เพลาตี 10 ทุ่มตั้ง
ค่ายมั่นคลองรามัญยิงระคมลูกปืนตกในกำแพง เสียงสนั่นหวั่นไหว ²²⁶

ภาคินายนรนาถเจ้า	เสด็จคล
พักประชุมพลรบ	รอนแกลว
แสวงเรื่องระหัดกล	การทอ ยุทธนา
รวมเร่รังค้ายแล้ว	ล่องป้อมปืนประจำ ²²⁷

"ภาคินาย" ที่กล่าวถึงคือพระยาสุริยอภัยซึ่งเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา ทราบ
ว่าชนบุรีเกิดจลาจลจึงไปแจ้งข่าวให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก* ทราบ เจ้าพระยา
มหากษัตริย์ศึกสั่งให้พระยาสุริยอภัยลงไปกรุงธนบุรีก่อนแล้วจะยกทัพหลวงตามไปทีหลัง
ตอนแรกพระยาสรรรค์ก็เข้าค้ำกับพระยาสุริยอภัยแต่ภายหลังคิดตั้งตนเป็นใหญ่เสียเอง ขุน
นางแบ่งเป็น 2 ฝ่าย พระยาสุริยอภัยไปตั้งกองทัพอยู่ที่บ้านเดิมคือบ้านปูน ²²⁸

เสียงปืนสองฝ่ายโ	คอบกัน
ปืนแผ่นดินแคยัน	ยอนไล่

²²⁶ กรมหลวงนรินทร์เทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 13.

²²⁷ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก, หน้า 7.

* พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกเจ้าพระยา ไม่ใช่สมเด็จพระ
เจ้าพระยา สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกทรงอธิบายว่า "สมเด็จพระเจ้าพระยา" มี
ความหมายว่าเป็นเจ้าพระยาศักดิ์สูงกว่าอัครมหาเสนาบดี สมเด็จพระยามหากษัตริย์
ศึกก็คือเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก คำสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นยศในตำแหน่งราชการ สมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 12, หน้า 317)

²²⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 692.

บนานพวกพาลหัน
สมเด็จจภาคินโยไค้

เทพาย หังแธ
เขตร แคว้นเมืองชวัญ ²²⁹

พระยาสรค์สมคบกับเจ้าพระยามหาเสนาและพระยารามัญวงศ์นำกรมขุนอนุ
รักษสงคราม พระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกมาจากที่คุมขังตั้งให้เป็น
แม่ทัพไปตีทัพพระยาสุริยอภัย พงศาวดารกล่าวว่า "พระยาสุริยอภัยมิได้สะกุงตกใจ
ให้ขุนนางและไพร่พลยกออกต่อรบรายคนออกไปให้วางปืนกับ พวกพลข้างกรมขุนอนุรักษ
สงครามก็ยิงปืนรบโต้ตอบกันอยู่ทั้งสองฝ่าย" ²³⁰ ในที่สุดพระยาสุริยอภัยจับกรมขุน
อนุรักษสงครามได้และตั้งค่ายมั่นอยู่ จักทหารตั้งรายลงมาถึงคลองนครบาลคือคลองข้าง
วัดอรุณราชวรารามซึ่งเป็นคลองคูพระราชวัง หมายความว่าได้เมืองฝั่งตะวันตกหมดแล้ว
แต่พระราชวังเท่านั้นที่พระยาสรค์รักษาอยู่ ²³¹ ตรงกับที่กล่าวไว้ในโคลงสรรเสริญ
พระเกียรติว่า "สมเด็จจภาคินโยไค้ เขตร แคว้นเมืองชวัญ"

หลวงสรวิชิคเชื้อ	ชาญสนาม
คุมไพร่พรานปืนสาม	สิบถวน
เคิมตั้งปีกกาตาม	เห็นแทบ สดลนา
รายรับรามฉกษณลวน	ทะแกลัวทวยหาญ ²³²

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าหลวงสรวิชิคนายค่านเมืองอุทัยธานีซึ่งลงมาอยู่ ณ
กรุงธนบุรีขึ้นม้าออกไปรับเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกถึงทุ่งแสนแสบ นำทัพเข้ามายังกรุง ²³³

²²⁹ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพะพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก, หน้า 8.

²³⁰ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 692.

²³¹ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 183.

²³² พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพะพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก, หน้า 7.

²³³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 693-694.

โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวถึงบทบาทของหลวงสรวิชิตมากกว่านั้นว่าคุณพลสามสิบคน
ต่อสู้กับเจ้ารามลักขณค็อกรมขุนอนุรักษสงครามด้วย เป็นผู้ที่ร่วมกับพระยาสุริยอภัย
ต่อต้านพระยาสรรงค์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชดำริว่าพระยาสุริยอภัยมีความ
ชอบยิ่งกว่าพระราชาภาคินยพระองค์อื่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสม
เด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษเทเวศร์ ต่อมาทรงเลื่อนเป็นกรมพระ
อนุรักษเทเวศร์ ดำรงพระยศกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข²³⁴ ส่วนหลวงสรวิชิต
(หน) ได้เป็นพระยาพระคลังเมื่อต้นรัชกาล ต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง²³⁵

เดสิงศกศักราชชั้น	ชลาจิต วาแธ
กาลปักษจิตรนักษัต	คำเกา
วันเสาร์ศิริสวัสดิ์	วรนาถ
ทวนทับกลับคืนเช้า	เขตรแคว้นชนสถาน ²³⁶

วันที่เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพจากเขมรมาถึงกรุงธนบุรีเป็นวันเสาร์ เดือน
5 แรม 9 ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. 1144 (พ.ศ. 2325) พระราชพงศาวดาร
บอกรายละเอียดเวลาเช้าสองโมงเศษ ทัพหลวงมาถึงกรุงธนบุรีพักตะวันออก พระยา
สุริยอภัยให้ปลูกพลับพลารับเสด็จริมสะพานท่าวัดโพธาราม แล้วแต่งเรือพระที่นั่งกราบข้าม
มาคอยรับเสด็จ²³⁷

²³⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1,
หน้า 133.

²³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 359.

²³⁶ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก, หน้า 9.

²³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 359.

สมณพราหมณพฤทธิพร้อม	มุนครี
อาราชนโทธิษิตี	ฉานหล่า
ปราบคาภิเศกศรี	สมบัติ เสวยเสย
เปนนินปักไพรฟ้า	รมกั๊ง เกษสกล
ศุภวารวฤกษ์ทั้ง	การสยม พรนา
อภิเศกสงขมุนม	สวคพร้อม
ชัชชาติชงคประชุม	โอมอ่าน เวทแฮ
เครื่องถูกฤกษ์ภักษนอม	นอบเขาทุสถวาย ²³⁸

โคลงสรรเสริญพระเกียรติไม่ได้บันทึกวันเดือนปีที่กระทำพระราชพิธีปราบคาภิเศกเหมือนวันที่เสด็จกลับจากเขมรมาถึงกรุงธนบุรี ในความคิดผู้แต่งโคลงอาจเห็นว่าวันที่เสด็จถึงธนบุรีเป็นวันสิ้นยุคเชษฐ วจลาจลสงบราบคาบ จึงให้ความสำคัญ พระราชพงศาวดารว่าการพระราชพิธีเริ่มแต่วันจันทร์ นิมนต์พระราชาคณะสวดพระปริตรพุทธมนต์ครบ 3 วันแล้ว วันพฤหัสบดีเป็นวันพระราชพิธีปราบคาภิเศก* ตรงกับวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 8 ปีชวด จ.ศ. 1114 (พ.ศ. 2325) ²³⁹ เมื่อสร้างพระนครและพระราชนิเวศน์สำเร็จแล้วจึงมีพระราชพิธีบรมราชาภิเศกตามโบราณราชประเพณีอีกครั้งใน พ.ศ. 2328 ²⁴⁰ หลังจากพระราชพิธีปราบคาภิเศก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้ขุนบำเหน็จข้าราชการที่มีความชอบ โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวโดยสรุปว่า "ขุนโดยอุคมศักดิ์ พระยาพระ หลวงนา" ²⁴¹ รายละเอียดการขุนบำเหน็จข้า

²³⁸ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, หน้า 12.

* ปราบคาภิเศก แปลว่า ใ้รับอภิเศก มาจากภาษาสันสกฤตว่า ราชูปราปฏิบัติ คือการขึ้นครองราชสมบัติ (สาส์นสมเด็จ เล่ม 5, หน้า 95-96)

²³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 12-13.

²⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

²⁴¹ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 13.

ราชการมีอยู่ในพระราชพงศาวดาร นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้ข้าราชการไปครองหัวเมือง
เอกโททริจักรวาทังฝ่ายเหนือและใต้²⁴² ตรงกับที่กล่าวไว้ในโคลงสรรเสริญพระเกียรติ

1.5.2 การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โคลงสรรเสริญพระเกียรติ
กล่าวถึงการสร้างพระนครใหม่ว่า

ปรากฏการก่ออิฐได้	ปูนหิน
เห็นทวยเห็นขวัญบิน	บาไล
แปงป้อมคูศิรินท	ราษฎร เห็นแสร
ชุมทวารเวียงไซ	แจกม เมืองสรวง
สะพานช่างทางข้ามคช	คันไถ เลียบแสร
สถลमारคเชิงชวนใจ	จักจ่าย ²⁴³

การสร้างพระนครใหม่กระทำใน พ.ศ. 2326 พระราชพงศาวดารกล่าวว่า
"ครั้นชุกคลองและกระเตรียมอิฐปูนและต้นไม้สำหรับก่อสร้างพระนครพร้อมแล้ว. . . ให้
ปักปันหน้าที่ตั้งข้าราชการในกรุงและหัวเมืองให้ช่วยคุมไพร่ช่วยกันชุกรากก่อกำแพงรอบ
พระนคร และสร้างป้อมไว้เป็นระยะ"²⁴⁴ โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวถึงสะพาน
ช้างซึ่งต่างกับพระราชพงศาวดาร พระราชพงศาวดารกล่าวว่าแต่เดิมมีพระราชดำริจะ
ให้สร้างสะพานช้างข้ามรอบกรุงที่ไต่ปากคลองมหานาค พระพิมพ์ธรรมถวายพระพรว่า
ฉิศธรรมนิยมโบราณเพราะถ้ามีศึกมาตีพระนคร ข้าศึกจะข้ามมาได้ง่ายหรือจะแห่กระ
บวนเรือรอบพระนครก็ชักขวาง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดฯ ให้
งคสร้างสะพานช้าง ทำเพียงทำสำหรับช้างข้ามคลองรอบกรุง²⁴⁵ โคลงสรรเสริญ
พระเกียรติกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างภายในพระนครอีกดังนี้

²⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 23.

²⁴³ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 18-19.

²⁴⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 75.

²⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76.

เทวสถานสถานท่อม	คิวลิงค์ กัม
หอพิชเนศวรสร้าง	ปลิศธิไ้ว
ปรากฏการประกิตซึ่ง	ชินชอบ รอบแฮ
สคมภซึ่งซาให้	ทวิชคังแขวนชคาน
ศาลหลักนักเรศเสื่อ	เมืองศาล
สพราศพรอมพระกาล	กาจแกลว
ทรงเมือง ช ลิงสถาน	สติกยเทียบ กันนา
เพรียงไพรไซทุกชนแฉว	พาทยพอนบวงสรวง 246

การสร้างเทวสถานและศาลหลักเมืองไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร โคลง
สรรเสริญพระเกียรติให้รายละเอียดควยว่ามีการขนานศาลหลักเมืองควยการพ้องว่า
ต่อไปกล่าวถึงการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า

นิเวศนาวาศลำ	อลงกร
ถกถพุทธพิมพ์อมร	กฎแกว
ทรงนามศิริรัตนบวร	วิเศษศาส คานธ
เปนมินปักโลกยแฉว	เลิศเบองบุชา 247

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าในปีเถาะ เบญจศก (พ.ศ. 2326) สร้างพระ
อารามขึ้นในพระราชวังสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต 248 การก่อสร้างเสร็จ
ใน พ.ศ. 2327 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้เชิญพระแก้ว
มรกตจากพระราชวังเดิมธนบุรีลงเรือพระที่นั่งถึงพร้อมเรือกระบวนข้ามมายังพระอาราม
ที่สร้างใหม่ 249 สิ่งปรากฏในโคลงสรรเสริญพระเกียรติแต่ไม่มีในพงศาวดาร ได้แก่

246 พระธานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 19.

247 เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

248 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 76.

249 เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

พระเบ็ียงรเบ็ียงหอม
เรขเรื่องรามอวตาร

ไพเราะ
แต่คน 250

โคลงสรรเสริญพระเกียรติทำให้ทราบว่าที่พระระเบ็ียงมีภาพเขียนเรื่องรามเกียรติ์มาแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปัจจุบันนี้มีอยู่ครั้งนั้นไม่หลงเหลืออยู่แล้วเพราะซ่อมหลายครั้ง ภาพรามเกียรติ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้เริ่มตอนพระชนกไถหาบอบที่บรรจุนางสีดา ส่วนเรื่องก่อนหน้านั้นเป็นภาพเขียนเช่นกันอยู่ที่วัดพระเชตุพน เมื่อสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเสร็จแล้วมีการสมโภช

เสร็จสร้างสมโภชให้
สงฆสวคพุทธมนตราย
อ่านรุมอ่านวยบาย
ชุมนุมมนตร์หอม

ทานถวาย พระนา
รอบล้อม
บิณฑบาต แล้วเสย
ส่งแหวนเวียนเทียน 251

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าการสมโภชครั้งนี้เป็นการสมโภชพระนครพร้อมกันไปกับการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม "ให้นิมิตพระสงฆ์ทุก ๆ อารามทั้งในกรุงนอกกรุง ชันสวคพระพุทธรูปมนต์เวียนเชิงเห็นทุกใบเสมา ๆ ละองค์ ๆ รอบพระนคร พระราชทานเงินเกณฑ์ให้ข้าราชการทำข้าวกระตังมาเลี้ยงพระสงฆ์ทั่วทั้งสิ้น. . . ให้มีงานมหรสพ" 252 โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวถึงมหรสพว่ามีละครในเรื่องอนิรุทธิ์ หุ่นไทย หุ่นจีน โขน ละครชาตรี ฉวนทก โมงครุ่ม ระเบง ลอคบ่วง ตอนกลางคืนมีหนังและจุดดอกไม้ไฟ

โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวถึงการบูรณะวัดพระเชตุพนว่า

250 พระชำนิโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 20.

251 เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

252 พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 711-712.

วัดโพธิ์พันธุโพธิ์ครั้ง	พระมัจฉุ มารพ้อ
โพธิ์ร่มอาศนทศพล	อยู่เกล้า
ทรงพระศรีรัตนันท์	หนูนพุทธ สาสน์นา
จับกอกการอิฐเรา	เร่งดำเร็วเหลือ
วิหารสี่ทิศทั้ง	อุโบสถ
พระรเบียงหลั่นลค	ยอเดียว
พินารหากเห็นคค	คือฉาก ช่างแธ
มาลกตาบศเอี้ยว	อักษลิ้วแพลงกาย ²⁵³

พระราชพงศาวดารกล่าวว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีการบูรณะวัดพระเชตุพนเพียงครั้งเดียวใน พ.ศ. 2336 แต่จดหมายเหตุกรมหลวง นรินทร เทวีกล่าวว่าหลังจากสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วก็ให้บูรณะวัดโพธิ์ ²⁵⁴ จึงมีการบูรณะครั้งที่ 1 ประมาณ พ.ศ. 2326 แต่คงไม่ได้ทำเป็นการใหญ่ พิจารณา เนื้อความในโคลงสรรเสริญพระเกียรติว่ามีการสร้างพระอุโบสถ พระวิหารทิศทั้งสี่ ระเบียง รูปฤๅษีคักคน ปลุกกฎีสงฆ์เป็นฝากระดาน หอสวดมนต์ ฯลฯ เหล่านี้มีอยู่ใน รายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนใน พ.ศ. 2336 ทั้งสิ้น ²⁵⁵ การบูรณะครั้งนี้ ใช้เวลาถึง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน เสร็จแล้วมีการสมโภชใน พ.ศ. 2344 ²⁵⁶

1.5.3 การได้สัจธรรมมาสู่พระบารมี โคลงสรรเสริญพระเกียรติ
เอ่ยถึงช่างเผือกในรัชกาลนี้ว่า

²⁵³ พระชำนาญโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 27.

²⁵⁴ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 15.

²⁵⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 266-269.

²⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272-273.

พระอินท์ไอยเรศช้าง	เฉลิมขวัญ เมืองนา
ไช้เหตุหากบังพรหม	แม่ไว
จอมภพพานไอยสวรัย	เสวยราช รมย์แธ
พระคชแสดงศรีไกล	เผือกแนวผิวสกนธ
สุปะกิริอุทิศเพียง	ผลชม ภูพอ
มาจวบสมสุสม	โพธิ์โท
บรมนักษมนโศคม	อกุล เกช
เลียบครบยี่สิบได้	ช้ออวางอิศรพงษ์ 257

พระอินทรไอยราเป็นช้างเผือกสำคัญช้างแรกในรัชกาล ได้มาจากนครราชสีมา พงศาวดารกล่าวว่าสีนวลเหมือนสีไบคองแห้ง เจ้าของตักหางเสียเพราะเกรงถูกจับเป็น ช้างหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้เอาหางโคผูกคอ ขึ้น ระวังสมโภชเป็นพระอินทรไอยราราชาชาติฉัททันต์²⁵⁸ โคลงสรรเสริญพระเกียรติให้ รายละเอียดว่าแต่แรกไม่มีใครรู้ว่าเป็นช้างเผือก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เสด็จขึ้นครองราชสมบัติคนจึงเห็น อยู่ในตระกูลอิศรพงศ์ เลียบครบยี่สิบ

โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวถึงม้าคู่พระบารมีอีก 4 ม้าคือ

ชั้นรวางวันพุ่ม้า	วิรุณวัศ มีแธ
อีกชื่อชามกมณิศ	แนนนอย
แดงศรีใสชื่อบัท	มราค เร็วพอ
หงษ์พิมานชัคคลอย	เคล้าคลอยคลีตี 259

เรื่องม้านี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร พระชานีโวหารทราบอย่างละเอียด ว่าเป็นม้าชั้นระวางในวันพุธชื่อวิรุณวัศมี ชามกมณิศ บัทมราคและหงษ์พิมาน

²⁵⁷ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 15.

²⁵⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 245.

²⁵⁹ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 16.

นอกจากช้างและม้า โคลงสรรเสริญพระเกียรติยักกล่าวถึงสัตว์คู่พระบารมีอีกชนิดหนึ่งคือเนื้อ เนื้อกึ่งพรานป่าคักคักนำมาถวาย

โปรคไว้ในนิเวศเลี้ยง	รักษา
รังสติสมญาพญา	เนื้อกึ่ง
ใครเห็นหากหรรษา	ภิรมย์รัก มฤคแสด
บางก็ชมว่าเชอ	ชาติทองพุททางกูร ²⁶⁰

เรื่องเนื้อกึ่งไม่ปรากฏอยู่ในเรื่องอื่นทั้งพงศาวดารและจดหมายเหตุ นอกจากเป็นสัตว์หายากแล้วยังมีชาติกำเนิดพ้องกับพระโพธิสัตว์พระชาติหนึ่งด้วย พระขำนิโวหารจึงนำเรื่องพระยาเนื้อกึ่งมาพรรณนาประกอบให้เห็นพระบารมี

1.5.4 การติดต่อกับต่างประเทศ โคลงสรรเสริญพระเกียรติ กล่าวถึงความสัมพันธ์กับประเทศอื่น ๆ เป็น 2 ลักษณะคือต่างชาติมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และติดต่อทางการค้า ประการแรกเรื่องมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้นเป็นตอนต้นรัชกาล โคลงสรรเสริญพระเกียรติกล่าวไว้เพียงเล็กน้อยว่า

กรุง ไกรใหญ่กว้างกว่า	เวียงสุวรรณค์ โลกเฮย
กรุง นอกกรุงมาคัล	คังเฝ้า
กรุง ย่อมบ้านาณูพรรณ	แพรเพริค ให้แสด
กรุง เวียดนามนอบเกล้า	ยอบเกล้ากลวิญญู ²⁶¹

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า จ.ศ. 1144 (พ.ศ. 2325) ฮ่องเชียงสี่เจ้าเมืองไซ่ง่อนหนีภัยเข้ามา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงโปรค ๆ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลคอกกระบือ ²⁶² จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี

²⁶⁰ พระขำนิโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 26.

²⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

²⁶² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 705.

กล่าวตรงกันว่าศักราช 1114 “ปลายป้อมค์เชียงสีมาสู่โพธิสมภาร”²⁶³ ต่อมาองเชียงสีหนีเพื่อไปตีเมืองคิน เขียนหนังสือถวายว่าถ้าทำการสำเร็จจะขอเป็นเมืองขึ้นไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชนานเรือและอาวชช่วยเหลือหลายครั้ง ฮ่องเชียงสีก็ไซ่ง่อนคินได้ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองคำครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2331²⁶⁴ แม้เมื่อเป็นพระเจ้าเวียคนามยาสองตั้งแต่ พ.ศ. 2345 และเลิกส่งต้นไม้เงินทองมาถวายก็ตาม แค่องเชียงสีไม่ได้คิดนเสมอพระมหากษัตริย์ไทยคงปรากฏว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้คณะทูตเชิญเครื่องกษัตริย์ไปพระราชทานแก่องเชียงสีนั้น ฮ่องเชียงสีก็ถวายพระมาลาเบี่ยงคินโดยให้เหตุผลว่าเป็นของสูง²⁶⁵

ตำนานการติดต่อกองการค้า โคลงสรรเสริญพระเกียรติพรรณนาว่า

สำเภาราชสาร	ชามพุ นุหนา
ชมช้ออำไกร	ขันพรอง
สำเภาราชสาร	กิ่งเทพ นิมิตรแสด
หูสังทรงจันทอง	กอไม้ศรีจีน
กำปั่นปุกุเกิดหึ่ง	สินคา
กุมสิ่งสินคามา	ไมน้อย
เรือแซกควนบึงกะหวา	เกาะหมาก
นำเพชรนิลนับริย	ซึ่งเขามาถวาย
สำเภาราชสาร	สุกสาย เนตรนา
ศิระแคงเขี้ยวหลาย	เหล่าไซ

263 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 15.

264 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, หน้า 182.

265 เรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

สินค้าย่อมแพร่หลาย
เที่ยงตั้งเท่าอ้อม

ไหมไหมค มากแธ
ฉากมวนมีชาย 266

การค้าสำเภาทหารายได้แก่แผ่นดินมาก พระราชพงศาวดารกล่าวว่า

สำเภาก็เป็นรูปเรือตัวกึ่งอย่างจีน หน้าราหู ศีรษะเขี้ยวบ้าง แคงบ้าง ปากกว้างเสมอ 5 วาไปหา 7 วา ทั้งของหลวงและของเจ้านายข้าราชการพ่อค้าเป็นอันมาก. . .บรรทุกสินค้าต่าง ๆ ออกไปขายที่เมืองจันทบุรี ๒๖๗

โคลงสรรเสริญพระเกียรติให้รายละเอียดว่านอกจากการค้าสำเภากับจีนแล้วยังมีโปรตุเกส ฮอลันดา มลายูเข้ามาติดต่อทำการค้าด้วย ที่กล่าวว่าเรือสินค้าเข้ามาถวายนั้นที่จริงคือการขายสินค้าทางอ้อม เพราะพระมหากษัตริย์ไทยได้พระราชทานเงินหรือของตอบแทนทุกครั้งและมีมูลค่าไม่น้อยกว่าของที่นำมาถวาย จึงมีผู้นิยมนำของมาถวายเป็นอันมาก

เหตุการณ์สำคัญที่พระชานีโวหาร ไม่กล่าวถึงคือสงครามกับพม่า โดยเฉพาะครั้งสำคัญได้แก่สงครามเก้าทัพใน พ.ศ. 2328 แต่จะกล่าวถึงการรักษาความสงบภายใน มีรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างพระนครและพระราชวัง แม้เรื่องในพระราชฐานเช่นการเลี้ยงพระยาเนือเนืออกก็กล่าวไว้ เมื่อคุราชทินนามผู้แต่งว่า "ชานีโวหาร" แล้วเห็นว่าเป็นข้าราชการฝ่ายอาลักษณ์ เหตุการณ์ที่นำมากล่าวจึงเป็นเรื่องที่ผู้แต่งคุ้นเคยหรือพบเห็นด้วยตนเอง

²⁶⁶ พระชานีโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, หน้า 26-27.

²⁶⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 346.

1.6 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ปรากฏในโคลงยอพระเกียรติพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและโคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติปิปรากพระยาทรงมีคังต่อไปนี้

1.6.1 การปราบกบฏภายใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสวรรคตในวันแรม 13 ค่ำ เดือน 9 ปีมะเส็ง จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352) ข้าราชการพร้อมกันกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ยังไม่ทันกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก็เกิดเหตุร้ายขึ้นคังโคลงยอพระเกียรติว่า

ไม่นานนาคาบห้อง	ลี้ลม มาเฮย
เหตุพระตำราวจกรม	นอกชาย
ใจพาลพวกพาลผสม	เสียมพระ หลานนา
แขงคิทรยศราย	เรงกลางฤาหลอ
เสียมพระญาติเจ้าหนึ่ง	สิบขุน นางเฮย
หาญออกสู้เกรงบุญ	บักม้วย
ใครฤาไปคิกคุณ	ชบดค้อ พระนา
แมนจะปลงชีพควย	คาบไม้จันทน์จริง 268

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

ครั้นเดือนสิบขึ้นสองค่ำมีกาบหนึ่งสื่อมาหึ่งที่คนแ่งหน้าพระมหาปราสาทพระยาอนุชิตราชาเป็นผู้เก็บได้อ่านคูใจความว่า พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าบรมธิเบศร์ซึ่งเป็นกรมขุนกระษัตริย์อนุชิตเป็นบุตรเจ้ากรุงธนบุรี กับพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันอีกสองคนคือนายหนูคำคนหนึ่ง จอมมารคาสาลีในพระบัณฑูรน้อยหนึ่งคบคิดกับขุนนางเป็นหลายคน จะแย่งชิงเอาสมบัติ จึงนำขึ้นกราบทูลแค้น

268 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2511), หน้า 10-11.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โปรดให้ไต่สวนไต่ความ
จริงแล้ว รุ่งขึ้น ๗ วันจันทร์ เดือนสิบขึ้นสามค่ำ จึงให้นายเวรกรมพระตำรว
วังไปหากรมขุนกระษัตราธิราชเข้ามาถึงประตูพิมานไชยศรี โปรดให้พระเจ้าลูก
ยาเธอพระองค์ใหญ่ชำระ ชักถึงเจ้าพระยาพลเทพบุตร พระยาเพชรปानी
กล่อม พระอินทรเคชกรุทาย จะหมั้นประธานมณฑลเพ็ชรอรอน พระยาพระราม
ทอง นายขุนแผนหลานเจ้าพระยาพลเทพ สมิงรอกสองราม สมิงสิริบุญโคก
บุตรเจ้าพระยามหาโยธา สมิงพิศเบิกมวง สมิงปอนทะเล รวมสิบคน กับข้า
ในกรมอีกทั้งชายทั้งหญิงอีกสามสิบคน ไต่ความชำระเป็นสัจ 269

เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราชถูกถอดเป็นหม่อมหมื่นและถูกประหารชีวิตด้วยท่อน
จันทน์ที่วัดประทุมคงคา ผู้ร่วมคิดทั้ง 40 คนก็ถูกประหารชีวิตทั้งสิ้นในวันพุธ เดือน 5 ขึ้น
5 ค่ำ เดือน 10 270 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุคือกรม
หมื่นเจษฎาบดินทร์หรือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงยอ
พระเกียรติ ดังนั้นจึงทรงทราบรายละเอียดเรื่องนี้เป็นอย่างดี ในโคลงกล่าวเป็นท่านอง
ว่ามีผู้ยุยงกรมขุนกระษัตราธิราช ซึ่งตรงกับข้อความในศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราช 5
เมืองว่า

. . . อ้ายกระต่ายอินทรเคชระพูดกับอ้ายเมืองสารวัตว่า ล้นเกล้า ๆ กรมพระ
ราชวังบวร ๆ มีบุญแล้วไม่ทรงพระเมตตาเหมือนแต่ก่อน ถึงจะเป็นเจ้าแผ่นดิน
ก็หายอมเป็นขาม. . . สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จสู่สวรรคตแล้วจะชิงเอา
ราชสมบัติให้จงได้ หม่อมหมื่นไต่แจกเงินให้อายมีชื่อเหล่านี้เป็นเงินตรา 16 ชั่ง 271

269 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173 (กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 1-2. (มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัยจัดพิมพ์ในวันพระบรมราชสมภพครบ 202 ปี, 24 กุมภาพันธ์ 2513).

270 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2
(พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 3.

271 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173, หน้า 13-14.

โคลงขอพระเกียรติกล่าวถึงเรื่องกาต่อไปว่า

ควรเห็นว่าไท้เทพย์	จงดลาธู นาพ้อ
กาก็เป็นเคียรจัน	ชาติชา
คั้งฎาออกนุ้สาร	สอโหนู ถวายแธ
แหวนฎูเจ้าหลา	หากให้กาลคค
ปางประหัยคยชอบให้	แกกา
ทวนคิมสีมา	ทานัน
ผู้โคยยาตุศยา	ยีย่า มินแธ
บ้ำเหน็จกาเข้าป็น	ไปเว่นวันเสมอ ²⁷²

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ใกล้ชิดกับเรื่องนี้จึงทรงทราบเรื่องที่เชื่อกันว่าเป็นเพราะพระบารมีจึงทำให้กาซึ่งเป็นสัตว์เคี้ยวเอื้องคาบกระดามมาถึงไว้ ตามศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราช 5 เมืองกล่าวไว้ตรงกันว่า "ทรงพระคำวโรวว่า ถ้าเป็นหนังสือถึงแคว้นมิให้พิจารณาว่ากล่าวนั้นชอบ ค้วยหาเจ้าของมิได้ เป็นหอกบักสนเทห์อยู่ นี่หนังสือใช้อาหารหาควรแก่กระดามจะคาบมากินไม่ เป็นอัครรยนัก" ²⁷³ พระราชพงศาวดารกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชดำรัสว่ากามีความชอบ โปรด ฯ ให้พระราชทานข้าวแก่กาทุกวัน ²⁷⁴ ตรงกับที่กล่าวไว้ในโคลงขอพระเกียรติ

²⁷² พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 11-12.

²⁷³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173, หน้า 14.

²⁷⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 3.

1.6.2 การพระราชพิธีบรมราชาภิเษก การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้มีอยู่ในโคลงต้นสรร เสริฐพระเกียรติของพระยาทรงและโคลงขอพระเกียรติพระนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โคลงต้นมีอย่างสังเขปแต่โคลงพระราชนิพนธ์มีรายละเอียดมาก เมื่อสมเด็จพระยาทรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 ได้ทรงใช้โคลงขอพระเกียรติพระราชนิพนธ์นี้เป็นหลักในตอนกล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เพราะทรงเชื่อว่าถูกต้องดีกว่าหมายรับสั่ง²⁷⁵ บางเรื่องไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับอื่น เช่นกล่าวว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นผู้อำนวยการพระราชพิธี แต่โคลงขอพระเกียรติบอกไว้ว่า

เดสิงการกำหนดให้	แจ้งจัก
โดยชนบโบรมรัก	เร่งเร้า
ปราบคาภิเศกสวัสดิ์	ศุภฤกษ์ น้เฮย
กรมพิทักษ์มนตรีเจ้า	ทานช่วยพร ²⁷⁶

โคลงบทหนึ่งกล่าวถึงการจารึกพระสุพรรณบัฏว่า

พระโหรสิ้นของฤกษ์	ศรีสวัสดิ์
จาฤกพระนามชัต-	திய செ
ในแผ่นสุพรรณบัฏ	สิ้นเสร็จ แล้วเฮย
ใส่ทับคำเกาเนื้อ	แต่เข้าวังสถาน ²⁷⁷

สมเด็จพระยาทรงราชานุภาพทรงคาดว่าวันจารึกพระสุพรรณบัฏราววัน

²⁷⁵ สมเด็จพระยาทรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร: บุญส่งการพิมพ์, 2511), หน้า 24.

²⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 12.

²⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

ขึ้น 5 คำ เดือน 10 ²⁷⁸ คงเป็นไปได้เพราะวันตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมี
พิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์เริ่มในวันขึ้น 6 คำ-8 คำ ครั้นวันอาทิตย์ขึ้น 9 คำได้พระฤกษ์สร
มูรราชาภิเษกถวายพระสุพรรณบัตร ²⁷⁹

พระยาตรีภักดิ์กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่า

พระมหามกุฏแก้ว	พระขรรค์
ธารพระกรควรง	คูหลา
พร้อมเครื่องกฤษณัมภ์	วาลวิชัย นีพื่อ
ฉลองพระบาทยาตราฟ้า	เสด็จไศล
บุญพระสรพสิทธิ์พร้อม	ไพบุลย์
เครื่องอัญญาฐใน	แคงคัง
พระแสงจักรศรีสุล	สุรวง
หังพระแสงโคมรคัง	คังถวาย ²⁸⁰

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า

ครั้น ๗ วันอาทิตย์ เดือนสิบ ขึ้นเก้าคำ เวลาได้พระฤกษ์จะไ้สรงสหัสธาราบุญ
สุทิมหานที่มูรราชาภิเษก ทรงปลัดเครื่องชาวเสด็จยังที่สรงเสร็จแล้ว เสด็จขึ้น
บนพระที่นั่งอัฐทิศรับน้ำ ^{กลศ} หังแปดทิศแล้วเสด็จไปประทับพระที่นั่งภัททผล พระ
สังข
มหาราชครูพราหมณ์โหราจารย์ถวายพระสุพรรณบัตรจารึกพระนามแลเครื่องราช
กฤษณัมภ์ หังพระแสงขรรค์พระแสงอัญญาฐเครื่องสรพพหุหังปวง ²⁸¹

²⁷⁹ จกหมายเหตุนรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173, หน้า 2-3.

²⁸⁰ พระยาตรีภักดิ์, โคลงกัณฑ์สรงเสด็จพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 18.

²⁸¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
หน้า 4.

โคลงยอพระเกียรติพระราชนิพนธ์กล่าวถึงวันบรมราชาภิเษกเหมือนกับในพงศาวดาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเครื่องขาวรับน้ำมูร ราชภิเษกเช่นกัน

ปัจจุสมยเนาวะคำชั้น	วันระวี
สมเด็จพระเรศศรี	โลกย์เหลือง
ทรงภรณพิทพหุศรี	หิริญรัตน เรืองแสง
เสร็จเสด็จมหาทเบือง	สุทองมณฑล 282

บางตอนโคลงยอพระเกียรติมีรายละเอียดมากกว่าพระราชนิพนธ์พงศาวดาร เช่น พงศาวดาร กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเครื่องขาวรับน้ำมูร ราชภิเษก แล้วเสด็จบนตั้งรับน้ำมนต์จากพราหมณ์ทั้ง 8 ทิศ แต่โคลงยอพระเกียรติกล่าวว่าทรงเปลี่ยนเครื่องกันอีกองค์หนึ่งดังนี้

เสร็จสรงทรงเครื่องตน	ภุษา
เขี้ยวสุวรรณทรุกรา	เพริศแพรว
รคองคอดงการ	แกวทอง งามแสง
เกี้ยวฉลองพระองค์แล้ว	สู่เบืองบรพยง 283

หลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเสียบพระนคร พระยาทรงพิพรรณาว่า

ไปรยมาศมาลิสแล้ว	จรจร
โดยเสด็จพระนคร	เสียบแล้ว
เสนานิกรมหันท	แหนแห
ปรายหิริญเพ็ญแล้ว	มองเกษม 284

282 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 25.

283 เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

284 พระยาทรงพิพรรณา, โคลงกัณสรเสร็จพระเกียรติ, หน้า 19.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ว่า

ปางเสด็จพยุหบาทพร้อม	พลหาญ
เสียบนครไปรยทาน	ไพรีฟ้า
โดยชนบราชโบราณ	สืบกระษัตริ์ ไซ้แธ
หมายบอกหัวทุกหน้า	เหล่าเจ้าชบวนเกณฑ์ 285

พระราชพงศาวดารกล่าวว่า "แล้วก็ได้จัดการกระบวนแห่เสียบพระนครตาม
อย่างธรรมเนียมโบราณราชประเพณีสืบมาแต่ก่อน" 286 สมเด็จพระยาคำรงราชา
นุภาพทรงอธิบายว่าวันเสด็จเสียบพระนครนี้ไม่ปรากฏว่าเป็นวันใด แต่คงอยู่ระหว่างขึ้น
10 ค่ำ-แรม 2 ค่ำ เดือน 10 พ.ศ. 2352 เพราะแรม 3 ค่ำเป็นวันพระราชพิธี
อุปราชาภิเษก 287

โคลงยอพระเกียรติกล่าวถึงการสถาปนากรมพระราชวังบวรสถานมงคลว่า

เบื้องนั้นค้ำที่ตั้ง	มิ่งคลา
สมเด็จพระอนุชา	ชิราชเจ้า
ให้ศักดิ์ถาณา	แสนหนึ่ง นะพ้อ
เป็นฝ่ายหน้านั่งเกล้า	ราฐแคว้นมณฑล 288

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนา
สมเด็จพระอนุชาชิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
ดำรงตำแหน่งมหาอุปราช มีพระราชพิธีอุปราชาภิเษก เสด็จพระราชมนต์เฝ้าในวันอังคาร

285 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสม
เด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 35.

286 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2, หน้า 5.

287 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2, หน้า 36.

288 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติ, หน้า 47.

เดือนสิบ แรมสามค่ำ 289

ต่อจากการสถาปนา กรมพระราชวังบวรสถานมงคล โคลงยอพระเกียรติกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปลอยนักโทษว่า

ศักราชพันร้อยเจ็ด	สิบเอ็ด	ปีเฮย
แกลงเมื่อปางสมเด็จ	ปีนคาว	
โปรดปลอยนักโทษเสร็จ	สิ้นชู่ระ	แลนช
บำเหน็จทั้งพระยาท้าว	หัวหน้าหัวเวียง	290

การอันต่อเนื่องกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งถือเป็นราชประเพณีคือการปลอยนักโทษและพระราชทานบำเหน็จข้าราชการ ได้กระทำต่อจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ส่วนการบางอย่างเช่นการสถาปนาตั้งกรมเลื่อนกรมเจ้านายมากระทำหลังเสร็จศึกกับพม่า คังปรากฏในจดหมายเหตุอาลักษณ์²⁹¹ เรื่องปลอยนักโทษนั้นได้ความตามพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปลอยนักโทษ 443 คนนอกจากพม่าให้พ้นโทษไป²⁹² ข้าราชการที่ได้รับปูนบำเหน็จเช่นพระยาอนุชิตราชา ซึ่งเก็บหนังสือกาบฟ้องได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาอมราช เป็นต้น²⁹³

²⁸⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 5.

²⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 47.

²⁹¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 47.

²⁹² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2, หน้า 6.

²⁹³ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171-1173, หน้า 7.

1.6.3 การเกี่ยวแก่ประเพณี ปราภฏอยู่ในโคลงคั้นของพระยา
 ตรีภังคือเรื่องโสกันต์พระเจ้าลูกเธอและพระราชพิธีสิบสองเดือน เรื่องโสกันต์พระเจ้า
 ลูกเธอเป็นโคลง 38 บท เริ่มต้นว่า

สังคังไกลาสนหน้า	พระพลาน
หังหิริฎานาทอง	ทาบไล้
คามระบอบมทเบาราม	เรื่องราช มานา
สำหรับกษัตริ์ไซ	เสรีจสรรพ
พิมานพิมลมาศแมน	มเหศร
ยังยอกศิขรฉันท	เขตหลา
หน่อนาถราชบวร	สวัสสิคิ์ ครอบเอย
พระประสิทธิเจ้าฟ้า	ฝากคิน ²⁹⁴

เจ้าฟ้าพระองค์นี้คือเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งต่อมาเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว การโสกันต์มีรายละเอียดอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า วันศุกร์ ขึ้น 13 ค่ำ
 เดือน 4 ปีชวด อัฐศก (พ.ศ. 2359) พระฤกษ์โสกันต์ที่พระที่นั่งกุสุมิตถาปราสาท ²⁹⁵
 เป็นพระราชพิธีโสกันต์ตามแบบการโสกันต์พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าซึ่งได้ตั้งเป็นแบบไว้เมื่อ
 ครั้งรัชกาลที่ 1 ²⁹⁶ โคลงคั้นกล่าวถึงพระราชพิธีทุกชั้นตอนอย่างละเอียดโดยลำดับ
 เพียงแต่ไม่เอ่ยชื่อนุคคลในพิธีเช่น

พี่เลี้ยงหน่อราชเจ้า	จอมโล่ กาท่อ
เชิญเสด็จพระโสจรสรง	อุทกแล้ว

²⁹⁴ พระยาตรีภัง, โคลงคั้นสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านาถลัย, หน้า 44.

²⁹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
 หน้า 84.

²⁹⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2,
 หน้า 182.

ช้างม้าราชสีห์โค	ไหลจาก ปากนา
ทรงสุคนธ์เพริศแพรว	เสริจสรง
เสริจสรงจรจากแคล้ว	เสด็จไคล
ชั้นสูมเหศรทรง	แต่งตั้ง
เหน้อยอกศิขรไก	ลาสเลิศ วิมานนา
พระประสิทธิพรทั้ง	เครื่องทรง ²⁹⁷

พระราชพงศาวดาร เล่าย้อนบุคคลที่อยู่ในพิธีด้วยดังนี้ "เจ้าพระยาอัครมหาเสนา เจ้าพระยาศรีธรรมราชจูงพระกรเสด็จขึ้นไปทางปัจฉิมทิศ บนพระมณฑปยอกเขาเข้าไปเฝ้าพระอิศวร ครั้นนั้นกรมหลวงพิทักษมนตรีแต่งพระองค์ทรงเครื่องเป็นพระอิศวรประทานน้ามหาสังข์ทักษิณาวัฏแล้วประทานพรเครื่องต้น" ²⁹⁸

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นพระราชพิธีในรอบปีสำหรับพระนครมาแต่โบราณ โคลงคันสรร เสริฐพระเกียรติกล่าวไว้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชพิธีเหล่านี้เพื่อความเป็นสวัสดิมงคล พระยาทรงเริ่มพรรณนาที่เดือน 5 ซึ่งถือเป็นเดือนแรกของปี พระราชพิธีในเดือนต่าง ๆ มีดังนี้

เดือนห้า	สระสนานหรือแห่สนามใหญ่
เดือนหก	จรตพระนังคัลแรกนาขวัญ
เดือนเจ็ด	เคณฑะ
เดือนแปด	เข้าพรรษา
เดือนเก้า	พรรณาศาสตร์
เดือนสิบ	มิชเยสาครา
เดือนสิบเอ็ด	อาสาช

²⁹⁷ พระยาทรง, โคลงคันสรร เสริฐพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 49.

²⁹⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2, หน้า 84.

เดือนสิบสอง	จองเปริยง
เดือนอ้าย	ครี๋ยาปวาย
เดือนยี่	ชั้ววังหว่าว
เดือนสาม	ชานยเหาะห์
เดือนสี่	สัมพัจฉรฉินท์ ²⁹⁹

พระราชพิธีที่ปรากฏในโคลงคันสร เสริฐพระเกียรตินี้แตกต่างกับพงศาวดารอยู่บ้าง เช่นในเดือนหก โคลงคันกล่าวว่ามีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแต่พงศาวดารกล่าวว่าเดือนหก พ.ศ. 2359 เริ่มพระราชพิธีวิสาขบูชาตั้งแต่นั้นมา³⁰⁰ หรือมีเดิมนั้นอาจเป็นได้ก่อน พ.ศ. 2359 จะมีแต่พระราชพิธีจรดพระนังคัลอย่างเดียว และเพิ่มพระราชพิธีวิสาขบูชาในวันขึ้นสิบห้าค่ำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2359 เป็นต้นมา

1.6.4 ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในรัชกาลนี้มี 2 ลักษณะคือต่างชาติมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และมีสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศทางตะวันตก กรณีแรกคือเรื่องมอญเมาะกะมะซึ่งปรากฏในโคลงทั้ง 2 เรื่อง โคลงยอพระเกียรติพระราชนิพนธ์กล่าวว่า

รามัญเมืองชินเซทร	เมาะกะมะ
มาสู่สมภารพระ	รมเกล้า
สีหมื่นครอบครวคละ	เร่งรับ มั่นแฮ
ให้อ่อนณาเงินเช่า	ทั่วทั้งไพร่นาย

²⁹⁹ พระยากรัง, โคลงคันสร เสริฐพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 54-57.

³⁰⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, หน้า 87.

ปางสร้างเมืองใหม่ให้	มอญสถิตย์
ป้อมปราการก่ออิฐ	เหมาะหมั้น
งามสง่าพวกพานิช	นาประเทศ
สองฟากลำน้ำกัน	ศึกเปลี่ยนสัญ 301

โคลงคั้นของพระยาตรังกล่าวถึงมอญเกาะตะมะไว้มากกว่าโคลงพระราช
นิพนธ์ ตัวอย่างบางบทมีดังนี้

พระมีมติธิเรื่อง	วรเค ชาพอ
ทุกประเทศมาเป็น	บาทไท
มอญมีคมะเท	คริวครอก มานา
สุโขธิสมภารไค้	บาทหงส์
มอญใหม่มาอยู่ไค้	ในเมือง ใหม่มา
พอเสรีจบริบูรณ	พริ้งพร้อม
วิควารามเรื่อง	ราชคอง แลวแส
คู่เชื่อนกำแพงป้อม	ปักสรรม 302

มอญเกาะตะมะเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเมื่อ พ.ศ. 2358 โดยเข้ามา
ทางตาก อุทัยธานี และค่านพระเจดีย์สามองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา
ลัยโปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นไปรับครัวมอญอยู่ที่ปทุมธานี โปรดฯ
ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎกุมกองทัพและเสบียงออกไปรับครัวมอญที่กาญจน
บุรี มีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีทรงกำกับไปค้ำย และโปรดฯ ให้พระยาอภัยภูธรสมุห
นายกไปรับครัวมอญที่ตาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มอญเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่

³⁰¹ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสม
เด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 48.

³⁰² พระยาตรัง, โคลงคั้นสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศ
หล้านภาลัย, หน้า 31-32.

ปทุมธานีบ้าง นนทบุรีบ้าง นครเขื่อนขันธ์บ้าง เป็นคนทั้งหมดประมาณสามหมื่นเศษ
พระราชทานทั้งที่อยู่ เสนิยงอาหารและที่นาทำกิน มอญพวกนี้เรียกว่ามอญใหม่ คนชั้น
หัวหน้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นพระยาทุกคน เช่นสมิงสอกเบาเป็นพระยา
รัตนจักร เป็นต้น 303

ค่านสัมพันธไมตรีกับประเทศทางตะวันตก โคลงยอพระเกียรติกล่าวถึง
โปรตุเกสเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีว่า

ประทุกันสารส่งเข้า มาสมาน ...
ถวายราชบรรณาการ อยู่เกล้า 304

โปรตุเกสเข้ามาเจริญทางไมตรีเมื่อ พ.ศ. 2361 โดยเจ้าเมืองมาเก๊า มี
หนังสือมาว่าพระราชไมตรีของไทยกับโปรตุเกสเสื่อมไปช้านาน จึงให้ราชทูตคือมันแวนด์
สินไวร์เข้ามาขอสืบทางพระราชไมตรี พร้อมถวายเครื่องราชบรรณาการคือฉลากเขียนรูป
พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสรูปหนึ่ง ฝังฝังเงิน ระบายแก้วโคมคู้ กรอบรูปกลม เเชิง
เขียนแก้ว กระบี่ปักกะไหล่ทอง สุกหน้พันกำมะหยี่ริมเลี่ยมเงินมีพรมรอง 305 และ
พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสขอทำสัญญาทางการค้าอีก 2 ปีต่อมาคือ พ.ศ. 2363 306

303 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
หน้า 74-75.

304 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสม
เด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 49.

305 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
หน้า 107.

306 เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

1.6.5 การไต่ข้างเผือกมาสู่พระบารมี ปรากฏอยู่ในโคลงทั้งสองเรื่อง โคลงยอพระเกียรติพระราชนิพนธ์กล่าวว่า

บุญเพรงพระก่อนสร้าง	ยั้งนัก นาพ้อ
โคกขเศวตลักษณะ	เผือกญ
ไตรสารประเสริฐศักดิ์	ควรรค นครนา
ทุกประเทศหัว	ทางครองสรรเสริญ ³⁰⁷

โคลงคั่นของพระยาทรงกล่าวว่า

พระจอมจักรพรรดิเจ้า	จอมเกศ
พรเพียบพรพูลโพยม	เอิบอ่าง
ออกเมืองสงสารเศวต	ถวายน แลแส
ลวนแต่เผือกผู้ข้าง	มิ่งเมือง ³⁰⁸

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีข้างเผือกมาสู่พระบารมีหลายข้างด้วยกัน เป็นหลาย 3 ข้างตรงตามที่กล่าวในโคลงยอพระเกียรติ พระยาทรงบอกว่าไต่ข้างทั้งเผือกมาก่อน 2 ข้างแล้วกล่าวถึงหลายแต่ละข้างดังนี้

เฉลิมบุญพระด่านเฝ้า	ภูคาธาร
หังคชพาทนเนือง	นอบไท้
เผือกผู้สุโทธิญาณ	ยศยิ่ง
กัมพูชบอกก่อนไค้	ก่อนถวายน
พระจอมอมรมิ่งฟ้า	มาศรี อุษยพ้อ
สำหรับพาทนหลาย	เลิศแล้

³⁰⁷ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 48.

³⁰⁸ พระยาทรง, โคลงคั่นสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, หน้า 20.

เชียงใหม่เมื่อฤดูมี
หนึ่งน่านเมื่อฤดูแห

มาหนึ่ง
ทวนสาม 309

ช้างพลายเผือกช้างแรกในรัชกาลได้มาจากเมืองโพธิสัตว์ พ.ศ. 2355 ขึ้น
ระวางเป็นพระยาเศวตกฤษรชโรติศรประเสริฐ ฯ³¹⁰ อันดับที่สองและสามได้มาในปี
เดียวกันคือ พ.ศ. 2359 ลำดับที่สองได้จากเชียงใหม่ คล่องไค้เดือน 6 มาถึงกรุง
เทพ ฯ ในเดือน 11 ขึ้นระวางเป็นพระยาเสวตรไอยราบวรพานนารต ฯ³¹¹
ลำดับที่สามได้จากน่าน คล่องไค้ในเดือนอ้าย มาถึงกรุงเทพฯ ฯ ในเดือน 5 พ.ศ.
2360 ขึ้นระวางเป็นพระยาเศวตรคชลักษณ์ประเสริฐศกีสุมบูรณ ฯ³¹² เมื่อได้ช้าง
พลายเผือกมา 3 ช้างแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระนามว่าพระเจ้า
ช้างเผือก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำขงกำบังหลวงเป็นขงช้างอยู่ในวงจักรแต่
นั้นมา³¹³

เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ปรากฏอยู่ในโคลง
ยอพระเกียรติและโคลงกั้นเฉลิมพระเกียรติเป็นเหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. 2352-2361
และไม่ปรากฏเรื่องการสงครามกับพม่าเช่นเดียวกันกับเรื่องยอพระเกียรติในรัชกาลที่
ผ่านมา

³⁰⁹ พระยาทวัง, โคลงกั้นสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย, หน้า 20.

³¹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
หน้า 48-49.

³¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

³¹² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85-87.

1.7 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 วรรณกรรมของพระเกียรติที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แก่ของพระ
 เกียรติสามรัชกาลของพระยาไชยวิชิต กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสม
 เด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของนายมี โคลงคั่นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ในสมเด็จ
 พระมหาสมเด็จเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของคุณพุ่ม
 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

1.7.1 เหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา วรรณกรรมของพระ
 เกียรติทุกเรื่องในรัชกาลนี้เน้นเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ตั้งแต่พระราชกิจ
 รាយวันซึ่งนายมีกล่าวว่า

ที่ทรงบาตรมิไคชาคองคาคพระ ราชาคณะแลอันคืบสลับเหลือง เป็นเวร
 เวียนเปลี่ยนวัดจังหวัดเมือง อเนกเนืองบิณฑบาตไมชาควัน ทั้งเข้ากับสรรพ
 สรรพพรพรต ล้วนสวยสคมมีครบเครื่องขบฉัน แคละองค์ทรงใส่ลงให้พลัน
 จนพูนขึ้นเขาราวพ้อเขาเพล วันละร้อยไม่ถอยพระกุศล ไม่ประคดเลือกหน้า
 มหาเถร เสมอกันชั้นหนึ่งถึงสามเฒ่า จนสิ้นเกษบิณฑบาตทรงอัครา 314

สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงเล่าว่าทุกวันเวลา 3 โมงเช้า พระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงบาตร มีพระสงฆ์ซึ่งอยู่พระอารามหลวง
 ผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปรับบิณฑบาตประจำเวร 315

314 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2474), หน้า 18-19.

315 สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "พระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว," จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิพร,
 2505), หน้า 344.

การเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่สำคัญคือการสร้าง บูรณะและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ปรากฏในวรรณกรรมของพระเถียรคิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกเรื่อง วัดที่ควรกล่าวถึงเช่นวัดพระเชตุพน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า ใน พ.ศ. 2374 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน หอกพระเนตรวัดซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงบูรณะไว้ทุกไตรมาสมีพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีพิทักษ์และพระยาเพชรพิไชยเป็นแม่กอง เริ่มการปฏิสังขรณ์ในวันพุธ แรม 10 ค่ำ เดือน 10 ปีมะโรง (พ.ศ. 2375) ดังนี้

ปรากฏารัตนรั้วเริ่ม	รากชุก รอบนา
เกษทกอเวียนอกวง	แวกลอม
ศาลาและกุฎีหอ	แห่งสวก ปรีคธอ
หกลีบเอ็ดถวนพร้อม	พริ้งหลัง
เสริจให้เร่งรวทหรือ	เรือนสงฆ์ เติมถา
ผ่าชคานคันทัง	ถินนั้
กอกักจุงเค็มวง	หว่างวาง โทคเฮย
หวังประโยชน์หมั้นยัง	ยัคนาน
เรียงเรียบคักคังต่าง	เคียบหัง นอยนา
หอสวคหอไตรสถาน	ท้าวแท้
ศาลาและเรือนรั้ง	ควงนั้บ ร้อยเฮย
เจ็ดสิบหกถวนแล	หลากหลาย
คิคควบรวบกับหัง	ถินคณะ ไหม่นา
สรีนั้บสองร้อยปลาย	ปลิกช้า
สามสิบเจ็ดหลังระคะ	รัคั้บคัก เติมเอย
แลพิลาสล่าแดง	ถองถกล 316

316 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, โคลงคั่นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2517), หน้า 228-9.

พระราชพงศาวดารกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งปฏิสังขรวัดพระเชตุพนครั้งใหญ่ ว่าวันจันทร์ เดือน 4 แรม 4 ค่ำ พ.ศ. 2377 ยกเครื่องบนพระอุโบสถครั้งแรก พังลงทับคนตาย ต้องจัดการยกใหม่³¹⁷ ซึ่งตรงกับจดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี ว่า "๗ วันเดือน 4 ขึ้น 4 ค่ำ ปีมะแม ยกเครื่องบนวัดพระเชตุพน บันดาลด้วยอำนาจ ผลอิทธิฐานให้ยืนนานถาวร 5000 เหนือตัวไม้พลัดต้นหักฟาด กับปนาทหาวกวัน. . . คนถึงวิสัยอุพินาศ ที่เจ็บปวดขาเข้าศีรษะแตกบาศเจ็บอยู่มาก บริจากระราชทรัพย์แจกจ่าย"³¹⁸ เรื่องนี้ไม่ปรากฏในวรรณกรรมของพระเกียรติ โคลงคั่นเรื่องปฏิสังขรวัดพระเชตุพนกล่าวแต่ว่าหลังจากเริ่มก่อสร้างใน พ.ศ. 2375 แล้ว ในวันพฤหัสบดี เดือน 5 ขึ้น 11 ค่ำ ปีมะเมีย (พ.ศ. 2378) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงวางอิฐทอง นาก เงิน เป็นพระฤกษ์ก่อรากพระอุโบสถ โดยข้ามเหตุการณ์ใน พ.ศ. 2377 ไป ต่อจากนั้นโคลงคั่นเรื่องนี้ได้พรรณาส่งก่อสร้างที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่และสิ่งที่ทรงปฏิสังขรณ์อย่างละเอียด สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนในขณะนั้นจึงทรงทราบเรื่องเป็นอย่างดี

เรื่องของพระเกียรติสามรัชกาลกล่าวถึงการบูรณะวัดราชโอรสารามในรัชกาลนี้ว่าประกอบด้วยศิลปะ 3 ชนิดดังนี้

พระอารามนามราชโอรส นำบันชัณลคล้ายฝรั่ง กระเบื้องเคลือบสอดสีมีผนัง เป็นอยู่นอกออกปลั่งปลาบปลิว ลางหลังคั้งวงเป็นทรงเก๋ง จีน สำเพ็งพวกแซ่แต้จิว วิชาช่างจำทำเป็นแถวทิว แจกคิ้วให้ตัวคั้งคริวเฉียง

³¹⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), 1: 164.

³¹⁸ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 43.

พระระฆังทั้งที่วิหารราย แยกคายมันคงทรงเจดียง ปูนผิวเค็มคืด้วยผีเกรียง
พระระเบียงยักอย่างมาช่างไทย ³¹⁹

วัดราชโอรสารามเป็นวัดโบราณเดิมชื่อวัดจอมทอง ครั้งพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ไปราชการทัพที่กาญจนบุรีใน พ.ศ. 2363 ในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ประทับที่หน้าวัดจอมทองเพื่อทำพิธีเบิกโขลงนทวาร
ทรงอธิษฐานขอให้เสด็จ ฯ กลับอย่างปลอดภัย เมื่อทรงสำเร็จราชการทัพกลับมาแล้ว
จึงทรงบูรณะวัดจอมทองและน้อมเกล้า ฯ ถวายเป็นวัดหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัยพระราชทานชื่อวัดว่าวัดราชโอรสาราม เนื่องจากมิได้เกี่ยวแก่ราชการ
มาแต่เดิม เมื่อทรงบูรณะจึงมีพระราชดำริเปลี่ยนแปลงตามพระราชฤทัย ได้ทรงนำ
ศิลปะแบบจีนมาใช้เป็นอันมาก ³²⁰

คุณพุ่มกล่าวไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัด 65 วัด ส่วนนายมีกล่าวถึงเรื่องทรงเปลี่ยนชื่อวัดบ้างและ
คงชื่อเดิมไว้บ้างดังนี้

..วัดทองนั้นชื่อสุวรรณาราม วัดนาคนามชื่อว่าพระยาทำ วัดแจ้งแปลงสมญา
ตามอาวาส อรุณราชารามอินทามชา วัดเลียบชื่อราชบูรณะเรียกประจำ
วัดบางลำภูต่างเรียกต่างกัน ชนนานามงามวิเศษเศวตจักร วัดหมื่นสุทนต์ชื่อ
ว่าวัดอัมพรสวรรค์ วัดประโคนอินช่อสุทนต์ วัดพลับนั้นชื่อราชสิทธิ์ วัด
บางจากชื่อภักคินีนาฏ หายตลาดโมลีโลกเฉลิมศรี วัดนครเขื่อนขันธ์พันทวี
ลงบัญชีชื่อวัดโปรดเกศงาม แต่วัดกลางวัดระฆังทั้งวัดกฎ ไม่สมมุติชื่อเสียง

³¹⁹ พระยาไชยวิชิต, ยอพระเกียรติสามรัชกาล (กรุงเทพมหานคร: บาง
กระบือการพิมพ์, 2518), หน้า 33-34.

³²⁰ กรมศิลปากร, ตำนานวัดสุสานต่าง ๆ (พระนคร: ส.การพิมพ์, 2500),
หน้า 13-14.

เวียงสนาม ทั้งวัดเกาะกัจจายะอยู่คงนาม ทั้งอารามวัดสระเกษกัศเทศกัน
ทั้งวัดสมอรายไม่กลายชื่อ วัดคอกกระบือคงเคิมไม่เจิมขวัญ ถวนสิบเก่า
เข้าทั้งวัดเครือวัลย์ สาระพันจาร์สสวัสดิ์ 321

วัดเหล่านี้มีอยู่หลายวัดที่เปลี่ยนชื่อมาก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว เช่นวัดทองใต้ชื่อวัดสุวรรณารามมาแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
โลก วัดบางจากใต้ชื่อวัดกนิษินาถมาแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
วัดประโคนหรือเสาประโคนนั้นกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบุรุษเป็นผู้พระราชทานชื่อว่า
วัดกุสิคาราม วัดกลางซึ่งนายมีว่าไม่เปลี่ยนชื่อ ได้รวมวัดนาคเข้าด้วยกันเปลี่ยนชื่อเป็น
วัดนาคกลาง วัดคอกกระบือหรือวัดคอกควายซึ่งว่าคงชื่อเคิม เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์ทั้งพระอารามได้พระราชทานชื่อว่าวัดยานนาวา 322
เรื่อง การเปลี่ยนชื่อวัดจึงแตกต่างกันอยู่บ้าง

นายมีกล่าวถึงเหตุการณ์ไฟไหม้วัดระฆังว่า

แต่วัดระฆังสร้างซ้ำทำสองครั้ง ค้วยวัดบังเกิดเพลิงเวิงนักหนา ไหม้
กฎเกณฑ์คลองของนานา แล้วลามมาการเปรียญจนเลี่ยนลง พระประธาน
งานชำระยาขับ ค้วยชื่อทับหักแตกแตกเป็นผง พระสงฆ์เถรเพรคินยืนไม่
ตรง เสียสงบจิ๋วสทอนใจ 323

เรื่องไฟไหม้วัดระฆังนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ทราบรายละเอียด
จากกลอนของนายมีว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถ
ศาลาการเปรียญขึ้นใหม่ ขยายเขตวัด สร้างกุฏิสงฆ์เพิ่ม และขุดร่องน้ำขวางถึงถนน

321 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 31.

322 กรมศิลปากร, ตำนานวัดกุสุมาณต่าง ๆ, หน้า 22-33.

323 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 35.

นายมีกล่าวถึงการปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทว่า

มณฑปสมสมัยทั้งใหญ่น้อย ที่เสวราสุรอยแซมใหม่ให้แน่นหนา เสาเพดานบาน
ผนังทั้งหลังคา ยอดฉัตรฟ้าฉัตรหม่อมทองแดง แล้วควยเหล็กชั้นคันทุขมุกกรัก
บันสลักลายลวดครวค้ำแห่ง แล้วปักทองล่องชาดกระจกแซง กระจางแสง
จับสิริวิวรรพ 324

พงศาวดารกล่าวไว้มีรายละเอียดน้อยกว่ากลอนเพลงยาวดังนี้ "พระมณฑปชั้น
ในไฟไหม้ โปรดให้พระยาพิชัยสงคราม (เพชร) ขึ้นไปทำใหม่ ทั้งมณฑปชั้นนอกซ่อม
แซมควย สถาปนาให้งามค้ำคิ่งเก่า" 325

ในรัชกาลนี้เกิดแผ่นดินไหว วรรณกรรมยอพระเกียรติว่าเป็นเพราะพระราช
กุศลค้ำคุณพุ่มว่า "สร้างพระราชกุศลชครโล โปรดสิ่งไรไม่หักเท่าศรัทธา จน
คินน้ำกัมปนาทธาตุกระสิณ พ้นแผ่นดินค้ำจจะร้องแซ่ของสา รุกการค้ำสังสร เสริฐ
กระษัตรา แต่ปราบคาเบ็คเสร็จไหวเจ็ดครั้ง" 326 พระราชพงศาวดารกล่าวถึง
เรื่องแผ่นดินไหวว่าเกิดขึ้นเมื่อวันศุกร์ เดือน 5 ขึ้น 7 ค่ำ พ.ศ. 2382 327 กรม
หลวงนรินทร์เทวีกล่าวว่า "ที่แผ่นดินไหวถึง 2 ครั้งเป็นอัศจรรย์เหตุการศึกษาพระ
ศาสนา จึงสำแดงให้ประจักษ์แก่ตาโลกทั้งปวงว่าแต่สร้างพระบารมีเกือบสำเร็จพระโพธิ
ญาณ" 328 เรื่องแผ่นดินไหวคงเป็นเรื่องจริงแต่จำนวนครั้งบันทึกไว้ต่างกัน

324 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 21.

325 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3,
2: 164.

326 คุณพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ
ชนากร, 2464), หน้า 22.

327 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 2: 1

328 กรมหลวงนรินทร์เทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 40.

1.7.2 การบำรุงรักษาพระนคร ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการป้องกันพระนครโดยการสร้างป้อมปราการหลายแห่ง กลอนเพลงยาวของนายมีกล่าวว่

..ที่สูงปราบฉาบป้อมซ่อมกำแพง ทั้งตกแต่งไบบานทวารครึ่ง ที่ไหนบางทางศึกจะฮักหัก ก็คิดคักทางทำให้ชำซึ่ง ล้วนหนาแน่นแน่นปึกคูลึกซึ่ง ให้ทั่วถึงทนปิ่นแต่พื้นงาม ช่างฝ่ายนอกพระนิเวศนประเทศลัด ให้อ่างคักทางไป ในสนาม สำหรับเมืองเคื่องเข็ญเป็นสงคราม จะได้ตามคานคักสภักดิ์ ที่ปากน้ำท่ามกลางที่สร้างป้อม เป็นอ่าวอ้อมกว้างขวางทางศึกหนี ยิ่งป็นไปไม่ถึงซึ่งไพร่ ไหลมที่ออกมาช่างทำยิง 329

พระราชพงศาวดารระบุว่ามีการสร้างป้อมครั้งแรกในรัชกาล พ.ศ. 2371 ตั้งแต่สมุทรปราการมาจนถึงกรุงเทพฯ ทั้ง 2 ฝ่าย ทางน้ำให้มีแต่เฉพาะช่องทางเดินเรือ คักทางถมนนท่าสะพานคั่นศาลตามคลอง ถมศิลาก่อพระสมุทรเจดีย์ขึ้นสูง 10 วา 330 นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้ขุดคลองเพื่อเดินเรือได้สะดวก นายมีกล่าวว่

แล้วขุดทางบางบอนที่คอนคูน คลอดรันตามแนวทางแห้วทุ่ง ทั้งลึกกว้างทางใหญ่ไปหลายคอง คลอดคองเว้งท่ามหาไชย. . .ให้ขุดคลองลัดลำทางสามเสน ออกปากน้ำโยทกาเสนาเกษท พวกจีนเงินชุกชนไปจนล 331

การขุดคลองที่กล่าวในกลอนเพลงยาวนี้คือการขุดคลองบางบอนใน พ.ศ. 2374 สืบเนื่องมาจากการสร้างป้อมที่สมุทรสาคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎิก ราชเศรษฐีเป็นแม่กองจ้างจีนชุกคั้ง แต่คำนวณวัดปากน้ำไปถึงบางขุนเทียนคองหนึ่งและคั้งแต่บางขุนเทียนไปถึงวัดกกเลาอีกคองหนึ่ง 332

329 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 6-7.

330 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 1: 94.

331 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 7.

332 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 1: 114-115.

1.7.3 การเศรษฐกิจ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เอาจพระราชนิพนธ์ใส่ในเศรษฐกิจของบ้านเมือง ทรงดำเนินการค้าสำเภาด้วยพระองค์เองมาตั้งแต่รัชกาลที่ 2 และทรงสนับสนุนให้ขุนนางข้าราชการราษฎรทำการค้าอย่างกว้างขวาง นายมีกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

เรือโทค้าสำเภาเหล่านักบั้น สมอทอดจอกเป็นหล่นเงินฝรั่ง แต่งบรรณมา ถวายไม่วายครั้ง สิ่งของคั่งกันเข้าก็เขี้ยวลง แพร่นาตายขายถูกไปทุกสิ่ง พวกชายหญิงนิยมสมประสงค์³³³

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการค้ากับต่างประเทศมาก โดยเฉพาะกับจีน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อเรือกำปั่นเพื่อใช้ในการค้า ทรงมีเรือกำปั่นพาณิชย์ประมาณ 11-13 ลำ เรือกำปั่นของขุนนางอีก 6 ลำ รายได้จากการค้าสำเภาเป็นรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่ง³³⁴ ในรัชกาลนี้รัฐบาลมีรายได้หลายอย่าง ทรงปรับปรุงระบบการเก็บภาษีอากรโดยการตั้งเจ้าภาษี คุณพุ่มกล่าวถึงประวัติตนเองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติว่า

..ท่านบิการาชนมนตรีว่าที่คลัง จึงแต่งตั้งเจียสัวตัวอากร ให้เงินหลวงทองเต็ม เฉลิมฉลาก ฉลองบาทพิตรอกิศร คลังสมบัติวิชาเสถียร พระนครบริบูรณ์ จำรูญวิเศษ เปนบุรุษสุจริตสนิหนารถ เฉลิมบาทคุณบุญจุลจักร ภูถ่ายเทเสนาหา สามภักดี บำรุงวิชาสมบัติชิตยา³³⁵

การเก็บภาษีระบบนี้ทำให้ได้เงินเข้าพระคลังเป็นจำนวนมาก ผลพลอยได้อีกประการหนึ่งคือทำให้เจ้าภาษีส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนจีนมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และผูกพันกับแผ่นดินไทย ภาษีอากรซึ่งเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้มีถึง 38 อย่างและโปรดฯ

³³³ นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 10.

³³⁴ กรมศิลปากร, เฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติ้ง กรัฟ จำกัด, 2530), หน้า 27.

³³⁵ คุณพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 21.

ให้เลิกภาษีบางประเภทด้วย 336 การเก็บภาษีนี้ทรงคำนึงถึงความทุกข์ยากของราษฎร
ด้วยจึงนายมีกล่าวว่

ถึงฤกษ์พวงหมุ่มพัศศร เก็บอากรขุนช่องไม้บ่องใส ทั้งค่านาค่าน้ำเหลือ
ล้าไป โปรดมิให้พลเมืองเคืองรำคาญ ให้นำระวางทั้งหมดสบลสิ้น มิ
ให้กินเนื้อราษฎรทำอาชญา ให้เก็บแต่พองามตามบูรณ พระโปรดปราน
ทั่วเขตต์ประเทศคาม 337

กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกไว้ว่าเมื่อปีมะแม นลศก " ๗ เดือน 9 มี
พระโองการให้ตั้งกองชำระร้อนราษฎรให้เป็นสุข อากรขนอนตลาดที่เรียกล่วงเกิน
ธรรมเนียมให้ลงเสมอเท่า แต่ค่าน้ำยอกชากมิให้ทำอากร " 338

เหตุการณ์ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในวรรณกรรม
ยอพระเกียรติเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและการทะนุบำรุงบ้านเมืองโดยทั่วไป ไม่ปรากฏ
เรื่องการสงคราม ไม่มีเรื่องสัมพันธ์ไมตรีกับชาติทางตะวันตกเช่นสหรัฐอเมริกาซึ่งเข้ามา
ตั้งแต่รัชกาลนี้แล้ว

1.8 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณกรรมยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ถือว่าแต่งร่วมสมัยกับ
พระองค์ได้แก่เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของคุณพุ่ม ลิลิตยอพระเกียรติและโคลงพระนาม
พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 4 ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติของพระยาศรีสุนทรโวหาร
และมหามกุฏราชคุณานุสรณ์ เหตุการณ์ที่วรรณกรรมยอพระเกียรติเหล่านี้กล่าวถึงได้แก่

336 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 2: 182-183.

337 นายมี, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ, หน้า 5-6.

338 กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ, หน้า 44.

1.8.1 การเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคตนั้นไม่ได้ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด หากแต่มีพระราชดำริให้อยู่ในดุลพินิจของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวง³³⁹ ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติกล่าวไว้ตอนเริ่มต้นว่า

ปางคลี่ปิวราหะ	ฟังจวบจะย่างเข้า
ยังคงเค้าโทศก	โหรสาธกศักราชน้อย
พันสองรอยสืบสอง	สุกรมักษปองปาฏิบทุ
จวบจรคเจตรมาส	พระบาทพระนั่งเกล้า
เจ้าพิภพไผ่ไทย	เสด็จสวรรคาลัยเมื่อนั้น
วางหว่างชั้นรัชกาล	พระวรวงศ์วารราชประยูร
มุลมุขมาตยาธิบดี	สำเสนหัวหน้า
บรรคาศารราชกิจ	เอกะจิตพรอมใจกัน
เอกะฉันทร่วมอัยยาศัย	พรอมกันไปเชิญเสด็จ
สมเค็จอนุชเจ้าหล้า	เจ้าฟ้ามหามงกุฏ
สุทสมมตเทพยพงศ	วงศาภิศวรกษัตริย์
ชัตติยราชวโรรส	ให้เสด็จลาพรตครองภพ ³⁴⁰

คุณพุ่มกล่าวไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติว่า "พระปรเมนทรโมฬิศรคิสร
น่านนครชัตติเยศวิเศษสุนทร เสวยสวรรยาธิบดีหศคุณ เมื่อปีฤกษ์ตรีศกคิลกลบ"³⁴¹

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันพุธ เดือน 5 ขึ้น 1
ค่ำ ปีกุน ตรงกับวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394³⁴² รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี ขึ้น 2 ค่ำ

³³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 2: 185.

³⁴⁰ พระยาศรีสุนทรโวหาร, ลิลิตและคาถาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2472), หน้า 3-4.

³⁴¹ คุณพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 19.

³⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 2: 192.

เวลาเช้า เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม พระยาราชสุภาวดี ว่าที่สมุหนายก กับข้าราชการจำนวนมากพากันไปเชิญเสด็จสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติ เทวาวงศ์ พงศศิครักษ์ทริยซึ่งประทับ ณ วัดบวรนิเวศ ให้ทรงลาพระผนวช เวลา ย่ำค่ำที่ประชุมพร้อมกันกราบบังคมทูลเชิญเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในวันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ ตรงกับวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2394 ³⁴³

1.8.2 การตั้งธรรมเนียมกนิทาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งธรรมเนียมกนิทายตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ผู้แต่งวรรณกรรมขอพระเกียรตินามกล่าวไว้ในตอนนี้ ลิลิตยอพระเกียรติพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวว่า

คำธรรมเนียมกนิทาย	กนิทาย หนึ่งแธ
ก่าจักจุลลามาถลาย	บาปเปลื้อง
กุศลทานชวนชวาย	การชอบ ครอบนา
คือประทับทองเรื่อง	รุ่งหล้าสบไสมย ³⁴⁴

คุณพุ่มกล่าวไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติว่า "พระบารมีเมตตาศึกษาสอนสงฆ์สมมุติวิวิสุทธีสังวร ไฉนนามกรธรรมเนียมสุภปริชา ห่มแหวกคลุมอุ้มบาตรวาทคคชชีโนรสงคงามรามภาษา หนึ่งโปร่งปรุแม่อุบลาลิกา รั้พุกจามคชบพาลี ³⁴⁵

พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศมาตั้งแต่ พ.ศ. 2380 ถึง พ.ศ. 2394 ทรงสังเกตเห็นพระภิกษุไทยละเลยพระธรรมวินัยจึงทรงตั้งคณะสงฆ์วัดบวร

³⁴³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2521), หน้า 1-8.

³⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตยอพระเกียรติและโคลงพระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 4 (พระนคร: ม.ป.ท., 2461), หน้า 5.

³⁴⁵ คุณพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 25.

นิเวศเป็นนิกายใหม่เรียกว่าธรรมยุติกนิกายเพื่อรักษาบทบัญญัติพระวินัยอย่างเคร่งครัด
รับข้อวัตรปฏิบัติแบบพระสงฆ์มอญมาใช้รวมทั้งการครองผ้า การอุ้มบาตร และพิธีการขอ
อุปสมบท มีการศึกษาภาษาบาลีอย่างลึกซึ้งเพื่อให้เข้าใจพระไตรปิฎกอย่างถ่องแท้ด้วย³⁴⁶
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีพระราชดำริศัคคาน กลับริงสนับสนุนตามที่ทรง
เห็นสมควร เช่นเมื่อพระสงฆ์ลังกาเข้ามาอุทฺทงการศาสนาในประเทศไทย พ.ศ. 2383 นั้น
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าพระสงฆ์ลังกามีวัตรปฏิบัติที่ดกกันกับพระ
สงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ทรงให้ไปพักอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ³⁴⁷ และทรงเห็นชอบให้พระสงฆ์
ธรรมยุติกนิกายออกไปลังกาใน พ.ศ. 2386 ด้วย³⁴⁸ อย่างไรก็ตามสิ่งที่วรรณกรรม
ยอพระเกียรติไม้ไคร้ระบุไว้คือความในพระราชหฤทัยส่วนหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวที่ทรงพระปริวิตกเรื่องพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย คิงพระราชปรารภเมื่อทรงพระ
ประชวรหนักว่า "ท่านฟ้าใหญ่ถืออย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินชั้นก็จะให้พระสงฆ์หมัด
อย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินคอกกระมัง"³⁴⁹ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบพระราช
ดำริกับสิ่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายครองผ้าแบบมหานิกายเพื่อมิให้ชกพระราชอัชฌาศัย³⁵⁰

1.8.3 สัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ การพระราชไมตรีกับต่าง
ประเทศโดยเฉพาะประเทศทางตะวันตกนั้นเป็นเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยนี้ ผู้แต่งวรรณ
กรรมยอพระเกียรติทุกคนกล่าวถึง เช่นลิลิตยอพระเกียรติและโคลงพระนามพระเจ้าลูกเธอ

³⁴⁶ นิจ ทองโสภิต (ผู้แปล), แผ่นดินพระนั่งเกล้า ๓, ของวอลเตอร์ เอฟ.
เวลลา (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 72-74.

³⁴⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3, 2: 14-15.

³⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

³⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

³⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

ในรัชกาลที่ 4 กล่าวว่

ภาษาอังกฤษคำว	แคนไกล
ทรงทราบพระฤไทย	คลองคดอย
ส่งลายราชทัณฑ์ไป	ในทิศ หัวแธ
คำวิสัยคดองถอย	ถูกถวนควรรค่า 351

เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของคุ่มพุ่มว่

ทุกเขตร แคนแสนสวาคีบาทพิทว จนอังกฤษพระราชาสุธาสถาน คือทวีปเขิน
 ทอรอบริวาร พรมแคนค่านโกยนครอุครกา โรที่เคียงเวียงวังฝรั่งเศส
 พุทธเอกอเมวิกันคัมมหา รณหน้าค่านตลชลา ชามสุธากรุงไทยไปไกลครัน
 . . . เป็นเมืองมิตรกับพระวิศคอรียา ไทยสุธาชั้นแถมแจ่มจำเริญ 352

มหามกุฎราชคุณานุสรณ์กล่าวว่

ทราบความอังกฤษไค	สัญญา สมเฮย
ฝรั่งเศสอเมริกาณา	ยาจบาง
เค็นมาร์กวิสันคา	โปรคเกศ ตามแธ
วิบับลิกเยอรมันอ้าง	สิทธิหังปรุสเซีย 353

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศต่าง ๆ ได้เข้ามา
 ทำสัญญาทางพระราชไมตรีเป็นจำนวนมาก เฉพาะประเทศทางตะวันตกได้แก่อังกฤษใน
 พ.ศ. 2398 สหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2399 เคนมาร์กใน พ.ศ. 2401
 ฮอลันดาใน พ.ศ. 2403 ปรุสเซียใน พ.ศ. 2404 โปรตุเกสใน พ.ศ. 2410 ทรง
 ส่งราชทูตไทยไปเจริญพระราชไมตรีกับสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษใน พ.ศ.

351 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลิลิตยอพระเกียรติและโคลง
 พระนามพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 4, หน้า 6.

352 คุ่มพุ่ม, เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 29.

353 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ลิลิตมหามกุฎราชคุณานุสรณ์, หน้า 125.

2400 ³⁵⁴ มหามกุฏราชคุณานุสรณ์กล่าวถึงการทำสัญญาครั้งหนึ่งว่า

เขยยอนสมเด็จเชื้อ	เบาริง ทูตรา
ถวายร่างสัญญาประวิง	วางอ
มุขมหายราชะประยุรสวิง	สวายปลุก ษานา
ไปรคพินิจกุละกิจขอ	คคิไซเอนควร ³⁵⁵

เซอร์จอห์น เบาริง เข้ามาทำหนังสือสัญญาใน พ.ศ. 2397 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ๓ ตั้งผู้รับสั่งให้ปรึกษาทำหนังสือสัญญากับเบาริง เป็นหนังสือสัญญาว่าด้วยการแผ่นดิน 12 ข้อ กฎหมาย 6 ข้อ พักคสินค้า 3 ข้อ รวม 21 ข้อ ³⁵⁶

1.8.4 สุริยุปราคาและการสวรรคต ในปลายรัชกาลเกิดสุริยุปราคา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณได้ว่าในประเทศไทยจะเห็นได้เต็มดวงที่หัวท้อ ประจวบคีรีขันธ์ จึงเสด็จฯ ไปทอศพระเนตร มหามกุฏราชคุณานุสรณ์กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า

คลปิมโรงมหัทศจรุรย์	ศกสองพันสี่ร้อย
สิบเอ็จคราวทาวชมอย	เหมาะะกมล
ยลสุริยุปราคา	สรรพะคราษคราเมื่อนี้
สยามะจักรมลักลีช	โชคเห็น
เป็นอัญจรัสมุคิตี	อามาวะสีตกตอง
สิงหมาสแมนจอง	จวบวัน

³⁵⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, หน้า 132-364.

³⁵⁵ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, มหามกุฏราชคุณานุสรณ์, หน้า 121.

³⁵⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4, หน้า 132-134.

พัญเอื้อหมคทองเพียง
 ศูนย์คราษคาครุไค
 ทอนแลคิจูหุสลิปสอง
 จึงเสด็จไปชมอยคลอย
 คลหวากอเกาะจาม
 ประจวบศิริชั้นจางสร้าง
 เจ้าฟ้ากรมขุนปราบ
 เกริบยกเมือคาง
 จึงเจ้าพระยาเกล้าโหม
 เรือเสด็จเรือหอมล้อม

เฉียงหัวเมืองปักชไต
 แน่นอน
 ongsalongsitjue
 ไครยล
 มาลกสถานเดือกสร้าง
 เสรีจสม
 คุมพลราบสะเซาง
 ปาถึง
 เรือไฟโจอมจักพร้อม
 ลิงทะเล 357

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2399 ว่า จะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงในเดือน 10 ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. 2411 ทรง พิจารณาว่าจุดที่เห็นโคซัคที่สุดอยู่ที่ตำบลหวากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีพระบรมราช โองการให้สมุหพระกลาโหมจัดทำค่ายหลวงพลับพลาประทับแรม ณ ที่นั้นเพื่อเสด็จ ๓ ไป ทอดพระเนตรสุริยุปราคา³⁵⁸ มหามกุฏราชคุณานุสรณ์กล่าวต่อไปว่ามีชาวต่างประเทศ มากุ้ย

นักปราชญ์เบืองวิเทศวัลย์
 ฝรั่งเศสบริเตนสลึง
 เซอแฮร์ออกน่า
 หลายชาติกลากเว็งว่าง

อเมริกันอะเตเลียนทั้ง
 แหลงเลอ
 เรือรบกำปั่นสร้าง
 สมุทรโท 359

พระราชพงศาวดารกล่าวว่านักปราชญ์ฝรั่งเศสได้ทำหน้าที่สื่อกราบบังคมทูลขอ พระราชทานพระบรมราชานุญาตเข้ามาดูสุริยุปราคา ตั้งกล้องห่างจากค่ายหลวง 18

357 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์, หน้า 224.

358 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4, หน้า 494-495.

359 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์, หน้า 225.

เส้น มิสเตอร์อาสาบาสเตอร์ ผู้แทนกงสุลอังกฤษ เซอร์แฮร์ ออก เจ้าเมืองสิงคโปร์ มาเฝ้า ฯ ที่พลับพลา ³⁶⁰ การเสด็จ ฯ ทอดพระเนตรสุริยุปราคาครั้งนั้นทำให้เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพฯ ฯ ทรงพระประชวรไข้และเสด็จสวรรคตในวันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ³⁶¹ คุณพุ่มกล่าวถึงวันสวรรคตว่ามีดาวหางขึ้นเห็นได้ชัด และมีหมอกชุมเกตุมีคกลมไปหมด เรื่องนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดาร แต่มีอยู่ในจดหมายเหตุว่า "มีอัสจรรยอยู่หลายอย่าง เป็นสายลงมาต่ออากาศสีเหมือนสีเมฆลงมาจับแต่พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ ฝนตกมีอยู่ 7-8 วัน เมื่อเวลาสวรรคตหมอกมากมีอยู่ถึง 5 พุ่มเศษ" ³⁶²

เรื่องขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเหตุการณ์มาถึงปลายรัชกาล ทั้งนี้เพราะผู้แต่งแต่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตไปแล้ว แต่ผู้แต่งล้วนแต่เป็นผู้ที่เห็นพระองค์และเหตุการณ์ บางเรื่องจึงกล่าวได้อย่างละเอียด

1.9 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วรรณกรรมขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลายเรื่อง รวมอยู่ในคำกลอนสรรเสริญพระบารมี 8 เรื่อง ลิลิตเฉลิมพระเกียรติซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์แต่ง และรัชสมัยกลางพิเศษคำฉันท์ เหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมขอพระเกียรติจึงกล่าวสรุปได้ดังนี้

1.9.1 เหตุการณ์เกี่ยวกับศาสนา เหตุการณ์สำคัญเรื่องแรกคือเรื่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวช พระองค์เจ้าพระอรุณ

³⁶⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4, หน้า 496-500.

³⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 516.

³⁶² จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2411 (กรุงเทพมหานคร: หน่วยงานจากัดศิวิล, 2517), หน้า 13.

นิภาคุณากร วิศวราชพิททวงพระนิพนธ์ไว้ละเอียดกว่าทรงพระผนวชในวันพฤหัสบดี ขึ้นสี่
ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ปีระกา ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตอนหนึ่งว่า

จุดจอมชिरราชเจ้า	นครา พ้อเฮย
คำรัสขอบรรพชา	เช็ดชั้น
แก่พระอุปัชฌาย์	วรวราช ทานแธ
โดยเยี่ยงธรรมเนียม	เสร็จแล้วคุณ 363

วรวรณกรรมขอพระเกียรติให้รายละเอียดกว่าทรงพระผนวชตามแบบธรรมเนียม
นิกายและกล่าวถึงคณะสงฆ์ในพิธีว่า

จอมสงฆ์วงศ์ราชเจ้า	รังษี นั้นแธ
อุปัชฌาย์ภูมิ	ป็นหล้า
องค์กรรมวาจา	พระสาสน โสภณแธ
คณะปรกสองหา	เสร็จสิ้นบริบูรณ์ 364

จดหมายเหตุกล่าวถึงเหตุการณ์ทรงพระผนวชว่าในวันพฤหัสบดี ขึ้น 4 ค่ำ เดือน
11 ปีระกา ตรงกับวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2416 เวลา 18.30 นาฬิกา พระบาทสม
เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชาดำเนินโดยพระบาทจากพระบรมมหาราชวัง
ไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแล้ว "เข้าไป
ทรงขอบรรพชา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรวิรัชสุริยพันธ์เป็นพระอุปัชฌาย์ พระ
สาสนโสภณเป็นกรรมวาจา พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั่งหัตถบาต 8 รูป รวม 10
รูป" 365 กรมหมื่นบวรวิรัชสุริยพันธ์ต่อมาคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา

363 พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร, คำกลอนสรรเสริญพระบารมี (กรุงเทพฯ
มหานคร: แพร่พิทยา, 2516), หน้า 80.

364 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

365 จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2416 (กรุงเทพฯ
นคร: 2516), หน้า 124-125.

ปวเรศวรียาลงกรณ และพระศาสนโสภณต่อมาคือสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราช
ประดิษฐ์

เมื่อทรงลาพระผนวช พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากรทรงกล่าวว่า

ครั้นสมัยจวนจวบใกล้	วันละ ผนวชเฮย
ยังคั้นปวารณา	เกี่ยวกัน
สำสงฆ์ปวารณามา	เนาที่ นูนแฮ
แล้วพระจอมราชัน	บอกเบี่ยงสุทธิกรรม
พันวันกาลแต่นั้น	วิสสะ ออกเฮย
ลวงสี่วันลาณะ	นวชไท้
วาระประจวบศุกระ	เคื่อนคิ ถินา
สี่ทุ่มมีเศษไซ้	ฤกษ์นรราชัญ 366

จดหมายเหตุกล่าวไว้ว่า

ครั้น ๗ วัน 5 ๗ 11 คำ ประกา เบื้องศก พระบรมวงศานุวงศ์และท่าน
เสนาบดี พร้อมกันไปเฝ้า ๗ วัดพระพุทธรักษาสถาน กราบทูลอัญเชิญให้ทรงปริ
วิตรลาผนวชการกราชสมบัติสืบต่อไป. . . ทรงรับคำซึ่งทูลเชิญเสด็จนั้นแล้วทรง
พระผนวชอยู่อีก 7 ราตรี รวมเป็น 15 ราตรี

ครั้น ๗ วัน 6 ๗ 11 คำ เวลา 2 ทุ่มกับ 48 นาทีเป็นนมหามงคลฤกษ์เสด็จสู่
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชาคณะผู้ใหญ่ประชุมพร้อมกัน เสด็จไปทรง
ประกาศสงฆ์ทรงปริวิตรลาพระผนวช 367

เหตุการณ์ทางศาสนาอีกเหตุการณ์หนึ่งคือการ สอบความรู้พระสงฆ์ในวิชาหนังสือ
ไทยและวิชาเลข พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะจัด

366 พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร, ค่างอนสรเสวริพระบารมี, หน้า 97.

367 จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2416, หน้า 125-126.

การเล่าเรียนให้ราษฎร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดโรงเรียนขึ้นตามพระ
 อารามหลวงก่อน ให้ตั้งพระราชอาคณเฑาะเป็นกรรมการ สอบความรู้พระสงฆ์ซึ่งจะเป็นครู
 ผู้แต่งโคลงสรรเสริญพระเกียรติเรื่องนี้เป็นหม่อมเจ้าสุวรรณหงษ์ซึ่งมีหน้าที่อยู่ในกรมกรรมการ
 สังฆการีจึงทรงทราบเรื่องอย่างละเอียด ตั้งแต่บอกวันเดือนปีที่เกิดเหตุการณ์ว่า

ศุกระวาร สองคำขึ้น	เดือนสาม
ฤกษ์สัปตศกยาม	โชคโค
มีราชวโงการตาม	คำวิห ไ่ว์เฮย
พระวชิการค่านับไท้	รับเบื่องบรรหาร
รับโงการหอนชา	ผาคม้ง
ทูลบาทสมเค็จคัง	โปรดเกล้า
จักได้อักษรทัง	ชวรเลข พระเอย
ชอลองบาทเจ้า	ทราบเบื่องบหมาลัย 368

วันที่มีพระบรมราชโองการเรื่องนี้เป็นวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 ปีกุน สัปตศกตรงกับ พ.ศ. 2418 "สมเค็จ" ในโคลงบทที่ 2 เข้าใจว่าหมายถึงสมเค็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เชอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรัภักษ์ซึ่งทรงกำกับกรมกรรมการ หม่อมเจ้าสุวรรณหงษ์
 อยู่ใกล้ชึกเหตุการณ์จึงทรงทราบชื่อพระราชอาคณเฑาะและกรรมการสอบทุกคน รวมทั้งจำนวน
 พระสงฆ์ที่สอบได้ค้วยังได้บันทึกบรรยายกาศของการ สอบว่า

ที่ไค้พักตรม่องเพียง	บัวบาน
ที่ตกก็เหือกกาล	อาบหน้า
จิวรประเล่ห์ซาร	เปี้ยกุ่ม อยู่เฮย
เสียดิจคเจียนจักบา	บนเพอพิมพ์ 369

เหตุการณ์เรื่องพระบาทสมเค็จพระเจ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สอบ

368 หม่อมเจ้าสุวรรณหงษ์, ค่างลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า 5.

369 เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

ความรู้พระสงฆ์ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุเรื่องใด นับว่าโคลงของหม่อมเจ้าสุวรรณให้ความรู้แทนจดหมายเหตุได้

1.9.2 เหตุการณ์ทางด้านการปกครอง วรรณกรรมของพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกล่าวถึงเหตุการณ์ด้านการปกครอง เช่น การตั้งสภาปริวิและเคาน์ซิล ดังเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กล่าวว่

หมู่ชนนครยามาศย์	ปฤษาราชการแผ่นดิน
เคาน์ซิลออฟสเตท	ระงับเหตุอรรถราษฎร
กวาคปัดฉวนทุกคฤ	ทั้งปริวิวิเคาน์ซิล
ปรีนสแลชุนนางทางวงศ	ทรงบำรุงพระญาณ ³⁷⁰

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสภาที่ปรึกษาชั้น 2 สภาใน พ.ศ. 2417 คือเคาน์ซิลออฟสเตทหรือสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม มีสมาชิกจากราชตระกูล ข้าราชการและบุรุษคุณวุฒิ 10-12 คนขึ้นไป พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธาน สภานี้มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาและความคิดเห็นต่าง ๆ ถ้าที่ประชุมมีมติเห็นชอบก็ตราออกเป็นกฎหมายใช้บังคับได้ อีกสภาหนึ่งคือปริวิเคาน์ซิลหรือสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน จำนวนสมาชิกอยู่ที่พระราชประสงค์ มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาข้าราชการและข้อคิดเห็นต่าง ๆ ที่ตรัสสั่งเป็นพิเศษ ³⁷¹ เหตุผลที่ทรงตั้งสภาทั้งสองนี้ปรากฏอยู่ในประกาศที่ 3 ว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติว่า

. . . ราชการผลประโยชน์บ้านเมืองสิ่งใดที่จะเกิดขึ้น แลการที่ยังกรำงมาแต่เดิมมากนั้น ถ้าจะทรงจัดการแต่พระองค์เดียว ก็จะไม่ใครสำเร็จไปได้ ถ้ามีผู้

³⁷⁰ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์, ลิลิตเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2514), หน้า 20.

³⁷¹ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์, 2: 185.

ช่วยกันคิดหลายปัญหาแล้ว การ ซึ่งรกร้างมาแต่เดิมก็จะได้ปลดเปลื้องไปได้ทีละ
น้อย ๆ ความดีความเจริญก็คงจะบังเกิดแก่บ้านเมือง ³⁷²

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เมื่อครั้งเป็นพระยาในราชทินนามเดียวกันเป็นหนึ่งใน
คณะเคาน์ซิลที่ปรึกษาด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าราชการ
เล็กล้มอบคลานเวลาเข้าเฝ้า ฯ เปลี่ยนเป็นยืน หม่อมเจ้าเพิ่มทรงกล่าวไว้ใน
ในฉันทว่า

หมอบคลานบูรณคตระบอบ พิรุณาพดินันคร
อาชฎามหิตธีจวิคนคร ปละปลิดประทานทัณฑ์ ³⁷³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลิก
ธรรมเนียมหมอบคลานในพิธีการ เบญจศก พ.ศ. 2416 ถึงข้อความในประกาศตอนหนึ่งว่า

ไม่เห็นมีประโยชน์แก่บ้านเมืองแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด เพราะฉะนั้นจึงจะต้องละธรรมเนียม
เดิมที่ถือว่าหมอบคลานเป็นการเคารพอย่างยิ่งในประเทศสยามนี้เสีย ให้เปลี่ยน
อริยาบถเป็นยืนเป็นเดิน ธรรมเนียมที่ถวายบังคมกราบไหว้นั้น ให้เปลี่ยนอริยาบถ
เป็นก้มศีรษะ ³⁷⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแบ่งงานบริหารของรัฐบาลเสีย
ใหม่ รัชสมัยกลางก็เสกคำฉันท์กล่าววว่า

³⁷² กรมศิลปากร, สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2514), หน้า 2.

³⁷³ หม่อมเจ้าเพิ่ม สดควัฒย์, คำกลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า 144.

³⁷⁴ จดหมายเหตุพระราชาธิราชยวันในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2411-2415 (กรุงเทพฯ
เทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2516), หน้า 181-182.

โปรดเพิ่มพระราชบัญญัติ	ยุติธรรมระเบียบเรียง
ทำเนียบมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	มตราชการป็น
ความหมวดสำรวจกรม	กัระคมดำคับกัน
จัดปวงกระทรวงอัน	ศิริแยกพแนกกอง
มีลืบกระทรวงแห่ง	ฐูระแบ่งตำแหน่งครอง
จัดกรมนิยมจง	กิจเรียบระเบียบงาน 375

หลวงธรรมาภิรมย์กล่าวว่ากระทรวง 10 กระทรวงได้แก่กลาโหม ต่างประเทศ มหาไทย เมือง วัง คลัง เกษตราธิการ ยุติธรรม ธรรมการและโยธาธิการ³⁷⁶ ที่จริงใน พ.ศ. 2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกรมใหม่ขึ้น 6 กรมคือกรมพระคลัง กรมยุติธรรม กรมยุทธนาธิการ กรมธรรมการ กรมโยธาธิการ และกรมมุรธาธิการ เคิมมีอยู่แล้ว 6 กรมคือกรมมหาไทย กรมกลาโหม กรมท่า กรมวัง กรมเมือง และกรมนา รวมทั้งหกเป็น 12 กรม กำหนดเรียกผู้บังคับบัญชากรมต่าง ๆ นี้ว่าเสนาบดี และได้เปลี่ยนคำว่ากรมเป็นกระทรวงใน พ.ศ. 2435³⁷⁷ แต่การปฏิรูปการบริหารส่วนกลางนี้มีข้อไม่เหมาะสมอยู่มาก จึงได้เปลี่ยนแปลงยุบเลิกหน่วยที่ไม่จำเป็น จนปลายรัชกาล พ.ศ. 2453 ปรากฏว่ามีกระทรวงเหลืออยู่ 10 กระทรวงคือมหาไทย กลาโหม นครบาล การต่างประเทศ พระคลังมหาสมบัติ วัง เกษตราธิการ ยุติธรรม โยธาธิการและธรรมการ³⁷⁸ ซึ่งตรงกับในรัชสมัยคลาภิเศกคำฉันท์ หลวงธรรมาภิรมย์กล่าวตามเหตุการณ์ในขณะที่ตั้งเรื่อง ซึ่งขณะนั้นมีกระทรวงอยู่ 10 กระทรวง

375 หลวงธรรมาภิรมย์, รัชสมัยคลาภิเศกคำฉันท์, 2: 4.

376 เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-6.

377 กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์, 2: 196-198.

378 เรื่องเดียวกัน, หน้า 199.

ตอนปลายรัชสมัย พ.ศ. 2451 มีพระราชพิธีรัชมิ่งคลาภิเษก หลวงธรรมา
ภิรมย์กล่าวถึงเหตุการณ์นี้อย่างละเอียด การพระราชพิธีมีทั้งฝ่ายพุทธและพราหมณ์

เสด็จยังพระแท่นบวรสรง	มูรธาภิเศกสนาน
โหระพราหมณ์พชานุพนังงาน	คณศัพทประโคมมี
แตรสังข์ขับชวระละเวง	กุริยางคคนตรี
พิณพาทย์มะโหรียภีรี	สุริโยฆระประสานไซ
พรอมสงฆสาทยเจริญ	วรพุทธมนตร์ไชย
มงคลพิเศษพิสิฐโน	ศิริราชพิธี
เสด็จสรงกัทรงบวรภู	นิคัพทกรพิมลศรี
พรอมสรรพอาภรณ์วี	จิตรราชสังการ
สูสงฆสมาคมถวาย	ชชบิณฑยาหาร
พรอมสรรพราชทยทาน	กัสดุชชีเสด็จสรพ
คานันและโหระทวิชา	กรชาฎพิธิกรรม
บ่าบวงสกุชคิมรุสร	พสุชารีเทพา
เสด็จสรวง ๗ ไสยวิทเวช	วรวิชิตศาสตรสา
ทรสิทชีกุลวรพชชา	กรณพิธิชชาฎ
เบิกแวนสุวรณกณจง	วรเทียนวิจิตรกาญจน์
จุกอรรคณิหุคประสาน	กรสงประเวชเวียน
สมโภชนเสวทรบวรฉัตถ	ชยราชมณเฑียร
พอเสด็จจกัจวนสุริยเจียน	จรกังนภาทน 379

พระราชพิธีรัชมิ่งคลาภิเษกคือพระราชพิธีเนื่องในโอกาสที่ทรงครองราชย์
ยืนนานกว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ โดยยึดวันฉัตรมงคล 16 พฤศจิกายน พ.ศ.
2416 อันเป็นวันบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 เป็นเกณฑ์ นับถึง ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451)
ได้ 40 ปีย่างปีที่ 41 ในส่วนพระราชนุสูลไค้ทรงอุทิศถวายสมเด็จพระบูรพกษัตริย์ทุก
พระองค์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์³⁸⁰ รัชมิ่งคลาภิเษกคำฉันท์กล่าวว่

³⁷⁹ หลวงธรรมาภิรมย์, รัชมิ่งคลาภิเศกคำฉันท์, 6: 12-13.

³⁸⁰ ประมวลกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (กรุง
เทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, 2528), หน้า 28.

ครั้นแล้วก็บังคม	บรมรูปราชา
สรีระกาลปรา	กฎเกริกพระเกียรติไกร
ซึ่งทรงดำรงแผน	ภพพานถวัลโอ
สุรยสันติภาคใน	รชราชธานี
กรุงเทพมหานคร	อมรรคินโกสินทร์
เป็นปิ่นประดับหิน	หวิสุทธิกระษัตรา ³⁸¹

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสมีลายพระหัตถ์ทรงอธิบาย
ศัพท์ประกอบการพิจารณา กำหนดชื่อพระราชพิธีดังนี้

ชื่อพระราชกุศลแลพระราชพิธีเพื่อราชสมบัติ 40 ปี
พระราชกุศลรัชชาติสิย แปลว่าการพระราชกุศลปรารถนาคความยิ่งยวดแห่งราชสมบัติ
หรือรัชกาลก็ได้ ๓ อธิสโย ความเป็นไปล่วงซึ่งปกติ พระราชพิธี
รัชชาติสิยาภิเศก แปลว่าอภิเศกปรารถนาคความยิ่งยวดแห่งราชสมบัติหรืออภิเศกใน
สมัยเป็ที่ยิ่งยวดแห่งราชสมบัติก็ได้ ๓ เสียงเรียกอยู่ข้างจะยาว แคลความดี
นักรู้แปลกันออก หังไม่จิต

พระราชกุศลรัชชวิธหรือรัชชิตี แปลว่าพระราชกุศลปรารถนาคความเจริญหรือกำไร
แห่งราชสมบัติ ๓ พระราชพิธีรัชชิตยาภิเศก แปลว่าอภิเศกปรารถนาคความเจริญ
แห่งราชสมบัติ เสียงก็เรียกสควก พังเพราะ ความก็ดี แต่ศัพท์อยู่ กำไร
ข้างจะจิต

พระราชกุศลรัชมังกล ๓ พระราชพิธีรัชมังกลาภิเศก ๓ ความแปลไม่บังอะไร
เลย แต่ไพเราะ แลได้ศัพท์ของเก่า ๓ อีกอย่างหนึ่ง การพระราชกุศล จะ
เรียกเหมือนครั้งก่อน ๓ ว่าพระราชกุศลสมภาค สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ก็
ได้ ควดยชณะนี้ไม่จัตวาราชสมบัติยิ่งดำ เป็นแต่หัน ๓ ³²⁸

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกชื่อพระราชพิธีว่า
รัชมังกลาภิเศก ดังปรากฏอยู่ในคำประกาศการพระราชพิธีว่า

. . . พระพุทธศาสนาอยู่ถ่วงแล้วสองพันสี่ร้อยห้าสิบเอ็ดจรรษา บรมรัชชิตนา
มาบรรจบครบสี่สิบปี มีเศษสามวาร สมเด็จพระกระษัตริย์อันมีพระราชประวัติ

³⁸¹ หลวงธรรมาภิรมย์, รัชมังกลาภิเศกคำฉันท์, 6: 14-15.

³⁸² "พระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี," กองจดหมายเหตุแห่ง
ชาติ, เอกสาร ร.5 รล 2/24.

ในพงษาวดาร จะไคมีรัชกาลยืนยาวเท่าสมเด็จบรมบพิตรพระองค์นั้นหามิได้
 เป็นเหตุให้มีพระกมลน้องไสโสมนัส ค่ำร้สสั่งให้ตั้งการรัชมังคลาภิเศก ³⁸³

1.9.3 เหตุการณ์เกี่ยวกับการทะนุบำรุงบ้านเมือง ในเรื่อง
 การทะนุบำรุงบ้านเมืองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระบรม
 ราโชบายตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นพระบาทสม
 เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ๗ ให้ชุกคลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ ฯลฯ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรด ๗ ให้ชุกคลองเปรมประชากรในปี
 พ.ศ. 2413 พระยามหาอำมาตย์กล่าวไว้ในโคลงสรรเสริญพระเกียรติว่า

พระราชทานทรัพย์จ้าง	จันรีย ชุกแธ
สองสี่สช้างจับ	จ่ายไซ
หารอยสี่สิบกับ	สี่ชิ่ง แลนา
อีกเศษแปดบาทให้	ค่าง้างแรงจัน
แต่พระราชทรัพย์นี้	หมายบอก ประกาศนา
เงินพระคลังเคิมออก	จ่ายจ้าง
ไซเงินพระคลังนอก	ในแผ่นดิน คินแธ
หวังประโยชน์ภพต่าง	แผ่นดินผดไทสยาม ³⁸⁴

คลองนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินส่วนพระ
 องค์จ้างเงินชุก ตั้งแต่หน้าวัดโสมนัสวิหารผ่านทุ่งหลวงไปออกแม่น้ำที่เกาะเกิดแขวงกรุง
 ศรีอยุธยา ทำให้พื้นที่สองฝั่งคลองซึ่งเป็นป่ากลายเป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะปลูก บำรุง
 การทำไร่ไถนาและการค้าขาย ³⁸⁵

³⁸³ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี (พระนคร: องค์การ
 คำของคุรุสภา, 2508), 2: 115-116.

³⁸⁴ พระยามหาอำมาตย์, คำกลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า 70.

³⁸⁵ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร: โรงพิมพ์
 ไทยพิมพ์ชยการ, 2490), หน้า 95.

ทางด้านการศึกษา กลอนสุภาพสรรเสริญพระเกียรติกล่าวว่า

แล้วทรงพระกรุณาบรรดาเด็ก	ยังเล็กเล็กเยาวพาปัญญาอ่อน
จัดขุนนางอย่างคึกฉิว	ให้ฝึกสอนหัดปรีอหนังสือไทย
พระราชทานเงินเดือนแลเลื่อนที่	ตามแต่มีวิชาอัชฌาไสย
แม่ใครก็มีวิชาปัญญาไว	ทั้งพระไทยจะทำนุบำรุงคชบุเลียง 386

กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงพระนิพนธ์โคลงว่า

โรงเรียนทรงแต่งตั้ง	สั่งสอน
บุตรอมตยราษฎร์	ทั่วหน้า
ศึกษาภาคฉันทกลอน	โทเอก
เขียนอ่านชาฎะเขี้ยวกล้า	รอบรู้ครูแสดง 387

การศึกษาระบบโรงเรียนเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนประถมสำหรับราษฎรทั่วไป นอกจากโรงเรียนหลวงแล้วยังทรงอุปถัมภ์โรงเรียนราษฎร์ด้วย ประกาศตั้งโรงเรียน พ.ศ. 2428 ตอนหนึ่งว่า "ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้งปวงนี้ก็เพราะทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน และมีพระราชประสงค์จะให้วิชาหนังสือไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการ แลเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้นไป" 388 นักเรียนผู้ใดเรียนจบมีวิชาความรู้ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการตั้งพระราชดำริที่พระราชทานแก่นักเรียนครั้งหนึ่งว่า

386 "กลอนสุภาพสรรเสริญพระเกียรติ," คำกลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า 103.

387 กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, คำกลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า 103.

388 "ประกาศตั้งโรงเรียน," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1246, หน้า 165.

อนึ่งทุกวันนี้ ตำแหน่งราชการทั้งปวงที่ตองมีเสมียนรับเงินเดือนเกิดขึ้นหลายหมู่หลายกรม ก็พากันร้องหาคนนักเรียนซึ่งสอบได้วิชาความรู้จะไปรับราชการทุกหมู่ทุกกรม. . . สมควรแล้วที่นักเรียนทั้งปวงจะรีบเร่งร่ำเรียนให้รู้จะได้รับราชการในตำแหน่งทันเวลาที่ตองการนี้ 389

1.9.4 เหตุการณ์เกี่ยวกับต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปถึง 2 ครั้งเป็นการเจริญสัมพันธไมตรี ที่ปรากฏในวรรณกรรมของพระเกียรติเป็นการเสด็จพระราชดำเนินครั้งแรกคือใน พ.ศ. 2440 หม่อมเจ้าเพิ่มนิพนธ์ไว้ว่า

อำพระกษณนั้นก็	จำเป็น
เวนเศวตรัตนราเชนทร์	ภิเชกไท
สมเด็จพระบรมนเรนทร์	ราชินีเฮย
สำเร็จราชกิจไว้	ปกหลาดล่ององค์
อำพระกษณนั้น	ช มอบริษัถิถิศรระหง
นาตราชินีคำรง	ถวัลยราชดล่องเฉลิม
พระกรุณ ช ไป้วย	วิตกหมายประสงคการ
ก่อโกยประโยชน์สาร	สุขเพิ่มสยามา
จ่ายาครนิราสแรม	นุประเทศศุยุโรปคลา
ลระชาถวัลยา	จรข้ามชโลธร 390

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินยังยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 นั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีพระราชนาจอสิหิรัชชาค

389 "พระราชดำรัสพระราชทานแก่นักเรียน (ที่สอบไล่ได้) ร.ศ. 108," ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6 ร.ศ. 108, หน้า 47.

390 หม่อมเจ้าเพิ่ม สคาวิสัย, ค่างลอนสร เสริฐพระบารมี, หน้า 156.

ในการวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ³⁹¹ ทั้งรายคันของกรมหลวงพิชิตปรีชากรตอนหนึ่งว่า

. . . หากพระคุณผู้เฝ้า เอื้ออาลัยรอบคอบ มอบพระอักษรรามเหษี สม
 เค็จพระบรมราชินีนาถ ให้ทรงราชยศทางพระองค์ ทานรู้ทรงสรรพการ ³⁹²

รายคันนี้กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงพระนิพนธ์ถวายในนามประชาชนชาวไทย
 เนื่องในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรปครั้งนี้ พระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น
 ศรีเพ็ญ) เป็นผู้อ่านถวาย ณ มหาสมาคมหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ วันที่ 1 มกราคม
 พ.ศ. 2440 ³⁹³

เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อยู่ในวรรณ
 กรรมของพระเกียรติเป็นเหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. 2413-2451 เหตุการณ์ที่ผู้แต่งเรื่อง
 ของพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกคนไม่กล่าวถึงคือกรณีพิพาทกับ
 ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 และการเสียดินแดนหลายครั้งในรัชกาลนี้

1.10 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 วรรณกรรมของพระเกียรติที่แต่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและกล่าว
 ถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระองค์คือลิลิตท้าวพระบรมราชาภิเษกสัมปะรามหาจักรี
 วงศ์ ซึ่งเป็นเรื่องการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เสด็จพระราชมนเทียรและเสด็จ ฯ
 เสด็จพระนครอย่างละเอียด ลิลิตเริ่มเรื่องด้วยเหตุการณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตด้วยพระโรคพระโลหิตเป็นพิษในพระอุทร

ณ วันพฤหัสบดี ผู้เรียบทรวินิจฉัยมาสด
 พุทธะศักราชสองพัน สร้อยวรรณระฉลุศก

³⁹¹ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์เสรีรัฐ, "สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระ
 องค์แรก, " สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ (กรุงเทพฯ: สัตยการพิมพ์,
 ม.ป.ป.), หน้า 190-191.

³⁹² คำกลอนสรรเสริญพระบารมี, หน้า (6).

หูกสิบแปดเพลลา หนึ่งนาฬิกาถึงปลาย
 ชาวจอมชายเขษรบุรุษ มงกุฎเกล้าเจ้าถวิล
 เสด็จสวรรคตเสียแล้ว ๗ ทองแก้วมะกุฎสถาน
 จักรพรรดิพินิตมังวิง 393

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตตอนตึกของคืนวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 ๗ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน³⁹⁴ และเนื่องจากไม่ทรงมีพระราชโอรส สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชาจึงได้ทรงรับราชสมบัติ ลิลิตกล่าวถึงพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

.....	หากบรมวงศ์เสนาบดี
หอนยนิศปรงคอง	เห็นบกพร่องฉันใด
พระไม่รับเดสิงรัชย์	หากอะนุมีศพร้อมสรรพ
พระจะรับครองสยาม	คามบรมระชาชะโองการ
สนองบหมาลัยเจษฎา	บรมวงศาเสนาบดี
พร้อมมนัญชะลิสรรเสริญ	อัญเชิญพระเจดิมภพ
ทรงเคารพรับอายาจน 395	

ข้อความที่กล่าวไว้ในลิลิตคลาดเคลื่อนกับหลักฐานทางอื่นอยู่บ้างกล่าวคือลิลิตอ้างว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริเป็นข้อแม้ว่าหากเสนาบดีข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมดเห็นพ้องจึงจะทรงรับราชสมบัติ หากมีข้อขัดข้องไม่เห็นพ้องกันก็จะไม่ทรงรับ แต่หลักฐานทางอื่นกล่าวว่าในชั้นแรกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอถอนพระองค์โดยทรงอ้างเหตุผลว่ายังทรงอ่อนพระ

393 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, โคลงลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษก สัปตมะราชมหাজักรวิวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิค, 2472), หน้า 9.

394 กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์, 2: 74.

395 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, โคลงลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษก สัปตมะราชมหাজักรวิวงศ์, หน้า 10.

ชมพรรษากว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ และไม่ทรงมีประสบการณ์ในการบริหารราชการแผ่นดินมากพอ แต่สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตทรงสนับสนุนว่าสมควรที่ราชสมบัติจะตกแก่เจ้าฟ้าประชาธิปก ฯ ส่วนงานราชการนั้นเจ้านายทุกพระองค์พร้อมจะช่วยให้ทรงครองแผ่นดินได้ราบรื่นตลอดไป³⁹⁶ ในที่สุดเจ้าฟ้าประชาธิปก ฯ ทรงยินยอมรับราชสมบัติ พระองค์มีพระราชดำริในเรื่องนี้ว่า

พวกเจ้านายทรงแสงพระองค์วาทักชาติ และทุก ๆ องค์นึกถึงแต่ชาติ ไม่มีพระองค์ใดนึกถึงประโยชน์ส่วนพระองค์เลย ทุก ๆ พระองค์ท่านก็แก่ฉันอย่างเหลือจะอธิบายได้ ทำให้ฉันคิดอยู่ว่าถ้าเจ้านายยังมีความรู้สึกใดเช่นนี้ แม้สภาพการณ์จะคุกคามเพียงใดจริง พระราชวงศ์จักรีจะยังล้มจมไม่ได้³⁹⁷

ลิลิตคำรับพระบรมราชาภิเษกกล่าวถึงการสรงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การตั้งองคมนตรีและอภิรัฐมนตรี ต่อจากนั้นจึงเริ่มเรื่องการบรมราชาภิเษกซึ่งมีรายละเอียดตั้งแต่เตรียมหาพระฤกษ์ เตรียมน้ำอภิเษก พระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัตร พระราชพิธีบรมราชาภิเษก การสถาปนาพระบรมราชินี เสด็จ ฯ นมัสการพระแก้วมรกต ถวายบังคมพระบรมศพ และพระบรมอัฐิ พระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร เสด็จออกมหาสมาคม เสด็จ ฯ เสด็จพระนครทางสถลมารคและชลมารค ราชการตั้งกล่าวนี้ตรงกับในรายการของกระทรวงวังซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรง

³⁹⁶ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เจ็กรอบอายุ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512), หน้า 67-68.

³⁹⁷ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, 2517), หน้า 661.

พระคำวิและทรงแถลงการณประทาน 398 มีอยู่เพียงตอนเดียวที่ไม่ตรงกันคือลิลิตว่า
ก่อนวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช
ดำเนินพร้อมสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีไปถวายบังคมพระบรมรูปทรงมา

เดือนช่วงดวงประทีปฟ้า
สู่พระลานสวนกุลิต
บรมรูปปิยะราชสถิต
เสด็จจากรถยนต์ยัง
วางมาลีแล้วจุก
ชมภิวาหระณะนาดชะไม
“ลูกรักจักน่านมะโ
สรวมเคชปกเกศยอม
เสริมส่วสติกุณพิพัฒน์
โคเพงแรงสมทาง
มะกุงชาติศาสนาเคฉวางค
เกษกรกิจพาณิชย์ชะเง้อม
ไพรปะดาคแนว
ผนฉานาผนไฟ
ศึกษาพิทยาไท
สมอุสสาหอยามาน
อรามแสงโสมสองเว้ง
ฉายพระพักตร์ปิยะมะหา
พางเนยพะจะนาปรา
“พอรักจักหะนุกบิม

พทิศ ละเก็งเอย
ซงตั้ง
หลังมะหิศ วาต
ระยอบหนานุสาวรีย์
เทียนอุไร รูปแฉ
หัตถนอม
ศวรรย์ภิเษก เสวเอย
โชคให้ชัยเจนิม บาระนิ
บองพะยางค สยองฤ
ที่เอ้อม
จักริช เกษมเทัญ
งอกสร้างสินทวิ วงรา
พิษามัญ หมองฤ
ศรพฉสราน
เดสิงราก ฉลวยเทัญ
มะโนชเกอนิกรสยาม ขอเคชะ
วิหะภา ผองเอย
ราชยิม
ศรียุเสนาะ สนองฤ
อยู่ปองผองพงศ พ้ออา” 399

เหตุการณ์ตอนนั้นไม่ปรากฏในหมายกำหนดการจริง ๆ ทั้งนี้เพราะเป็นเหตุ
การณที่ผู้แต่งลิลิตเพิ่มขึ้นเพื่อประโยชน์ในทางวรรณศิลป์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า

398 กรมศิลปากร, รายการละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระ
ราชมนเทียรและเสด็จเสียบพระนคร (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2496).

399 กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, โคลงลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษก
สัปคมะราชมหาจักกรวิวงศ์, หน้า 92.

เจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาธิบายไว้ในคำนำของเรื่องนี้ว่า

ที่กล่าวถึงว่าข้าพเจ้าไปนมัสการพระบรมรูปทรงม้าในวันก่อนพิธีบรมราชาภิเษกนั้น ความจริงข้าพเจ้าหาได้ทำเช่นนั้นไม่ แต่ได้ทำตามราชประเพณีคือไปถวายบังคมพระบรมอัฐิที่หอพระธาตุมณเฑียร และพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท⁴⁰⁰

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ส่งกระแสพระราชดำริถึงพระราชบิดา และทรงใช้จินตนาการให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบ เป็นข้อความที่เหมาะสมแก่สถานการณ์ขณะนั้นจึงทำให้เกิดความประทับใจได้

ลิลิตคำรับพระบรมราชาภิเษกนี้ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์ใน พ.ศ. 2469 ภายหลังจากบรมราชาภิเษกไม่นานนัก ดังนั้นเหตุการณ์ในรัชกาลนี้จึงปรากฏแต่เรื่องพระราชพิธี รายละเอียดของเนื้อหาจำนวนมากจนน่าจะคิดว่ากรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์จากการเทียบกับหมายกำหนดการ และรายการละเอียดของกระทรวงวังซึ่งออกก่อนการพระราชพิธี

1.11 เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
บรรณกรรรมยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันล้วนแต่แต่งในรัชสมัยแต่ผู้แต่งต่างตามเอกสารที่มีมาก่อนดังนั้นจึงปรากฏรายละเอียดมาก และข้อความไม่ต่างกันแต่อย่างใด ยกเหตุการณ์บางเรื่องเทียบให้เห็นเป็นตัวอย่างเช่น ครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติคือจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลใน พ.ศ. 2489 ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษกและเฉลิมพระราชมณเฑียรกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลว่าพระองค์สวรรคตเพราะทรงต้องพระแสงปืนในห้องพระบรมม

⁴⁰⁰ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, โคลงลิลิตสุภาพคำรับพระบรมราชาภิเษก
สัปตมหาราชมหাজักรวงศ์, หน้า ช.

อาทิตย์ที่เก้ามิถุนา ปวงประชาจำนั พุทธศักราชนั้นสองสี่แปดเก้า
 เขาเชิญพระบรมศพ เขาโกศครุฑเครื่องสูง จรุงควยสุคนธา แล้ว
 เชิญมาประดิษฐาน ที่บนพานแว่นฟ้า คุณิตมหาปราสาท แล้วเชิญพระ
 ราชนูชา องค์เจ้าฟ้าภูมิพล เถลิงมณฑลสยามรัฐ เป็นกษัตริย์สืบ
 พระวงศ์ นับองค์ลำดับที่เก้า 401

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตวันที่ 9 มิถุนายน
 พ.ศ. 2489 รัฐสภาได้เปิดประชุมในตอนกลางคืนวันที่ 9 นั้น เวลา 21.00 น.
 เรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ ตามกฏมณฑล พ.ศ. 2467 ผู้อยู่ในลำดับแรก
 คือเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระอนุชาาร่วมพระราชชนนี ที่ประชุมลงมติเป็น
 เอกฉันท์ พระองค์ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ภูมิพลอดุลยเดช 402

เมื่อทรงรับราชสมบัติแล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินยังต่าง
 ประเทศเพื่อทรงศึกษาต่อ เสด็จนิวัติประเทศไทย พ.ศ. 2493 ลิลิตราชาภิเษก
 สมรส บรมราชาภิเษกและเฉลิมพระราชมณเฑียร กล่าวถึงงานถวายพระเพลิงพระบรม
 ศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระราชพิธีราชาภิเษกสมรสและพระ
 ราชพิธีบรมราชาภิเษก ในปีเดียวกันนั้น ลิลิตเรื่องนี้กล่าวถึงพระราชนิพนธ์ที่สำคัญว่า

ภูมิพลอดุลยเดชเจ้า	จอมกษัตริย์
หลังทักษิโศทศคาร์สิ	เที่ยงแท้
อชิษฐานพระวชิษฐ์	ทอประ ชาเอย
เราจักครองแผ่นดินแล	กับควยขรรมา 403

401 จิรภา อ่อนเรือง, ลิลิตราชาภิเษกสมรส บรมราชาภิเษกและเฉลิม
 พระราชมณเฑียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, หน้า 7.

402 กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์, 3: 17-18.

403 จิรภา อ่อนเรือง, ลิลิตราชาภิเษกสมรส. . . , หน้า 35.

หลักฐานประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่าวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2493 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติสู่พระนคร เพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2493 ทรงประกอบพระราชพิธีอภิเษกสมรสกับหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร และวันที่ 5 พฤษภาคม ปีเดียวกันทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีพระปรมาภิไธยว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีปฐมบรมราชโองการว่า "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยาม" 404

เหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหมั้นหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติกล่าวว่หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์

ฉันยังเด็ก เล็กนักความรักนี้ ไม่เคยมีมาก่อนตอนรู้จัก
มันทำให้ฉันเห็นคุณค่ามัน ไม่ตระหนักกันนั้นเป็นฉันใด 405

คำสัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ชิ้นเคยใหม่ซึ่งพิมพ์จำหน่ายในสิงคโปร์ ฉบับประจำวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2492 เสนอว่า "ฉันยังเด็กมากและไม่เคยมีความรักมาก่อน มันทำให้ฉันรู้สึกตื่นเต้นเหมือนกัน" 406

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชใน พ.ศ. 2499 เรื่องเย็นศิระเพราะพระบริบาลกล่าวว่

404 กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์, 3: 19.

405 เกื้อ นคร, เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (กรุงเทพมหานคร: สัตยการพิมพ์, 2517), หน้า 62.

406 กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์เสรีรัฐ, สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ, หน้า 58.

เหตุผลของพระเจ้า	ไผ่ฤๅ
ทรงเลื่อมใสศรัทธา	รวมทั้ง
ระลึกพระพุทธรูป	วังรัก ภูเขา
กตเวทีตั้ง	ครีถวนทุกสถาน
อีกประการหนึ่งให้	หทัยถวิล
สนองเนื่องในระบิล	บังอาจ
สังฆราชประชวรอิน-	ทรียสุ
พิ ช ผนวชจักสร้าง	ส่งให้หายประชวร 407

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระผนวชนั้น มีพระราชดำรัสที่
พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ขณะเสด็จออกสีหบัญชรว่า

จักใ้อุปสมบทในพระราชประเพณีสักวันหนึ่ง ซึ่งจักเป็นทางสนองพระคุณพระ
ราชูปถัมภ์ตามศรัทธา . . . อนึ่งการที่สมเด็จพระสังฆราชซึ่งทรงมีคุณูปการ
ในส่วนข้าพเจ้าโคหายประชวรในครั้งนี้ ก่อให้เกิดความปิติยินดีแก่
ข้าพเจ้าเป็นอันมาก มาค่านิ่งก็เห็นว่า ถ้าในการที่ข้าพเจ้าจะอุปสมบทเป็น
พระอุปชฌาย์แล้วก็จะเป็นการ แสดงออกซึ่งความศรัทธาเคารพของข้าพเจ้าที่
มีอยู่ในตัวพระองค์ท่าน 408

เหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยือนออสเตรเลีย
มหาวิทยลัยเมลเบิร์นหลายครั้ง ๗ ถวายปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติม-
ศักดิ์ แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ว่า

...มีหมูนีสติกพิศ	อวกเฉพาดำหน้างาน
ไม่เคารพนบฏบาล	โทษาหน้างานคานต์
คราชนพระราชดำรัส	กอนตรัสค่านับมาที่
"ปัญญาชน" นอกเวที	แล้วมีพระราชวาจา

407 สุภร ผลชีวิติน, เขียนศิริเพราะพระบริบาล, หน้า 59.

408 กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์เสรีรัฐ, สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรม
ราชินีนาถ, หน้า 77-78.

ขอขอบน้ำใจเจ้าบ้าน
 ทอรับแขกเมืองที่มา
 แล้วทรงเล่าไว้ไฉน
 แปดร้อยปีพร้อมพรัก
 อันออสเฑร เลี้ยยุคนั้น
 ไทยชนไม่จนน้ำใจ
 ไซ้เหตุไซ้ผลคนคิด
 ทำไปไรพิจารณา
 คนพึงปรบหัดถักฉาด
 หมูมารพาดนอกคอก
 ครูบาอาจารย์ของเขา
 ล้วนชมขนาดปราชญ์แท้
 "พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้า"
 จอมไทยไซ้ชื่นคิน่า

อ่อนหวานสุภาพหนักหนา
 อบอุ่นรูปร่างนิก"
 เสรีเอกราชประจักษ์
 สมศักดิ์ภาษาของไทย
 ยังไม่รู้กันอยู่ไหน
 พังใครแล้วไซ้ปัญญา
 หาขอบผิดก่อนดีกว่า
 จะพาพลาทหาเสียที่
 โจษชานชั้นชมทรงศรี
 คำนับภุมย์ยอมแพ
 เหลือเศราอายุอับยิบแย
 ไซ้ธรรมะแกอธรรม
 อ่านเสรีจตุร องครีกนิกซ่า
 แฉกพุทธเจ้าชานะมาร 409

เหตุการณ์สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถมีพระราชดำรัสแล้วว่า

เมื่อพิธีเริ่มต้น อธิการก็ลุกขึ้นไปอ่านคำสวดที่พระเกียรติพระเจ้าอยู่หัวก่อนที่
 จะถวายปริญญา หันไคนั้นเองข้าพเจ้าได้ยินเสียงเอะอะเหมือนโพนฮาย
 ข้างนอก. . . ครั้นอธิการบตีอ่านคำสวดที่พระเกียรติจบลงก็ถวายปริญญา ต่อจาก
 นั้นก็ถึงเวลาพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จไปพระราชทานพระราชดำรัสที่เครื่องขยาย
 เสียงกลางแจ้ง ยังไม่ทันจะอะไร ก็มีเสียงโพนฮายดังขึ้นมาจากกลุ่ม "ปัญญา
 ชน" ข้างนอกเสียแล้ว

ขณะที่ทรงพระดำเนินไปยังกลางแจ้งเห็นพระพักตร์สงบเฉย. . . พระเจ้า
 อยู่หัวทรงเปิดพระมาลาที่ทรงคู่กับฉลองพระองค์ครุย แล้วหันพระองค์ไปโค้ง
 คำนับคนกลุ่มที่ส่งเสียงอยู่ข้างนอกอย่างคงามนาคูที่สุด พระพักตร์ยิ้มนิค ๆ
 พระเนตรมีแววเยาะหยอ ๆ แต่พระสุรเสียงราบเรียบยิ่งนัก

"ขอขอบใจท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ในการต้อนรับอันอบอุ่นและสุภาพเรียบ
 รอยที่ท่านแสดงต่อแขกเมืองของท่าน"

409 สมโรจน์ สวัสดิกุล ๒ อยุธยา, เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
 ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, หน้า 54-55.

พระราชดำริส่วนนั้นดีมาก รับผิดชอบ ๗ โดยไม่ทรงใช้กระดาษเลย ทรงเล่าถึงวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของไทยเราว่า เรามีเอกราช มีภาษาของเราเอง ให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนมา 700 ปีกว่ามาแล้ว. . .หลังจากรับผิดชอบ 700 ปีกว่ามาแล้วทรงทำเหมือนเพิ่งนึกออก ทรงสะทึงนึก ๗ และทรงโค้งพระองค์อย่างสุภาพเมื่อทูลว่า ขอโทษ ลืมไป ตอนนั้นยังไม่มีประเทศออสเตรเลียเลย แล้วทรงเล่าต่อไปว่า แค่นั้นแต่ไรมาคนไทยเรามีน้ำใจกว้างขวาง พร้อมทั้งจะให้โอกาสคนอื่น และฟังความเห็นของเขา เพราะเรามักใช้ปัญญาขบคิดใคร่ครวญหาเหตุผลก่อน จึงจะตัดสินใจว่าสิ่งใด เป็นอย่างไร ไม่สุ่มสี่สุ่มห้าตัดสินใจอะไรตามใจชอบโดยไม่ใช้เหตุผล. . . การที่นักศึกษาบางพวกทำตัวไม่น่าคุณศาสตราจารย์ของเขาเองอายุ ทองออกตัวว่าเป็นเด็ก ๆ แทนที่จะเรียกว่านักศึกษา ⁴¹⁰

เหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่อยู่ในวรมณกรรมย่อพระเกียรติเป็นเหตุการณ์ตั้งแต่ต้นรัชกาลจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2527 อันเป็นที่ตั้งเขียนศิระเพราะพระบริบาล) เนื้อหาของวรมณกรรมย่อพระเกียรติในรัชกาลนี้กว้างขวางกว่าวรมณกรรมย่อพระเกียรติพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาล มีเหตุการณ์หลายเหตุการณ์และมีรายละเอียดมาก แม้ทุกเรื่องจะแต่งในรัชกาลนี้และแต่งให้เห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ หรือรู้เรื่องด้วยตนเอง แต่ข้อมูลไม่ได้จากประสบการณ์อย่างเดียว หากนำมาจากเอกสาร หนังสือและการสัมภาษณ์ผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทด้วย

2. ข้อมูลจากเอกสาร

วรมณกรรมย่อพระเกียรติที่ใช้ข้อมูลจากเอกสารโดยตรงคือเรื่องที่แต่งถึงพระมหากษัตริย์ในอดีตดังต่อไปนี้

⁴¹⁰ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์เสรีรัฐ, สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ, หน้า 145-147.

2.1 ลิลิตทะเลงพ่าย เป็นเรื่องที่แต่งในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสมัยอยุธยา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงระบุว่าคำนี้เป็นเรื่องความพงศาวดาร แม้ไม่ได้ระบุว่าทรงใช้พระราชพงศาวดารฉบับใดก็อาจพิจารณาจากเนื้อความสำคัญได้ว่าตรงกับพระราชพงศาวดารหลายฉบับ เช่นตอนต้นเรื่องสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชปรารภจะไปตีเขมร ลิลิตทะเลงพ่ายว่า

. . . ว่ากรุงศรีอยุธยา นครอินทรีปรีดิ์ กุรุงรัฐประเทศ กัมพูชเพศ
พิสัย นิวูโคเดสิงถวัลย์ มังโหมหันชเห็นนิค วิหุจวิทเรืองพาล โดย
สันดานแต่ประถม ครั่งบรมราชอัยกา ผ่านพสุธาถวัลย์รัช ฝ่ายกรุง
กัมพูชกัมพูช ทอประทุษหักหาญ ราชูรบหัวเมืองเนอง เบื้องบูรพิศ
ไปถัน จึงพระปิ่นประพิ ยากรโยธิไปยุช เหยียบกัมพูชประเทศ ถึง
ปราศเยศแล้วเสร็จ ฝ่ายนักเสด็จมานเภา เจาะฉะแวงถวายนุทร ช
กัทยาอุทศคนกรุง นคงสองยอกเขาวยศ เป็นเอารสนุชธรรม ครั้น
สวรรคาลัยไซ พระมหินทรโคสมบัติ เสียเศวตฉัตรหงสา ศรีอยุธยา
พินาศ จึงบรมราชบิตุงค ทรงสืบเสวยศวรรเยศ ฝ่ายประเทศกุรุง
พูนพิบัติพิทา นักพระสถิตามารบ โรมพิภพชิงฉัตร ทักเกล้าเจ้าธรณินทร
โคแผนคินหอมเชก สักเทิมเหคูหงการ ยกพยุหาญมาเยื่อน เคือน
เรารบถถึงถัน จึงพระปิ่นบิตูราช ยากรแสนยาออกยุทศ เจ้ากัมพูชพัก
พล ท้าบลวักสามพิหาร พลเราราชูหอมแซก แดกตายตากพสุธา
เสียพระจัมปาเอารส ซากคอกชคินเมือง หวยหาญเปลืองไปหลาย
คอยชาวทราบศิกมอญ ติคนครคราโค พลอยชิงชัยแทรกซ้า คำเป็นศึก
สองหน้า กวากเอาซาขอบซันท์ บันไปสู่ถันคน กลับก่อกลสารสื่อ ส่ง
ชาวชื่อสมานมิตร คิคขอร่วมไมตรี ท้าว ช ไปมีอาสาท เพือบให้ชาค
ทางธรรม ถันบุญมิตรประนอม ยอมยินสัจยัคคศึก จนจาริกเสลา บัก
ลีมาหมายเชก บันประเทศไทยหอม. . . 411

411 กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตทะเลงพ่าย (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2503), หน้า 3-4.

พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศกัถว่าว่า

กรุงกัมพูชากรุงราชัน ผู้ปกครองสมบัติ จิตมักเป็นสันดานพาล หุนจริต เหมือนพญาละแวก บิคนักพระสุโท นักพระสุทัน เมื่อศึกกรุงหงสาวดียก มาคราวแรก ครั้งสมเด็จพระอัยกาธิราชเจ้าฉานพิภพใหม่นั้น พญาละแวกก็ ยกทัพเข้ามาพลอยฆ่า ทิกวาคเอาอพยพชาวเมืองปราจีนบุรีไป จนสมเด็จพระบรมราชาอัยกาทองเสด็จยกไปปราบ จึงถวายนักพระสุโท นักพระสุทัน เข้ามาแล้วนักพระสิฎฐราไปเอาทัพมาตีฆ่าบิคนักพระสุโท นักพระสุทัน เสีย นักพระสิฎฐราได้สมบัติกรุงกัมพูชาธิบดีเป็นพญาละแวก ครั้นแผ่นดินเป็นของ พระราชบิดาเรา ก็ยกทัพมาถึงวัดสามพิหารจนเสียพระจำปาธิราชลูกชายก็ ยังหาเช็ดหลายไม่ มีศึกหงสาวดีมาตีพระนครครั้งใด ก็มีแต่ยกทัพมาพลอย ฆ่าตี ทิกวาคเอาประชาราษฎร์ชาวอชฌตเสมาไปทุกครั้ง แล้วกลับแต่งทูตานุ ทูตมาขอเป็นทางพระราชไมตรี สมเด็จพระบรมราชาบิดาเรามีได้มีพระหทัย อาชวาทเพื่อมิให้เสียขรรมาราชประเพณี จนบันเขตแดนปักศิลาจารึก 412

ตอนกระทำยุทธหัตถี ลิลิตตะเลงพ่ายกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมีพระราช คำรัสแก่พระมหาอุปราชาว่า

พระพี่พระน้อง	ภพอุตุ คมเอย
ไปชอบเชษฐยงยุทธ	รมไม
เชษฐราชรวมคชยุทธ	เดยอเกียรติ ไวแธ
สืบกวาสองเราไส	สุดสิ้นธานี 413

พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศกล่าวถึงพระราชคำรัสว่า "พระพี่เจ้าเราจะยืนอยู่ไยในร่มไม้เล่า เชิญออกมาทำยุทธหัตถีด้วยกันให้เป็นเกียรติยศไว้ในแผ่นดินเถิด ภายหน้าไม่มีกษัตริย์ที่จะได้กระทำยุทธหัตถีแล้ว" 414

412 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศกัถ, หน้า 229-230.

413 กรมพระปรมาธิบดีชินโรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า 118.

414 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 247-248.

ถ้อยคำสำนวนโวหาร เห็นได้ว่ากรมพระปรมาธิบดีฯ ใน สหรงพยายามให้ใกล้เคียงกับพงศาวดารมากที่สุด ส่วนที่ไม่มีในพงศาวดาร คือบทนิราศของพระมหาอุปราชา ซึ่งเพิ่มเข้ามาเพื่อประโยชน์ทางวรรณศิลป์

2.2 ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ผู้แต่งคือ พ.ท.ท.พิศาล เสนะเวส แต่งเมื่อ พ.ศ. 2513 ย่อพระเกียรติสมเด็จเจ้ากรุงธนบุรี เรื่องนี้มีบรรณานุกรมว่าใช้หนังสือในการแต่งคือเรื่องไทยรบพม่า พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรื่องสามกรุงและเรื่องอาณาจักรพระเจ้ากรุงธน เนื้อหาจึงเหมือนกับพงศาวดารทุกประการ ถึงข้อวินิจฉัยของกรมการศึกษานิตการประกวด 4¹⁵ ยกตัวอย่างบางตอนดังนี้ เช่นตอนพม่าตีเมืองพิษณุครั้งที่ 2 ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่า

คราวนี้ก่อนพม่าเข้า	มาถึง
กิตติศัพท์คงอึ้งคะนิง	ลวงหน้า
สุรสีห์พิชฌุโลกจึง	ร่วมกับ พิชัยนอ
เทวียมระมัทระวังชา	ศึกไว้กวาดชน
ครั้นทราบโดยชัดแจ้ง	ไปสุพลา
ยกพยุหพลมา	แคแล้ว
สุรสีห์พิชัยครา	นั้นจัก ทัพแธ
ชุมนุม ชัยภูมิแพรว	เพิศเซากลางทาง
ปางพม่าเริงราคลาย	เขตไทย
เป็นที่พักอาศัย	สุขแท้
หรือเป็นที่มาไป	เที่ยวเล่น กั้นพอ
ถึงที่ทัพชุมนุมแล้ว	ไปไคระวังคน
ยกพลออกรบรา	ตีตีค ศึกเฮย
ต่างประจัญบานสมรรถ	มสู
ฝ่ายไทยสเลือกคัค	หมื่น คีแธ
ฐานที่ไทยเป็นยู	ปกปองครองแดน

415 "บันทึกของคณะกรรมการส่งเสริมวรรณกรรมของธนาคารกรุงเทพ จำกัด," ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์ธนาคารกรุงเทพ, 2515).

แผนที่ที่ก่อคาน	โคยกล อูบายเฮย
ไปสุพลาพาพหล	แตกลี
พิชัยพันพมาจน	คาบหัก
เป็นประวัติเชคซี	กีกกองกาลนาน
อังคารเจ็คค่าซาง	แรมเคื่อน ยีนอ
ปีมะเส็งฎาเลือน	เลอะรุ
สองสามหน่งหกเหมือน	วันประวัติ - ศาสตรา
ที่พิชัยทอสู	ไลล่างไปสุพลา 416

เรื่องไทยรบพม่ากล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนนี้ว่า

สิ้นฤดูฝนในปีมะเส็ง พ.ศ. 2316 ไปสุพลาก็ยกกองทัพมาหมายจะมาตีเมืองพิชัยอีก แต่คราวนี้ฝ่ายไทยรู้ตัวก่อน คอยเจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาพิชัย คาคว่าพม่าคงจะยกมาอีก ไทคอยระวังสืบสวนอยู่มิไค้ประมาท ครั้นรู้ว่าไปสุพลายกกองทัพมา ก็ชวนกันยกกองทัพไปตั้งชุมสลักคืออยู่ ณ ที่ชัยภูมิในกลางทาง กองทัพพม่ายกมาถึง เจ้าพระยาสุรสีห์กับพระยาพิชัยออกกระคมตี ไครรบกันเป็นสามารด ฝ่ายไทยไค้ที่ชัยภูมิไค้เปรียบพม่า ก็ตีทัพไปสุพลาแตกถลันไปเมื่อ ๗ วันอังคาร เดือนยี่ แรม 7 ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2316

รบกันครั้งนี้ เมื่อเช้าประจัญบาน พระยาพิชัยถือคาบ 2 มือเข้าไล่พันพม่าจนคาบหัก เลื่องลือชื่อเสียงถึงเรียกชื่อกันว่าพระยาพิชัยคาบหักแต่นั้นมา 417

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จ ฯ ที่เชียงใหม่ครั้งที่ 2 นั้นพระยาภาววิละ ถวายนักคานารี ลิลิตกล่าววว่า

ภายในเดือนยี่พ้อง	อังคาร
แรมแปดค่ำภูบาล	สุแควน
ลำบางยับยั้งบาน	เบิกพระ - หัยแธ
ภาววิละภักคี่แน่นแพ้น	นบเผ่าบทศรี

416 พิศาล เสนะเวส, ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, หน้า 183-4.

417 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 444.

น่านีหนึ่ง เขา	มาถวาย
ทรงคอบแทนตั้งราย	ก่อนนั้น
มิไค้แตะคองกาย	สงกลีบ คินนอ
กาวิละกับพวกคั้น	คาคดอยหูลความ
อินนงรามนนี้	ใจสมักร มานา
พอแม่ก็พรอมพริก	อยู่แล้ว
ไซซาบาท เชื้อนชัก	พรากลูก เขานอ
เป็นกรณีอันแคลว	คลากพนเวรกรรม
ทรงธรรมศรีสว่าดา	เป็นคัง นันนอ
พอแม่หมคความวัง	- เกียจไซร
เราก้หมคความก้ง	- วลบาป
ยอมรับนางไปไค้	กัจตั้งใจมา 418

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศกล่าวว่

ครั้งรุ่ง ๗ วันอังคาร เดือนยี่ แรม 8 ค่ำ ยกจากทางฉัตรมาประทับแรม
 ลำปาง. . . อนึ่งพระยาภาววิละถวายนัดคานารีเป็นบาทบริจาริกผู้หนึ่ง ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงิน 1 ชั่ง มาสำหรับหนึ่ง สั้งให้คั้น
 แก่พระยาภาววิละคั้งเกา พระยาภาววิละ พระยาอุปราชา กราบทูล ฯ ว่า
 บัดนี้เจ้าตัวก็สมักร บิคามารคาฐาตีพี่น้องหังปวงก็ยอมพร้อมกัน อันจะเป็น
 โโทษควยพลัดพรากจากบิคามารคา กัจหนึ่งทรงพระกรุณาเห็นหามีไค้ ทรง
 พระคำริเห็นว่า ตั้งใจสามิภักคี้เป็นแท้แล้ว จึงพาตามเสด็จ ฯ มาควย 419

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ครั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยัง เป็นพระภิกษุอยู่ ได้ไปรับบิณฑบาตในวัง ระหว่าง
 ทางพบซินแสผู้หนึ่งซึ่งทำนายลักษณะภิกษุทั้งสองว่าจะไค้เป็นกษัตริย์หังคู้ ลิสิตสมเด็จพระ
 พระเจ้าตากสินมหาราชว่า

โคยชื่อภิกษุค้วง	ภิกษุ สินนา
หวีวรองอะสุ	คัพทนั้น

418 พิศาล เสนะเวส, ลิสิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, หน้า 202-3.

419 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ, หน้า 61-62.

2.3 กษัตริยานุสรณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงพระราชนิพนธ์ย่อพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงกล่าวไว้ในคำนำว่า เล่าโครงเรื่องมาจากเรื่องไทยรบพม่า เหตุการณ์จึงเหมือนกันโดยตลอด ถึงตอนอะแซหุ่นก้พบกับเจ้าพระยาจักรี กษัตริยานุสรณ์ว่า

หวนก้ให้ล้ามเออน	เอยถาม
อาทานผู้ศัทรุขาม	สยบลี
ซาใครจะทราบความ	กำหนด
อายุทานป็น	มากนอัยเพียงไร
ขุนศึกจอมทแกลว	ประเทศ ไทยนอ
สามสิบปีเศษเศษ	คอบถอย
อายุทานจอมเคช	แม่ทัพ พม่าเอย
วาเจ็คสิบสองมินอัย	แกลวชานาญ
ตัวทานยังหนุ่มแท้	วัยฉกรรจ
รูปพิลาสเนคฉัน	อะเคอ
มีมือเลิศโรมรัน	ศึคอ
อาจสู้เรราชาตีเซอ	เขาผู้ชาตสมร
อุทสาทรักษอาคมไว้	จงคิ
ตัวทานนั้นบุญมี	ภาคหนา
จะเป็นป็นชรัณ	คองเซต
มรุษจุนอันชา	กลาวแลวเป็นจรัจ
แลวใหเอาเครื่องมา	เป็นมาศ
นำพัสตรสักหลาค	เพริศแพรว
ของอันประวัศิศาสตร	กัจจ
ไว้วาคินสอแถว	อิกน้ามันคิน 423

เรื่องไทยรบพม่ากล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

อะแซหุ่นก้ให้ล้ามถามเจ้าพระยาจักรีว่าอายุเท่าใด เจ้าพระยาจักรีให้บอกไปว่าอายุได้ 30 เศษ แล้วจึงให้ถามถึงอายุอะแซหุ่นก้บ้าง บอกมาว่าอายุได้ 72 ปี อะแซหุ่นก้พิจารณาอุบายลักษณะเจ้าพระยาจักรีแล้วสรรเสริญว่าท่านนั้นรูปถึงงาม มีมือก็เข้มแข็ง อาจสู้รบเรอาผู้เป็นผู้เขาได้ จง

เป็นที่ว่าจีนฤ	เรื่องกล่าว
สงเคชเกินเหตุใน	ปลุกปล้ำคำลวง
ภิกษุคงกล่าวถอย	อาชิน - แสเอย
เราเพียงจะไคยีน	ท่านช้
เราอ่อนกว่าท่านสิน	สองชวบ ปินา
ได้เรียกกันฉะนี้	แน่แท้ควรฉงน
สองคนไซ้พี่น้อง	ท่องเคียว
เป็นกษัตริย์รวมรัฐเวียว	รอยราว
นี้ลีทานควรเฉลียว	ฤาจะ
เป็นสักไซ้ทวงชาว	แหละล้วนควรฟัง 420

ผู้แต่งลิลิตได้นำเหตุการณ์ก่อนนี้มาจากเรื่องสามกรุง กรมหมื่นพิทยาลงกรณว่า
 แต่งตามที่ได้ยินผู้ใหญ่เล่า 421 ใจความในสามกรุงมีว่า

สองภิกษุทราบข้อ	จินพยากรณ์จ้อ
จักไคเป็นกษัตริ์ สองแล	
พุกมากเงินปากจาน	เชิงฉลาดปราชญ์ปาน
อวกอ้างเป็นหมอ กุแน	
ท่านว่าอย่าพุกเพอ	เปิดปากกล่าวเกอเกอ
ป้องป้อลือเลี่ยน	
สองช่าอายุไกล	เคียงกัน
ทั้งคูจะทรงฉัพท	นิทเคา
เป็นกษัตริ์รวมรัฐบัล	สังกรวม โฉนอ
เห็นจะสักทวงชาว	แน่นำค่าหาย 422

สิ่งที่ผู้แต่งลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเคิมเข้ามาบ้างคือความเห็น
 หรือข้อวิจารณ์ส่วนตัวของผู้แต่งในบางตอน

420 พิศาล เสนะเวส, ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, หน้า 20.

421 กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, สามกรุง (พระนคร: คลังวิทยา, 2511),
 หน้า 354.

422 เรื่องเคียวกัน, หน้า 57-58.

อุทสำหรับรักษาตัวไว้ภายนอกจะได้เป็นกษัตริย์เป็นแท้ แล้วให้เอาเครื่องม้าทองสำหรับ 1 กับสักหลาดพับ 1 คินสอแก้ว 2 กอน น้ำมันดิน 2 หมอ มาให้เจ้าพระยาจักรี⁴²⁴

กษัตริย์ยานุสรณ์ เป็นเรื่องสั้น ๆ เหตุการณ์สำคัญมีเหตุการณ์เดียวคืออะแซหวุ่นกี้ขอกู้ตัวเจ้าพระยาจักรี ตอนท้ายกล่าวถึงในวันนั้นไทยกับพม่าหยุดรบกันชั่วคราว ทางไปมาหาสู่กันพูดคุยกันอย่างสนุกสนานซึ่งตรงกับเรื่องไทยรบพม่าและพงศาวดารกล่าวไว้

2.4 มหาธีรราชเจ้า ราชสกุติ มหาธีรราชเจ้าราชสกุติเป็นเรื่องยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเนื่องในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ 100 ปี เมื่อแต่งถึงพระมหากษัตริย์ในอดีตที่ผู้เขียนไม่ทันเห็นพระองค์จึงใช้เอกสารที่มีมาก่อนทั้งสิ้น มหาธีรราชเจ้าราชสกุติมีเนื้อความท่านองพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจตลอดพระชนมชีพ ยกเหตุการณ์บางเหตุการณ์เป็นตัวอย่างดังนี้

กำเนิดนามสกุล ลิลิตของพระมหาวิชนวี ศรีเมืองกล่าวไว้

พระราชทานกำเนิดใช้	ชื่อสกุล
คามเยี่ยงอารยะหนูน	เนื่องเค้า
กอบประโยชน์โสคติคุณ	เสริมศา
รวมภูษาศิลาศิขณา	ชายพองเฒ่าไทย
โยญาติโยงชาติสร้าง	สัมพันธ
เกาะเกี่ยวเชื้อสายกัน	แท้
สืบสายบิดาอัน	อบอุณ
สิทธิ์ชอบกอบปรุเกียรติ	ร่วมใจชองวงศ์
เสริมสงรักหมูทั้ง	สามัคคี
เครือญาติวาคไมตรี	มั่นไว้
ตลอดชนทุกชั้นมี	รักหมู ญาติแ
วงศ์ตระกูลหนุนให้	สู่หวังเกษมศรี

424 สมเด็จพระยาตากำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 493-494.

เสริมคันทันข้าวให้	เห็นผล
เพราะรักศักดิ์สกุลตน	ต่อตั้ง
ไว้เกียรติลูกหลานยล	เยี่ยงแบบ
ไว้ชื่อเสียงศักดิ์ยัง	อยู่คำอัมพร 425

ข้อความในลิลิตตรงกับในบันทึกจดหมายเหตุรายวันส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2454 ว่าการมีนามสกุลเป็นสิ่งสำคัญ

ทำให้คนเรารู้อีกว่าถูกถึงบรรพบุรุษของคนที่ได้อุตสาหกรรสร้างตัวมาและโคกตั้งตระกูลไว้ใหม่ชื่อในแผ่นดิน เราผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของท่านใครรับมรดกมาแล้ว จำจะต้องประพฤติตนให้สมกับที่ท่านได้ทำดีมาไว้ และการที่จะตั้งใจเช่นนั้น ถ้ามีชื่อที่ต้องรักษามิให้เสื่อมหามไปแล้ว ย่อมจะทำให้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวดวงใจคนมิให้ตามใจตนไปฝ่ายเดียว 426

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 พระเยาว์ ศรีหงส์กล่าวไว้ในลิลิตว่า

ยามครองราชย์ใน สมัยปีที่สี่นั้น	ครั้นเกิดสงครามโลก
ของชาติไทย ภูวไนยทรงอยู่ฝ่าย	ฝ่ายข้างสัมพันธมิตร
ฝรั่งเศส เลศเคียวอเมริกา	รบรบกับเยอรมัน
ทรงธรรมสงทหารไทย	ไปยุโรปารอรอง
กับคัสกรเคียงมา	มหาอำนาจพันธมิตร
บพิตรคำวิถูกถวน	ดองพลกึ่งจืดจวน
แซของราชัน	นั่นแล
ทรงธรรมประกาศสู่	สงคราม
ไตรรัตนพิทักษ์สยาม	เยี่ยมแท้
ธรรมะชนะธรรมตาม	พุทธวิ - จนะเออ
เหตุเพราะเยอรมันแล	ลคเดียวรุกราน 427

425 วิจิตร ศรีเมือง, มหาธีรราชเจ้าราชสกุณี, หน้า 10.

426 จดหมายเหตุรายวันพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517), หน้า 48.

427 พระเยาว์ ศรีหงส์, มหาธีรราชเจ้าราชสกุณี, หน้า 45-46.

ไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสงครามกับเยอรมนี ออสเตรีย เข้าร่วมกับฝ่ายพันธมิตรในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ทรงชี้แจงเหตุผลว่าเพื่อรักษาธรรมและกฎหมายระหว่างประเทศ⁴²⁸ กองอาสาสมัครไทยออกเดินทางจากประเทศไทยในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2461 สู่อุโรป และปฏิบัติภารกิจจนสงครามยุติ⁴²⁹

การปกครองระบอบประชาธิปไตยเห็นได้จากการสร้างกุสิดธานี สิวกานท์ ปทุมสูติกล่าวว่า

จึงโปรดแปลงเมืองนิรมิต	"กุสิดธานี" ริเริ่ม
"ประชาธิปไตย" แต่งเติม	ส่งเสริมแบบบททดลอง
อันเป็นแบบอย่างวางไว้	เพื่อลูกหลานไทยทั้งอง
เลือกเอาสิ่งชอบครอบครอง	สืบสนองแนวพระเจตนา
เยี่ยงทวยนาครกุสิด	สนองกิจภูมิธรรมล้ำค่า
ธรรมนุญขุนบานสัญญา	ประชาธิปไตยใฝ่ดวง ⁴³⁰

กุสิดธานีนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มทดลองขณะยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและทรงริเริ่มใหม่ใน พ.ศ. 2461 ทรงวางผังเมืองสมมุติที่พระราชวังกุสิดเพื่อทดลองการบริหารตามระบอบประชาธิปไตย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จับจองที่ดินและเรียกพลเมืองในเมืองสมมุติว่าทวยนาคร⁴³¹

มหาธีรราชเจ้า ราชสกุล เป็นเรื่องที่แต่งจากเอกสารและหนังสือที่มีอยู่ก่อน ดังนั้นจึงไม่มีเหตุการณ์ที่แตกต่างกันแต่อย่างใด เพียงแต่เรียบเรียงให้กระชับและตัดรายละเอียดออกบ้างเท่านั้น

⁴²⁸ สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2: 698.

⁴²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴³⁰ สิวกานท์ ปทุมสูติ, มหาธีรราชเจ้า ราชสกุล, หน้า 62.

⁴³¹ สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1: 97.

วรรณกรรมของพระเกียรติที่ได้ข้อมูลจากประสบการณ์และที่ได้ข้อมูลจากเอกสารนั้นบางเรื่องคาบเกี่ยวกันอยู่ แม้อย่างจะอยู่ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ที่แต่งตั้งแต่อาจใช้เอกสารที่มีอยู่ก่อนในการแต่ง พิจารณาได้จากความถี่ถ้วนของเนื้อหา วรรณกรรมของพระเกียรติที่แต่งหลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อหาละเอียด มีกระบวนการเกิดเหตุการณ์ไว้แทบทุกรายละเอียด และมีรายละเอียดของเหตุการณ์มาก จึงไม่น่าจะแต่งขึ้นจากสิ่งที่พบเห็นและจำได้ แต่คงแต่งจากเอกสารที่มีอยู่ก่อน บางเล่มผู้แต่งระบุชื่อหนังสือและเอกสารที่ใช้แต่งเป็นบรรณานุกรมด้วย วรรณกรรมของพระเกียรติที่ใช้ข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์นี้อาจไม่มีความสำคัญในแง่ประวัติศาสตร์มากนักแต่ยังมีคุณค่าทางวรรณคดี แม้เนื้อหาจะเหมือนกัน ภาษาที่ประณีตงดงามทำให้เป็นเรื่องที่น่าอ่าน ได้รับรสทางอารมณ์มากกว่าพงศาวดาร

วรรณกรรมของพระเกียรติมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ เพราะวรรณกรรมของพระเกียรติกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดในสมัยต่าง ๆ แต่มักไม่ใช่เหตุการณ์บ้านเมืองทั่วไป ผู้แต่งมักเลือกเหตุการณ์ที่มีพระมหากษัตริย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยและเป็นเหตุการณ์ที่แสดงพระเกียรติยศ ถ้าไม่เป็นพระเกียรติยศก็ละไว้ ยกเว้นวรรณกรรมของพระเกียรติที่แต่งถึงพระมหากษัตริย์ในอดีตซึ่งเสนอเรื่องแบบพระราชประวัติขนาดยาว อาจกล่าวถึงทุกด้าน การใช้วรรณกรรมของพระเกียรติเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงมีข้อควรคำนึง เพราะเรื่องที่ใช้ข้อมูลจากประสบการณ์จริงก็ไม่ได้ปรากฏเรื่องราวทั้งหมดแต่เป็นเหตุการณ์ที่เลือกเฟ้น วรรณกรรมของพระเกียรติที่แต่งจากเอกสารประวัติศาสตร์ก็ยังมีส่วนที่เติมเข้ามาด้วยกวีโวหาร อาจไม่ตรงกับเหตุการณ์จริง เช่นที่ปรากฏในลิลิตกำริบพระบรมราชาภิเษกสัปตมหาราชมหากัจจิวังศ์ ตอนเสด็จฯ นมัสการพระบรมรูปทรงม้า หรือในลิลิตทะเลงพ่าย ตอนพระมหาอุปราชครวญ นอกจากรณีเหตุการณ์ซึ่งมองจากสายตาคนไทยอาจไม่ตรงกับความคิดของคนในสังคมอื่น เช่นความคิดของผู้แต่งยวนพ่ายกับชาวลานนา ความคิดของผู้แต่งฉันทา ฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองกับชาวต่างประเทศ ข้อนี้ทำให้ได้แง่คิดควรแก่การพิจารณาเหมือนกัน